

ЗЕМЉА И ЉУДИ

ПОПУЛАРНО НАУЧНИ ЗБОРНИК

Свеска 72

БЕОГРАД, 2022.

Издавач

Српско географско друштво, Београд,
Студентски трг 3/III, тел. 011/2184065
e-mail: info@sgd.org.rs, web адреса: www http://sgd.org.rs

Уређивачки одбор

Др Ненад Живковић, др Мирољуб Милинчић,
др Снежана Вујадиновић, др Славољуб Драгићевић, др Рајко Гњато,
др Јован Плавша, др Даница Шантић, др Јелена Луковић,
др Јелена Ћалић, мр Ивица Шантић

Уредник

Др Драгица Гатарић

Технички уредник

Др Драгица Гатарић

Штампа

„Форма Б“, Београд, тел. 011/2777104

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
91

ЗЕМЉА И ЉУДИ: популарно научни зборник / уредио
Драгица Гатарић. – 1951. св. 1 – . – Београд (Студентски
трг 3/III): Српско географско друштво, 1951 – (Београд:
Форма Б). – 20 cm

Годишње
ISSN 0513-9449 = Земља и људи
COBISS. SR-ID = 106309383

С А Д Р Ж А Ј

Др Стеван М. Станковић: ГЕНЕРАЛ СТЕВАН БОШКОВИЋ – ПРЕДСЕДНИК СРПСКОГ ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА	5
Мер Марија Десанчић: ДВОРЦИ ВОЈВОДИНЕ КАО ТУРИСТИЧКА АТРАКТИВНОСТ	17
Данијела Вујовић, др Добрила Лукић: КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКО НАСЛЕЂЕ НА ОБАЛАМА ДУНАВА	27
Др Стеван М. Станковић: МАНАСТИР ТРОНОША	47
Јелена Хајдињак: РИЗНИЦА ПРИЗНАЊА ЈОВАНУ ЦВИЛИЋУ	57
Луцијан Марчић: У ОДБРАНУ ЈОВАНА ЦВИЛИЋА (приредио проф. др Стеван М. Станковић)	67
Анђела Грубач, др Добрила Лукић: ТРЕБИЊЕ	73
Dr Lejla Žunić: ORNITOFAUNA SARAJEVA S POSEBNIM OSVRTOM NA EVROPSKOG ČVORKA (<i>STURNUS VULGARIS</i>)- NOVI STANOVNIK U GRADU	91
Боривоје Ж. Милојевић: ГЕОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ ФРАНЦУСКЕ (приредио проф. др Стеван М. Станковић)	103
Мер Војислав Деђански: МЕКСИКО – ВИЂЕН ОЧИМА ГЕОГРАФА	109
Др Александар Ковјанић: СПЕЦИФИЧНИ ОБЈЕКТИ ГЕОГРАФСКОГ И ИСТОРИЈСКОГ НАСЛЕЂА НА ЗАКАВКАЗЈУ	119
Бојана Јанциковић: БРИЗБЕЈН	131
Миодраг Радановић: ХЕНРИК МОРЕПЛОВАЦ	139

РЕЧ УРЕДНИКА

Поштовани читаоци,

у овом 72. броју популарно-научног зборника „Земља и људи“, можете прочитати:

- О генералу Стевану Бошковићу, председнику Српског географског друштва.
- Интересантне чињенице о дворцима Војводине.
- О културно-историјском наслеђу на обалама Дунава.
- Троноша – средњовековни манастир.
- Кратак осврт на признања, медаље, споменике, награде и друго Јована Цвијића.
- Рад Луцијана Марчића у одбрану Јована Цвијића.
- Неке занимљивости о Требињу.
- О орнитофауни Сарајева.
- Приказ Књиге о Француској.
- Неке туристичке атракције Мексика.
- Поједине специфичности објеката географског и историјског наслеђа у Закавказју.
- Који је главни град Квинсленда?
- О морепловцу Хенрику.

Уредник

Др Драгица Гатарић

Др Стеван М. Станковић

**ГЕНЕРАЛ СТЕВАН БОШКОВИЋ –
ПРЕДСЕДНИК СРПСКОГ ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА**

Српско географско друштво, које поред осталих часописа, публикује и популарно научни зборник *Земља и људи*, по идеји Јована Цвијића и његових најближих сарадника, основано је 7. априла 1910. године у Београду. Дан оснивања поклапа се са даном једног од дванаест највећих хришћанских празника – Благовештењем. Дан је то који људима доноси срећу и напредак, када се сеју јаре житарице, калеми воће, буди пролеће, затвара књига Старог завета и отвара књига Новог завета. У црквама се поју молитве Јована Златоуста. Говоре се златне речи које се чују надалеко и нашироко. Из Београда је свету послата порука да је основано Српско географско друштво, прво те врсте на Балканском полуострву. Изабрана је управа и усвојена правила о раду, која су припремана неколико година.

Први председник Српског географског друштва био је Јован Цвијић (1865–1927), чији је говор на оснивачкој скупштини, одржаној у Капетан Мишином здању, тадашњем и садашњем седишту Ректората Универзитета у Београду, на тадашњем Краљевом тргу, данашњем Студентском тргу број 3, објављен је као уводник, у првој свесци Гласника Српског географског друштва, марта 1912. године. Говор је касније више пута прештампаван, јер је од посебног значаја за рад географских институција, географа и географима блиских научника, професора, наставника и студената.

Поред Јована Цвијића, као председника, прву Управу Српског географског друштва чинили су: потпредседник Стеван Бошковић (1868–1957), тада потпуковник војске Србије, начелник Географског одељења Главног Генералштаба војске Србије, секретар др Павле Вујевић (1881–1966), климатолог, доцент Универзитета у Београду, др Јован Ердељановић (1874–1944), етнолог, доцент Универзитета у Београду, др Недељко Кошанин (1874–1934), биолог, доцент Универзитета у Београду, др Владимир К. Петковић (1875–1935), геолог, доцент Универзитета у Београду, др Станоје Станојевић (1874–1937), професор Универзитета у Београду, др Василије Руварац, чиновник Народне библиотеке у Београду, благајник

Риста Т. Николић (1887–1917), средњошколски професор географије и Сава Антонијевић професор гимназије у пензији.

Јован Цвијић је на челу Српског географског друштва био од његовог оснивања, 7. априла 1910. године, до 16. јануара 1927. године, када је после тешке и дуге болести преминуо у својој кући на Копитареву градини у Београду (данас улица Јелене Ћетковић, број 5). Познато је да је и са болесничке постеље бринуо о раду Српског географског друштва, његовим сарадницима и члановима. О томе постоје веродостојни подаци у Гласнику Српског географског друштва, свеска 13, објављене 1927. Поред осталог, констатовано је да се успомена на Јована Цвијића неће изгубити. Његово име ће остати као име великог српског, балканског, европског и светског географа, који је у Српском географском друштву имао достојне наследнике, међу којима се истицао Стеван Бошковић, који је од 1910. до 1927. године, био потпредседник Српског географског друштва и успешно сарађивао са Јованом Цвијићем, иако су услови за рад били веома тешки, због балканских ратова и Првог светског рата, када су престајале готово све активности Српског географског друштва, његове управе и чланова, од којих су многи животно страдали.

Генерал на челу Српског географског друштва

После Јована Цвијића, за председника Српског географског друштва, са мандатом од две године (1928–1930), изабран је Стеван Бошковић, тада високи официр југословенске војске, геодета и картограф по основном опредељењу. Плени чињеница да су управу Српског географског друштва током 1928–1930. године, чинили др Артур Гаваци (1861–1944, професор Свеучилишта у Загребу, др Павле Вујевић, професор Универзитета у Београду, др Владимир Петковић (1875–1935), професор Универзитета у Београду, др Јован Ердџановић (1874–1944), професор Универзитета у Београду, др Недељко Кошанин (1874–1934), професор Универзитета у Београду, др Петар С. Јовановић (1893–1957), професор Филозофског факултета у Скопљу, др Сима Милојевић (1894–1969), асистент Географског института Универзитета у Београду, др Антун Мелик (1890–1966), доцент Универзитета у Љубљани, др Илија Синдик (1888–1958), професор Реалке у Београду, Емило Цветић, професор Више педагошке школе у Београду, Светозар Томић (1872–1954), директор гимназије у Београду и Владислав Скарић (1869–1943), директор Музеја у Сарајеву.

У Српском географском друштву за време председничког мандата Стевана Бошковића, објављена је прва књига серије Посебна издања, аутора Лиржи Данеша из Прага, под насловом Јован Цвијић. Додатак књизи је библиографија Јована Цвијића коју је израдио Боривоје Ж. Милојевић. Редовно је штампан Гласник. Од 1927. до 1932. године, у шест наставака у Гласнику је публикована монографија Павла Вујевића о поднебљу Хвара.

Слика 1. – Генерал Стеван Бошковић на поштанској марки

Године 1929., почело је штампање Атласа Српског географског друштва и то Динарски карст 1929. године, Динарско приморје, Релјеф јужне Србије и Сеоска насеља јужне Србије (све 1930. године). Када је 1927. године основан Фонд Јована Цвијића, за финансирање географских истра-

живања наше земље, генерал Стеван Бошковић је уплатио 1.000 тадашњих динара и подстакао неколико десетина својих официра да, према својим могућностима, новчано помогну Фонд. После обнове рада Српског географског друштва 1947. године, који је био прекинут за време Другог светског рата, Стеван Бошковић, тада генерал војске Југославије и даље је био активан, те је изабран за председника Надзорног одбора Српског географског друштва.

За време председничког мандата Стевана П. Бошковића Српско географско друштво је објавило четири свеске Гласника. Током 1929. и 1930. године, објављене су следеће књиге Атласа Српског географског друштва: Динарски карст, Динарско приморје, Рељеф јужне Србије и Сеоска насеља јужне Србије. Серија Посебних издања представљена је следећим књигама: Јован Цвијић, Типови динарских острва, Глацијација Јакупице, Владимир Карић и његов географски и национални рад, О психичком типу Јужносрбијанаца, Привреда, саобраћај и насеља у Височној Нахији, Привреда, саобраћај и насеља у Рожају и Бихору и Стратиграфија и тектоника Белаве и Црног Врха. За почасне чланове Српског географског друштва 1930. године изабрани су: Раул Бланшар професор из Гренобла, Ајсаја Боуман, директор Америчког географског друштва, Маријон Њубигин, уредник Шкотског географског магазина из Глазгова, Даглас Џонсон, професор Колумбија универзитета из Њујорка, Карл Естрајх, професор универзитета из Утрехта, Курт Хасерт, професор политехнике из Дрездена и Вацлав Швамбера, професор универзитета из Прага. Медаљу Јована Цвијића 1930. године добио је и Стеван П. Бошковић и место председника Српског географског друштва предао професору Павлу Вујевићу.

Један од најобразованијих официра наше војске

Стеван Бошковић је рођен 10. маја 1868. године у Зајечару. То значи да је од Јована Цвијића био млађи само три године, а надживео га је 30 година. Поводом 150-те годишњице рођења знаменитог официра, научника, ратника и оперативца, у Српској академији наука и уметности, Одељењу за математику, физику и гео-науке, одржан научни скуп и 2019. године објављена књига (97 страна) под насловом Стеван Бошковић – живот и дело. Поред осталог истакнуто је да је успешно сарађивао са Јованом Цвијићем, имали исти или сличан предмет проучавања, али другачији ток шко-

ловања и службовања, домовини на општу корист, стварајући географско-картографско знање, слику проучаваног и картираног простора.

Слика 2. – Генерал Стеван Бошковић у свечаној униформи

Стеван Бошковић се школовао у Београду. Завршио је Нижу школу Војне академије и Војну академију, што му је донело звање официра инжењерије. Пре одласка на усавршавање, две године је провео као официр српске војске у Првом инжењерском батаљону у Нишу. Војно школовање и усавршавање на вишем нивоу, наставио је у Санкт Петербургу. На Николајевском војно-техничком училишту провео је време од 1892. до 1894. године. Стручно усавршавање је наставио на Вишем геодетском курсу на Николајевској генералштабној академији, као и на Астрономско-геодетском курсу на Главној астрономској опсерваторији у Пулкову (1894–

1899). По повратку из Русије, 1899. године, постављен је за шефа Тригонометријског одсека Географског одељења српске војске. Руководио је радовима на триангулацији, прецизном нивелману и топографском премеравању Србије, касније и Југославије. Тада се јасно определио за географска и картографска истраживања. Интензивније се почео интересовати за географске појаве и проблеме. Током 1900-те године постављен је за начелника Географског одељења српске војске.

Ратне године и страдања 1912–1918. године

Од 1912. до 1918. године, Стеван Бошковић је учествовао у немилим догађајима балканских ратова и Првог светског рата. За ратне потребе Географско одељење српске војске израдило је и штампало потребне карте, бринуло о обједињавању локалних координатних система, премеравало фронт и позадину и измерило Велику солунску трансверзалу.

Стеван Бошковић се са српском војском кретао од Враћа до Рашке, Краљева, Косовске Митровице, Пећи, Скадра и Крфа до Солуна. На дуготрајном мученичком путу, пуном изненађења, страдао је део геодетске и картографске опреме, као и карте размера 1:25.000 и 1:50.000. Према писању Саше Бакрача, Стеван Бошковић је „На Крф дошао скоро у потпуности, са изгубљеном и уништеном имовином предратног Одељења. Ипак, најдрагоценији геодетски, астрономски и картографски материјал је пренет преко Албаније и мора. Начелник је на Крфу одмах организовао рад са преосталим људством, материјалом и изнајмљеном опремом. У литографском заводу браће Асоиотис изнајмљене су штампарске машине. Инсталирала се Картографска радионица и организовао се њен рад и убрзо се успоставила израда и штампање карата. Прва карта, уједно и прво дело које је српска војска на Крфу штампала, биле су нове секције карте југословенских земаља 1:200.000. Измученој српској војсци, далеко од отаџбине, појављивање ове карте је снажно подигло морал. Чим се међу трупама проширила вест да се карте штампају, морал је страховито порастао, јер су војници поверовали да су претходно решена (или су пред решењем) сва важнија питања од значаја за њихов живот и рад ван отаџбине”.

Активност Стевана Бошковића, истакнутог официра геодетске службе наше војске, током Првог светског рата, када је интензивно радио на добробит Србије, српске војске и Врховне команде, тј. на задовољењу ратних потреба, како приликом повлачења преко Албаније, тако и за време

боравка на Крфу, била је вишеструко значајна. Од интереса је била сарадња са савезницима, посебно на штампању карата и премеравању фронта.

Дане Великог рата истакнути геодета, Стеван Бошковић, провео је далеко од домовине и далеко од породице. Супруга и две кћерке, Наталија и Ана, живе су у Русији. Ратних година изгубио је сваки контакт са њима. Године 1920., посредством Међународног црвеног крста, успео је да ступи у контакт са њима и наредне године врати их у Србију. Тешке дане доживео је и за време Другог светског рата и неколико година иза тога. Наталија је 1950. године из Беча отишла у Њујорк, где јој се 1959. придружила Ана. Нису се вратиле у Београд, иако су желеле да се сахране у породичној гробници на Новом гробљу у Београду, заједно са родитељима. Наталија је 1973. године сахрањена на српском гробљу у Либертвилу, код Чикага, а Ана, 1984. године, на руском православном гробљу у Њујорку.

Оснивач значајних институција

По завршетку Великог рата, године 1919. Стеван Бошковић је основао Друштво геометара Југославије. Географско одељење српске војске је, на његову иницијативу, 1920. године, прерасло у Војни географски институт, који је 1923. године преименован у Војногеографски институт, који и данас постоји и ради у Београду. Овде је организовао Нижу геодетску школу и Вишу геодетску школу. Извесно време био је професор на Вишој школи Војне академије Србије. Године 1924. основао је Национални комитет за геодезију и геофизику, који је био од посебног значаја за израду катастра Краљевине Југославије. У исто време основани су Национални географски комитет и Одбор за државни премер.

Генерал Стеван Бошковић је, више него многи други, допринео развоју геодезије, картографије и географије, како за војне потребе, тако и за свеопште познавање, премеравање и картографисање Србије и одговарајуће повезаности са околним земљама. У књизи која му је посвећена, Стеван Радојчић је, поред осталог, написао и следеће: „...био је организатор првих, на савремен начин устројених геодетских радова у Србији, а потом и у Југославији. Пројектовао је и успоставио прву тригонометријску и нивелманску мрежу у Србији и ослањајући се на њу, организовао тачан топографски премер свих већих градова. Лично је извршио астрономска опажања у циљу одређивања облика геоида на територији Србије. Одлучујуће је заслужан и за стварање геодетске основе и топографски пре-

мер СХС/Југославије, као и израду њених првих топографских карата, које су у војсци и друштву остале у употреби неколико деценија. Геодетске мреже Србије и Југославије повезао је са суседним земљама и на тај начин остварио геодетски континуитет међу балканским земљама и њихову повезаност са Европом”.

Генералова звања и почасти

Стеван Бошковић је 1925. постао редовни члан Српског ученог друштва. За дописног члана Српске академије наука изабран је 15. 02. 1932. године. Исте године постао је дописни члан Југославенске академије знаности у Загребу. Звање редовног члана Српске академије наука добио је 10. 06. 1955. године. За вишегодишњи и вишедеценијски успешан рад добио је више признања и почасти у Србији, Југославији и иностранству. Бирао је за дописног члана Чехословачког географског друштва, Украјинског научног друштва, Познањског научног друштва, Берлинског географског друштва, Америчког географског друштва и Америчке академије политичких наука. Учествовао је на бројним међународним конгресима геодета и геофизичара. Боравио је у Риму, Мадриду, Прагу, Стокхолму, Лисабону, Единбургу, Кракову, Лондону и Паризу.

Генерал и академик Стеван Бошковић, више од једне деценије, био је веома активан у раду Географског института Српске академије наука и уметности, који је основан 31. маја 1947. године. Објавио је више научних и стручних радова и превода геодетских уџбеника са руског језика на српски језик. Учествовао је у изради више ситноразмерних и крупноразмерних карата и атласа. Био је члан Научног савета Географског института, као и Научни саветник и члан Управног одбора, када се ангажовао на изради научне монографије под насловом Скретање вертикала у Србији. Писао је о Војводи Мишићу. На На конгресу у Прагу 1924, представио је извештај о изворним картографским радовима српског географског одељења Главног Генералштаба и Војног географског института Краљевине Срба, Хрвата и Словена. Посебно је заслужан за обележавање педесетогодишњице Војног географског института 1929. године.

На конгресу словенских географа и етнографа, који је 1930. године одржан у Београду, представио је Геодетске и картографске радове Војног географског института. Године 1931. у седамнаестој свесци Гласника Српског географског друштва, објавио је рад под насловом Нови топографски

и картографски радови Војногеографског института. По новом тригонометријском премеру Војногеографски институт је од 1934. до 1940. године израдио 211 оригиналних листова карте 1:25.000. Из 1939. године потиче рад Значај аерофотограметрије за научна географска проучавања и за картографију. Тачна геодетска мерења на нестабилној кори Земљиној публиковао је 1945. године. Годину дна касније објавио је рад под насловом Прва и друга одредба географске дужине Београда. Из 1949. потиче ред Базиси и базисне мреже тригонометрије триангулације Србије, Црне Горе, Косовско-Метохијске области и Македоније. Од интереса је рад Скретање вертикала у Србији, штампан 1952. године.

Одреднице о генералу у енциклопедијама

Познат и признат као човек који је стварао у неколико научних области и оперативних делатности, геодетски генерал, Стеван Бошковић је представљен у неколико енциклопедија, што га чини добро познатим.

У Енциклопедији Југославије у издању Лексикографског завода ФНРЈ из Загреба, књига 2, година 1956., на странама 158–159., поред осталог, Павле Вујевић је написано и следеће: „Бошковић Стеван, геодета, топограф и картограф (Зајечар, 10. 5. 1868). Бави се такође математичком географијом, астрономијом, геофизиком и геологијом. После Војне академије у Београду, завршио је војну топографску школу (1892–1899), виши геодетски курс при Генералштабној академији и виши астрономско-геодетски курс у Петрограду. По повратку у Србију 1899. организовао геодетске и картографске радове. Године 1904. посетио је ради усавршавања у струци бројне научне установе и институте у Бечу, Постдаму, Паризу и Севресу. Био је начелник Војногеографског института 1901–1938., где је основао нижу и вишу геодетску школу, руководио њима и формирао кадрове за геодетске радове у земљи, био професор геодезије на Вишој школи Војне академије 1899–1937. Пензионисан је 1938. као геодетски генерал и начелник Војног географског института. Под његовим руководством тај институт је извршио триангулацију, прецизни нивелман и топографска премеравања Србије, Црне Горе, Косовско-Метохијске области и Македоније у размери 1:50.000 и извршио реамбулацију старе аустро-угарске карте осталих делова ФНРЈ”. Констатовао је да је генерал Стеван Бошковић био члан неколико научних друштава и комисија. Престављени су његови најзначајнији радови.

У Војној енциклопедији, друго издање, књига 1, коју је публикова-
ла Редакција војне енциклопедије у Београду 1970. године, генерал Стеван
Бошковић је представљен краћим текстом на странама 784–785. Аутор од-
реднице је Бранислав Јоксовић и она гласи: Бошковић Ст. (Зајечар, 10. V
1865 - Београд, 9. V 1957), геодетски генерал ЈВ. Од 1899. до 1937. начел-
ник је Војногеографског института и руководи свим радовима које је Ин-
ститут изводио у том времену. У свом делу Скретање вертикала у Србији
(1952) дао је податке о највероватнијем облику геоида територије претку-
мановске Србије. Објавио је велики број радова из области геодезије,
астрономије, геофизике и математичке географије. Издао је више карата.
Од 1934. био је дописни члан Југославенске академије знаности и умјетно-
сти, а од 1955. редовни члан Српске академије наука.

У Енциклопедији српског народа, коју је 2008. године објавио За-
вод за уџбенике, на страни 132, одредницу о Стевану Бошковићу написала
је Јелена Гучевић. Констатовано је да је рођен у Зајечару 1868. године и
умро у Београду 1957. године. Био је геодета и члан Српске академије нау-
ка. Као државни питомац школовао се у војним геодетским институцијама
Русије у Пулкову. Извршио је триангулацију Пулковске опсерваторије, ис-
питивао је тачност географских ширина, израдио Звездану карту у стерео-
графској пројекцији епоха, дао нова решења при конструкцији геодетских
инструмената и извршио друга геодетско-астрономска мерења, чиме је
ушао у списак значајних личности Пулковске астрономске опсерваторије.
За свој рад у Русији изабран је за редовног члана Руског астрономског и
Руског географског друштва. Наглашено је да му је основни задатак био
рад на триангулацији и припреми за први топографски премер Краљевине
Србије. Ове радове је предузимао са циљем да одреди облик геоида у Ср-
бији. Међу значајним делима истакнута су: Скретање вертикала у Србији,
Базиси и базисне мреже тригонометрије Србије, Црне Горе, Косовско-Ме-
тохијске области и Македоније.

У Српској енциклопедији, том I, књига 2, коју су објавили Матица
српска, Српска академија наука и уметности и Завод за уџбенике, Нови
Сад – Београд. 2011. године, генерал Стеван Бошковић представљен је на
три ступца, на странама 468–469. Аутор одреднице је Душан Јоксић.
Представљено је школовање у Београду и Русији, долазак у Србију, поста-
вљење на место начелника Географског одељења Главног генералштаба
Српске војске и професора геодезија на Вишој школи Војне академије.
Констатовано је да је био активан учесник балканских ратова и Првог

светског рата. На Солунском фронту је руководио радом Топографског одељења Врховне команде, када је израдио и одштампао одређене топографске карте. Између два светска рата основао је Нижу и Вишу војну геодетску школу и руководио Војногеографским институтом. Истакнуто је да је са Јованом Цвијићем био оснивач Српског географског друштва 1910. године. Извесно време је био потпредседник Националног географског комитета и председник Геолошког комитета Југославије. Дописни члан САНУ је од 1932., а редовни од 1955. године. Био је ангажован у раду Географског института САНУ од 1947. године до смрти. Допринео је штампању школске зидне карте ФНРЈ, размере 1:500.000. „Носилац је бројних домаћих и иностраних одликовања: Ордена Светог Саве I степена, Карађорђевог звезде III степена, Белог орла II степена, Југословенске Круне I степена, Румунске Круне II степена, руског ордена Св. Ане II степена, грчког ордена Феникса II степена, енглеског ордена Св. Михаила и Св. Ђорђа III степена, Француске Легије части, Француског Ратног крста, грчке Медаље за војне заслуге I степена, грчког Ратног крста и руског Црвеног крста”.

Поред одредница у енциклопедијама, о генералу и академику Стевану П. Бошковићу, постоје белешке и пригодни радови у неколико публикација Српске академије наука и уметности, чији је он био дописни и редовни члан.

У едицији Српске академије наука и уметности, Живот и дело српских научника, књига III, II одељење, година 1998, на странама од 221 до 268. веома детаљну и документовану студију о академику Стевану П. Бошковићу, написао је Стеван Радојчић, један од најбољих познавалаца живота и дела свој претходника на плану картографије и геодезије. У неколико складно постављених целина, осветлио је незаборавни лик и дело знаменитог официра, картографа, геодета и човека нескривених радних навика. Истиче да је Стеван П. Бошковић, као поручник српске војске 1894. године уписао тада постојеће Геодетско одељење. На Пулковску опсерваторију дошао је у јануару 1897. године. Из Русије се у Србији вратио августа 1899. године, као капетан прве класе. У Скадру је, у вихору рата, 1915. године, успоставио картографску радионицу. Децембра исте године је, на ручној преси, одштампао четири топографске секције албанског приморја у размери 1:150.000. Као делегат Српске академије наука учествовао је у раду бројних иностраних и домаћих институција и то у Риму, Мадриду, Прагу, Штокхолму, Лисабону, Единбургу, Кракову, Кембриџу, Амстердаму, Београду. Списак објављених радова и превода обухвата 56 библио-

графских јединица. Добио је 21 домаће и 12 иностраних одликовања. Пензионисан је на 70 рођендан 1938. године. Од оснивања Географског института Српске академије наука 1947. године, интензивно је радио у њему. По писању савременика и првог директора овог института Петра С. Јовановића (Гласник САН, књ. IX, св. 2, Београд, 1957), „Он је Институт сматрао за свој други дом, а његове сараднике за чланове своје породице. Чак и за време дуге и тешке болести, он није престајао да се интересује та рад Института и за сваког његовог сарадника. Због тога је код свих сарадника живио опште признање, љубав, оданост и особито поштовање”.

У књизи Људи интелектуалне врлине, коју је поводом 170 година постојања Српске академије наука и уметности објавио Завод за уџбенике из Београда 2011. године, на страни 275, одштампане су следеће реченице: Бошковић Стеван (Зајечар, 10. маја 1868. - Београд, 9. маја 1957). Дописни члан Академије од 15. фебруара 1932; редовни од 10. јуна 1955.

Геодетски генерал Стеван Бошковић умро је у Београду 9. маја 1957. године. Некролог у Гласнику Српског географског друштва, свеска 38, за 1958. годину, написао му је Душан Манзаловић, високи официр и картограф из Војногеографског института. Некрологе су му посветили и професор Петар С. Јовановић и В. В. Мишковић у Гласнику Српске академије наука број 9. за 1958. годину. Геодетски генерал, академик, Стеван Бошковић, представљен је 1998. године у трећој књизи Српске академије наука и уметности која носи наслов Живот и дело српских научника. Аутор је Стеван Радојичић, један од руководилаца Војногеографског института у Београду.

Мср Марија Десанчић

ДВОРЦИ ВОЈВОДИНЕ КАО ТУРИСТИЧКА АТРАКТИВНОСТ

Лепоту наизглед монотоног војвођанског пејзажа поред раскошне и плодне земље краси безмало 60 двораца. Дворци, подизани у доба просперитета, у просторном смислу представљају идеале прошлих времена, док су у појмовном смислу стварне, раскошне и уникатне грађевине. Они су били одговор на питање како треба да изгледа адекватна резиденција имућних, а правили су их велики земљопоседници, богати трговци, грофови и барони у претходна три века. Историја сваке палате је тестамент личне жеље, политичке моћи, богатства, луксуза, често династичког поноса и породичног ривалства.

Стара здања која су пре неколико векова градили племићи су чувари прошлих епоха, али нам истовремено омогућавају да боље разумемо садашњост, да јасније сагледамо ко смо, одакле смо дошли и докле смо стигли. Данас су дворци у већини случајева препуштени зубу времена и остављени на милост и немилост грађана и државе. Стање у ком се налазе су одраз и слика нашег друштва данас, а на нама је да зауставимо њихово пропадање и ову причу сачувамо од заборава.

Подручје Војводине је у периоду привредног процвата Аустроугарске монархије пресликало стилове живота „на двору“, па је због тога подизан низ објеката грађен по узору на царску архитектуру. Историјски токови учинили су да је територија Бачке по броју двораца најбогатија (29), затим Баната (24) и Срема (11). Крајем XVIII почиње изградња раскошних палата по угледу на аустријске дворце украшене луксузним намештајем. Највећи број двораца изграђен је током XIX века, па се они често називају „децом XIX века“. Најугледније породице које су градиле ове велелепне грађевине биле су: породица Стратимировић из Кулпина, Поповић-Текелија из Арада, Јагодић из Конака, Зако из Бајше, Дунђерски из Србобрана, Сервијски из Турске Кањиже, Лазаревић из Великог Средишта, Фернбах из Апатина, Котек из Футога, Ледерер из Чоке, Лукач из Ечке итд. Они су били вешти трговци, бивши војници или граничари, велики

* dmarija2910@gmail.com

ктитори и важне личности свог времена. Њихова моћ у беспопштеном колоплету судбине и политике ишчезла је пре или доцније, али широм данашње Војводине још одишу животом сведоци њиховог успона и пропасти.

Каштел Лазар у Ечки

Дворац Лазар, познатији као Каштел Ечка, налази се у Ечкој на територији Града Зрењанина. Реч је о Лазару Лукачу, који је пореклом Јерменин из Ердџа. Он је од бечког двора купио огромне поседе, поставши родоначелник породице која је владала Ечком. На овом простору основао је насеље и изградио цркву за становнике насеља. Дворац је почетком 19. века у енглеском стилу изградио Лукачев син, Агоштон Лазар. Каштел Лазар представља приземну, али импресивну грађевину сложене основе којој је накнадно дограђено крило у облику латиничног слова „L”. Главна зграда је адаптирана тако што је у великом поткровљу саграђен простор за становање, по обичајима палата. У централном делу продуженог крила изграђена је кула са пирамидалним кровом, док се трем протеже кроз цело јужно крило и ослоњен је на двоструке јонске стубове. Комплекс дворца Ечка окружен је малим парком и некада је чинио већу амбијенталну целину. Иако значајно измењена, зграда дворца Ечка јединствена је грађевина. Зграда представља стилску оријентацију који се срећу у Јужној Италији и на Сицилији.

Каштел је годинама био место окупљања многих љубитеља лова, а ту су боравили и аустроугарски престолонаследник Франц Фердинанд и југословенски краљ Александар Карађорђевић. После Другог светског рата дворац је конфискован, а власници се селе ван земље. Данас је ово старо здање потпуно реновирано и претворено у хотел. У околини дворца се налазе црква, рибањак и дерутни водоторањ. То га чини импресивном дестинацијом за туристе, али и за организацију фестивала, какав је „Франц Лист Фест”, фестивал класичне музике, који се већ неколико година одржава у дворцу. Дворац је проглашен за споменик културе 2001, а 2006. године га је купио привредник из Зрењанина и у његову обнову уложио више од 3 милиона евра. Представља сјајан пример стављања дворца у намену и пример успешног реновирања неког урушеног објекта. У одличном је стању и у њега је дозвољен улаз. Претворен у луксузни хотел, ресторан и конгресни центар високе категорије, Каштел тренутно располаже са 38 соба и 7 апартмана, које су мешавина модерног и средњовековног дизајна, а у плану је и значајно проширење капацитета.

Слика 1. – Каштел Лазар у Ечки

Целокупно здање окружује велики парк, који је такође недавно ревитализован. Дворац је идеално место за пословне састанке, банкете, прославе, промоције и друге манифестације. Конференцијски капацитети обухватају 4 сале за састанке које могу да угосте од 25 особа у VIP салону, па до 170 особа у балској сали. Што се тиче додатних садржаја, у околини се налази Царска бара и град Зрењанин, а посебно су интересантни лов и риболов на околним локацијама.

Дворац Фантаст у Бечеју

Дворац као из бајке, саградио је на свом имању чувени Богдан Дунђерски, у својој 57. години. Он је потицао из најбогатије породице у Војводини с краја 19. и почетка 20. века. Наиме, како би ућуткао гласине да је банкротирао, Богдан је решио да сазида најраскошнији замак на овом тлу. Пропутовао је читаву Европу и упознао се са начинима градње њених двораца, а то је да је један од основних постулата градње тајновитост и мистичност, па због тога не постоји оригинални архитектонски план његовог дворца. Богдан је на свом архитектонском делу ангажовао раднике из Чешке, јер је само тако могао да сачува тајну свога дворца, коју су по завршетку посла понели са собом. Довожене су огромне количине најквали-

тетнијег славонског храста од којег су, претпоставља се изграђени тајни ходници који повезују дворац с ергелом. Дворац је изграђен у духу псеудоромантичарске архитектуре „фантастичних замака”, као што је „Ластавијче гнездо” на Криму. Основа грађевине је квадратна са кулама на угловима, те репрезентативним главним тремом и степеништем. Управо су бочне куле-видиковци и бела боја дворца најупечатљивији и чине зграду монументалном. Торањ и четири угаоне куле направљени су у стилу неоготике, а свечана сала и оба улаза урађени су у неокласицистичком стилу. Капела је грађена у неовизантијском стилу. Иконостас је осликао наш познати сликар Урош Предић, иначе велики пријатељ Богдана Дунђерског. Поред дворца изграђена је и капела у неовизантијском стилу, посвећена Светом Ђорђу. Посебно је занимљива икона Стефана Првовенчаног, која у свом десном доњем углу има сребрни отисак нечијих усана. Тај отисак се, наводно, мистично појављује и нестаје, а највидљивији је на Преображење.

Занимљива је прича о Богдану и коњу Фантасту. Богдан је једном приликом посматрајући трке коња у Београду спазио Фантаста и сазнао да је то коњ београдског доктора Леона Коена, који није желео да га прода ни за коју цену, али га је поклонио Богдану, знајући да ће имати заиста луксузан третман. У питању је било најлепше грло са ергеле Дунђерских које је 1932. године тријумфовао на београдском хиподрому и освојио трипл круну. Највећа награда племенитом коњу била је та што ће новосаграђени дворац бити назван баш по њему. Фантаст је сахрањен унутар дворског комплекса, а права знаменитост овог места су лобања и потколенична кост коња које се налазе у једној од витрина. Такође, легенда каже да на Преображење у шталама Фантаста можете чути рзање коња. Целом дужином комплекса десно од дворца протеже се ергела. На том простору налазе се четири коњушнице и више помоћних објеката, као и падок и стаза за тренинг галопера. Парк окружује дворац, капелу и мали каштел са свих страна и представља мешавину енглеског и француског типа паркова. Стазе за шетњу у њему лепо су уређене, а централни део заузима базен. Парк има и друге садржаје: уређено игралиште за децу, као и два терена за тенис.

Комплекс дворца налази се на подручју ловишта Ловачког друштва Бечеј и обилује ниском дивљачи (фазани, зечеви, јаребице) и високом дивљачи (срне и срндаћи). Поред лова, могуће је организовање и риболова у оближњем рибњаку. Дворац је удаљен 14 km од Бечеја на путу према Бачкој Тополи. У самом дворцу налазе се и две свечане сале: већа са 70 места и мања са 30 места, свечани салон са стилским намештајем,

као и Богданов салон са старим намештајем, а ту је и спомен-поставка која говори о власницима. У подруму дворца био је смештен ресторан са две сале у којима преовлађује војвођанска понуда, а оно што је препорука јесу „Фантаст шницла”, ребарца „А ла Богдан” и штрудла са маком. У дворцу је био смештен хотел „Фантаст” који је недавно заједно са рестораном конзервиран због поступка реституције.

Слика 2. – Дворац Фантаст

Дворац Фантаст један је од најочуванијих своје врсте у Војводини. Поред бурне историје, у последњих неколико деценија успео је да одоли зубу времена и настави да живи, причајући својим гостима о великим и трагичним љубавима, о газдама боемског срца, коњима на трагу Пегаза, широкогрудно нудећи посетиоцима место на које могу доћи и ту доживети неку своју легенду, коју ће касније препричавати.

Дворац Нојхаузен у Српској Црњи

Дворац Нојхаузен у Српској Црњи, налази се одмах поред главног пута који води за Румунију, готово уз сам гранични прелаз. Окружен је парком на некадашњем имању грофа Чекоњића, а дворац је саградио не-

мачки обавештајац и генерал – Франц Нојхаузен (Franz Neuhausen), коме је дворца требало да служи као летњиковач за одмор и лов. Ово је једини дворца на подручју Баната који је подигнут за време Другог светског рата, у периоду од 1941. до 1943. и то за потребе високог официра немачке окупационе војске, а последњи у низу подигнутих дворца у Војводини, који су се градили у периоду од 18. века до почетка Другог светског рата. По предању, дворца је пројектовао непознати руски заробљеник – архитекта, способан да одговори захтевима наручиоца и пројектује складно и функционално архитектонско дело.

Слика 3. – Дворца Нојхаузен у Српској Црњи

Дворца је изведен у еклектичком маниру са елементима класицизма и барока. Власник дворца је Општина Нова Црња, а од 1981. године се у њему налази мотел са рестораном. На спрату се налази 14 хотелских соба (5 великих апартмана и 9 двокреветних соба). Општина Нова Црња има озбиљне планове са дворцем, пошто је ушао на листу од 25 дворца у који стижу француски стручњаци у септембру ове године и који ће бити део сарадње Србије и Француске на пројекту „Дворци Србије – Заштита културне баштине“. Такође, у близини дворца откривене су термалне воде што

даје неслућене могућности за развој спа-туризма. Од 2011. године је издат у закуп на 10 година, а 2018. године евидентиран је је као споменик културе од великог значаја. Ревитализован је и има угоститељско-туристичку намену, у потпуности је модернизован не изгубивши ни најмањи део шарма и аристократског духа који је остављен у наслеђе. Налази се у власништву Земљорадничке задруге „Јакшићево”. Након ревитализације и адаптације дворца, ентеријер није значајније мењан, осим мањих интервенција због формирања другачије распореда и величина хотелских соба. Подрумске просторије су адаптиране у користан простор, а у њих је смештена сауна и релакс центар, репрезентативна винарска сала и санитарни чвор. Дворац Нојхаузен познатији као Каштел Banaterra опремљен је тако да задовољи потребе ловног, пословног и породичног туризма.

Шпицеров дворец у Беочину

Дворац породице Шпицер налази се у Беочину и подигнут је 1898. године за породицу имућних јеврејских велепоседника. Претпоставља се да су они пореклом из велике породице пољских Јевреја који су различитим пословним приликама мигрирали ка Аустрији, Мађарској и Румунији. Компанија Redlich, Orenstein und Spitzer је купила 1887. године фабрику цемента од Јосифа Чика, а касније ће се Едуард Шпицер одлучити да сагради дворец непосредно поред високопрофитне цементаре да би надгледао цео процес рада. Шпицеров дворец је најјаснији пример мађарске сецесије на територији Војводине. Највреднији део унутрашњости ове грађевине представља централни хол. У исто доба када је направљен дворец, око њега је подигнут и велики парк, познат и као „Шпицер башта“. Дворац Шпицер је спратни објекат са асиметричном основом. Фасада је нарочито наглашена, а на њој је смештен главни улаз са портиком и полукружним степеницама. Зидови су обложени дрвеном ламперијом као и галерија на спрату са балустерима урађеним у пуном дрвету. Породица Шпицер је пред почетак Другог светског рата напустила Беочин, а током њега је дворец коришћен као зграда немачке војне команде, да би после његовог окончања објекат био национализован. Након приватизације од стране предузећа „Подунавље” у чијем је склопу функционисао, објекат је напуштен и од тада је започело његово нагло пропадање. Овде су снимани бројни филмови као што су: „Узаврели град“ Вељка Булајића (1961), „Свети песак“ Мирослава Антића (1968), „Дечак и виолина“ Јована Ранчића

(1975), „Црна мачка, бели мачор“ (1995) Емира Кустурице као и холивудско остварење „Браћа Блум“ из 2008. Рајана Џонсона са Рејчел Вајс. Објекат је 18. јуна 1997. године проглашен за споменик културе. Дворац је у катастрофалном стању, а нема ни прозоре, ни врата.

Слика 4. – Штuцеров дворaц у Беочину

Недавно је извршена санација крова да се он не би урушио и довео до рушења целог дворца. Окружење је препуно смећа. Дворац је власништво државе Србије, дато општини Беочин на управљање, а она нема могућности да започне његову обнову, а дворцу је забрањен приступ. Веомачесто га називају „Кућа духова“. Емир Кустурица је био задивљен његовом лепотом, те се понудио да купи дворaц и да га реновира о свом трошку и стави у функцију, али му тај захтев није одобрен. Ипак, реконструкција је могућа и преференцијална намена дворца би могла бити ексклузивни ресторан са преноћиштем.

Дворци Стратимировић-Дунђерски у Кулпину

Дворци су постали познати због приче о великој и заувек неиспричаној, несуђеној љубави између Лазе Костића и Ленке Дунђерски, о којој се говори и данас. Сматра се ходочасничким местом за романтичаре, док

се испред дворца налазе бисте овог пара, као једино место где су њих двоје заједно. Оба дворца у парку саграђена су за племићку породицу Стратимировић. Породица Стратимировић била је једна од најзначајнијих српских породица у Хабзбуршкој монархији. Били су једна од ретких српских породица која је међу првима стекла племство за војничке заслуге у аустријској царевини 1745. од Марије Терезије. Имање је од Стратимировића откупио Матеј Семзо од Камјонике, али после пар година, тачније 1889. године имање продаје Лазару Дунђерском, па је један од двораца сада познат под именом овог славног пивара који је као и његов син Ђорђе знатно допринео развоју и модернизацији пољопривреде у Кулпину. Мањи дворца је изграђен крајем 18. века, а већи је изграђен половином 19. века. Мањи дворца је приземна зграда са високом соклом, симетричне фасаде на чијој се средини налази ризалит који се завршава троугластим тимпаноном. Са дворишне стране се налази веранда правоугаоне основе са лучним отворима.

Велики дворца је добио данашњи изглед почетком 20. века након промене власника, када је дошао у власништво Лазара Дунђерског. Велики дворца је приземна зграда изузетно складних пропорција са карактеристичном приступном рампом у којој је смештен главни улаз. Са дворишне стране се налази високи партер са полукружном терасом. Главном фасадом доминира класицистички портик са степеништем, приступним рампама и четири пара јонских стубова. Прозори су украшени полурозетама са фигурама орлова. Са дворишне стране се у приземљу налази петоугаони улазни трем озидан пуним зидовима, са кружним отворима на бочним странама. На спрату се налази пространа тераса - лежа петостране основе покривена куполом на канелираним стубовима. Породица Дунђерски је задржала посед све до закона о национализацији 1945. године.

Мали дворца је данас претворен у месну канцеларију и канцеларије кулпинских удружења грађана. Парк око двораца и зграда великог дворца веома су добро очувани, док је мали дворца у лошем стању. Велики дворца је претворен у пољопривредни музеј, додељен Музеју Војводине 2004. године. Оба дворца су споменици културе од великог значаја, а неопходна су улагања за довођење двораца у репрезентативно стање, будући да су последњи обимнији радови на поправци крова, уређењу фасаде и ентеријера обављени 2009. године. Дворца је у поступку реституције, која кочи извођење било каквих радова и сређивања дворца који све више пропада.

Значај овог дворца када је реч о туризму је изразит. Сваке године дворца посети око 9.000 посетилаца, при чему поред домаћих туриста све више доминирају и страни, а забележене су посете из Јапана, САД-а и Канаде. Осим тога, дворца има велики значај за филмску индустрију. У дворцу су се снимале серије „Сва та равница”, „Јагодићи”, „Сенке над Балканом”, „Санта Марија де ла Салуте” као и део серијала „Великани српске Војводине.” Сниман је и страни филм „Гавран” у ком глуме Џон Кјузик и Серфеј Трифуновић.

Слика 5. – Дворци Стратимировић-Дунђерски у Кулпину

Богатство градитељског, историјског, културног, економског и туристичког наслеђа засновано је на разноврсности културних добара, у чему дворци и летњиковци Војводине као и њихови паркови имају посебно место. Као део културног идентитета народа који су живели на овом простору, дворци и летњиковци су дубоко utkани у историју, културу и традицију Војводине. Војводина је предео бројних туристичких мамаца, а дворци су неки од њених драгуља. Они представљају велику шансу за развој туризма јер су у питању привлачни комплекси грађени у складу са природом и уређеним окружењем који обезбеђују мир и изолованост. Због својих вредности и лепота могли би да допринесу општем развоју туризма Војводине, али и читаве Србије.

Данијела Вујовић
Др Добрила Лукић

КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКО НАСЛЕЂЕ НА ОБАЛАМА ДУНАВА

Назив Дунава потиче од келтске речи Данув, што у основи значи „Река“. Антички Грци су познавали само доњи ток Дунава и називали су га Истрос. То су име прихватили од Трачана. Римљани су усвојили келтски назив. Цезар у I веку н.е. помиње реку DANUVIUS, што се односило на Дунав узводно од Ђердапа, док је доњи ток назван DANISTER. Дунав је највећа река Централне и Југоисточне Европе и припада сливу Црног мора. Површина слива Дунава износи $816\,950\text{ km}^2$, односно 8,5% европског континента без припадајућих острва. Дужина слива у правцу запад-исток износи 1690 km, а ширина слива у смеру југ-север 820 km. По површини слива Дунав је на другом месту у Европи, а на тридесет другом у свету. Укупна дужина (од места спајања планинских потока Бреге и Бригаха код Донауешингена) износи 2783 km, од којих 2411 km су пловни. По дужини тока, Дунав је на другом месту у Европи и 29 у свету. Дунав има густо развијену мрежу притока, око 120 већих од којих су 34 пловне. Највеће од њих по дужини су следеће реке: Илер (2591. km), Лех (2496. km), Изар (2281. km), Ин (2224,9 km), Траун (2124,7 km), Енс (2111,8 km), Морава (1880,3 km), Ваг (1776 km), Горн (1716 km), Ипол (1708 km), Драва (1384 km), Тиса (1216 km), Сава (1171 km), В. Морава (1103 km), Серет (155 km) и Прут (72 миље), (бројеви у заградама представљају речне километре ушћа датих река од Сулине). Слив Дунава пресечен је са два планинска ланца који га деле на три дела. Први планински ланац почиње од планине Високи Тауери са врхом Грос Глокнер висине 3798 m и укључује у себе планине: Ниски Тауерн, Ракс, Семеринг, Лајта и спаја се преко Малих Карпата и Белих Карпата са Западним Бескидима. Дунав се пробија кроз тај планински ланац код насеља Девин, образујући такозвана Девинска Врата. Други планински ланац почиње на Балкану и спаја се са Јужним Карпатима. Кроз њега Дунав је образовао пробојницу Ђердап. На

* dobriladjerdap@gmail.com

основу физичко-географских и геолошких обележја Дунав се дели на три сектора: Горњи Дунав - од извора до села Гење, Средњи Дунав - од села Гење до Турн Северина и Доњи Дунав - од Турн Северина до ушћа.

Археолошка налазишта

Обале реке Дунав биле су насељене и у најстаријем периоду људске историје, у праисторији. Човек је баш на току ове велике реке у овом раздобљу започео живот и своју историју. Многобројна артефакта: оруђа, оружја, накит, обредне скулптуре, откривају нам њихову културу живљења и веровања.

*Слика 1. – Основа куће у Лепенском Виру
(фото: Д. Лукић)*

Праисторијски локалитет на десној обали Дунава у Ђердапу, око 46 km источно од Голупца је средиште културе **Лепенског Вира**. Култура Лепенског вира трајала је између 6700. и 5500. године пре нове ере, у пра-

историјском периоду мезолит (средње камено доба). На основу облика и пропорција станишта утврђено је да су њени становници располагали одређеним математичким знањима: користили су се одређеном јединицом мере, дужи су делили на половине, раван су одређивали трима тачкама, знали су да налазе тежиште уписаног и описаног круга у троуглу. Први становници Вира бавили су се риболовом. Рибу су прво хватали рукама, а потом зашиљеним копљима, ножевима од камена, а касније и бодљикавим харпунима, удицама. Скулптуре пронађене у Лепенском Виру обликоване су од облутака са урезаним риболиким људским главама, рибама, јеленима или геометријским шарама. „Вероватно се мислило да се из облутака, као великог праисторијског јајета, рађа све што живи, на првом месту риболика бића (прародитељи људског рода) и животиње које се најчешће лови (риба, јелен)“, тумачење је нашег најпознатијег археолога, заслужног за откриће Лепенског Вира, Драгослава Срејовића. Ове скулптуре стајале су поред кућног огњишта, представљајући највеће светиње. Због изградње хидроелектране Ђердап и стварања акумулативног језера, остаци праисторијског насеља пренети су на оближњи плато где је изграђена музејска зграда.

Недалеко од Панчева, на левој обали Дунава у периоду од 5500-4500. године пре нове ере у праисторијском периоду неолит (млађе камено доба) развила се Старчевачка култура. Име је добила по месту археолошког налазишта **Старчево**. Основна карактеристика ове културе је да су се њени становници бавили земљорадњом, али без сталног станишта. Правили су посуђе и верске скулптуре од глине. Веровали су у натприродне силе због чега су изводили разне обреде користећи при том фигурице са људским ликом.

Недалеко од Београда, на десној обали Дунава, према Смедереву налази се археолошко налазиште **Винча**. Винчанска култура постојала је у периоду од 4500–3200. године пре нове ере и припадала је позном неолиту. Становници ове културе бавили су се земљорадњом и сточарством. Градили су куће од глине и дрвета. У овом периоду налазимо почетке примитивног рударства и занатства. Пронађени су оруђа и оружја од камена, рога и кости, разноврсно посуђе, декорисане вазе, моделоване у људском и животињском облику фигуре, накит од фосилних остатака, који су били израђени у Винчи или су набављени из удаљених области, из средње Европе, доњег Подунавља или са Медитерана. Реконструкцијом живота становника Винче упознајемо се са раном културном историјом Подунавља. Глинене антропоморфне фигурице и ритуалне вазе у виду фантастич-

них животиња говоре нам о уметничкој обдарености њених твораца, али и о развијеној религији. Винчу су око 3000. године пре нове ере разорили вероватно номадске заједнице које су дошле из доњег Подунавља и из јужноруске равнице.

Налазиште **Вучедол**, код Вуковара у Хрватској, по коме је добила име вучедолска култура, представља једно мање, примитивно утврђење на доминантном брежуљку над обалом Дунава, погодно за одбрану. Представља културу на прелазу из неолита у метално доба. Осим остатака утврђења – рова, пронађене су куће четвртастог облика са тремом. Врло карактеристично за вучедолску културу је фина грнчарија, иако ручно рађена, изузетно је украшена. Орнаменти су испуњавани белом бојом, која се добијала туцањем шкољака. Пример је посуда у облику птице, позната као Вучедолска голубица. Нестанак ове културе, бар једним делом везује се за померање руских номадских степских племена.

Слика 2. – Виминацијум (фото: Д. Лукић)

Најпознатије и најбоље истражени археолошки локалитет из римског периода је **Виминацијум**, данашњи Костолац, близу Пожареваца, на ушћу реке Млаве у Дунав. Првобитно Виминацијум је било место где је био смештен војни логор правоугаоне основе. Око њега развило се током

првог века насеље. У време цара Хадријана у првој половини 2. века, Виминацијум је стекао градски статус. У време владавине Гордијана III добија највиши ранг, постаје колонија са правом да кује бакарни новац. Град је било значајно војно седиште и главни град римске провинције Горње Мезије и имао важну улогу у систему одбране северних граница Царства. Град су разорили Хуни у 5. веку, а обновио га је византијски цар Јустинијан у 6. веку обезбеђујући северне границе државе. Изузетни налази на некрополама око града (преко 14 000 гробова) потврђују претпоставке о великом богатству његових становника. Фреске у гробницама представљају врхунац касноантичке уметности. Унутар и око града откривени су амфитеатар, монументалне зграде, раскошне терме и трагови улица, аквадуката и канализације. Недавно изграђени научно-истраживачки центар *Domus Scientarium* у Виминацијуму има вишеструку намену, за научнике из Србије и света, студенте, за организовање научних скупова и за туристе.

Слика 3. – Дијана (фото: Д. Лукић)

На високој стени Караташ, недалеко од хидроелектране Ђердап I, око 5 km северозападно од Кладова, налазе се остаци римског утврђења *Дијане*. Утврђење је највероватније подигнуто у време цара Трајана почетком II века у склопу његових припрема за поход на Дакију. Након хунског разарања тврђаве средином V века, тврђаву је обновио византијски цар Јустинијан у VI веку. Тада су бедеми ојачани и подигнуте нове куле као део одбрамбеног система царства.

Тврђаве на Дунаву

Тврђаве представљају посебна сведочанства прошлости народа на обалама Дунава. На већ добро познатој саобраћајници какав је био Дунав и на месту старих римских каструма (логора), у средњем веку градиле су се тврђаве са својим бедемима, кулама и капијама. Тврђаве су грађене на узвишењима, какве су биле стеновите обале Дунава. Из утврђених градова племићи, владари могли су да надгледају речни и копнени пут.

Слика 4. – Тврђава Братислава (фото: Д. Лукић)

Најстарија средњевековна утврђења на Дунаву настала су у Немачкој, у време настанка првих средњевековних градова. Један од таквих градова је **Регензбург** који у свом називу има реч бург што на немачком значи утврђење. Настао је на месту римске Castra Regina коју је саградио цар Марко Аурелије 179. године као део војног лимеса. У близини немачке границе са Аустријом налази се град Пасау. На једном узвишењу изнад града, између реке Дунав и реке Илц налази се тврђава из 13. века **Весте Оберхаус**. У данашњој Аустрији сачувани су остаци средњевековног утврђења **Кинрингебург**, изнад Дирнштајна. **Клостенојбург** је град тврђава у близини престонице Аустрије, Беча. После изградње дворца у граду, аустријски владар Леополд III (1073–1136. године) је почетком XII века

изградио манастир Августинског реда. У овом манастиру је и сахрањен. Остао је упамћен као ктитор многих цркава. Владари су били заштитници хришћанске вере, која је имала важну улогу у животу народа, и била важан стуб у очувању власти владара. **Тврђаву Братислава** у Словачкој, на платоу 82 m изнад Дунава изградили су Мађари у XX веку. Током своје бурне историје и промене господара трпела је измене. Последње преуређење добила је у време царице Марије Терезије (1740–1780. године) када је тврђава постала седиште краљевског гувернера Алберта Тешена. Наполеонова војска утврђење је спалила 1811. године. Средином XX века утврђење је обновљено у духу Марије Терезије. Једна од најстаријих тврђава у Словачкој је **тврђава Девин**. Смештена је на високој стени 212 m надморске висине изнад ушћа Мораве у Дунав. На месту старог римског каструма Словени (Словаци) су подигли у VIII веку своје утврђење. У току владавине великоморавског кнеза Рагислава (846 - 870. године) у тврђави је подигнута црква у византијском стилу, заслугом солунске браће Константина и Методија, мисионара који су ширили хришћанство међу Словенима. Град су у XIII веку додатно утврдили Мађари како би обезбедили западне границе државе. У XV веку је у тврђави подигнут дворца. Тврђаву су разориле Наполеонове трупе 1809. године. У време националног буђења у XIX веку, ова тврђава је имала посебну симболику за Словачки, али и Мађарски народ који су тада били у саставу Аустријске монархије. За Словаке је била стара словенска престоница, а Мађарима западна граница њених земаља. **Острогон (мађарски Естергом)** тврђава на десној обали Дунава, по насељавању Панонске низије у IX веку, Мађарима постаје престоница али и упоришна тачка у њиховим војним походима на запад, у ратовима са немачким царством. Први мађарски краљ Стефан, крунисан је у Естергону 1 000. године што је и чињено све до XIII века, пошто се престоница Мађарске државе преместила у Будим услед најезде Монгола 1241. године. Тако је Естергон у раној мађарској историји играо важну улогу, био је политички и верски центар. У време турског продора у Европу, султан Сулејман Величанствени после двонедељне борбе освојио је тврђаву и дворца Естергон 1543. године. Естергон је у поседу Отоманског царства као најсевернија тврђава на Дунаву у Мађарској све до Великог бечког рата (1683–1699. године), када су је ослободиле аустријске трупе. Мађарска **тврђава Вишеград** била је саграђена средином XIII века и имала је важну улогу у раној историји државе. У најезди Турака порушена је, али је касније пажљиво обновљена. **Будим** је средњовековна тврђава на десној оба-

ли Дунава која данас представља саставни део јединственог града Будимпеште. Краљ Бела IV (1235–1270. године) преместио је двор из Острогона у Будим, због најезде Монгола. Будим је постао главни град Угарске државе 1361. године. Војска султана Сулејмана Величанственог 1541. године је освојила тврђаву Будим. У саставу Отоманске империје имаће важну улогу за покушај даљег продора Турака на запад. После Великог бечког рата (1683–1699), у току ког је већи део Угарске ослобођен, значај Будимске тврђаве опада у корист Пеште на левој обали Дунава. Турска више није представљала директну претњу по царство и Угарску монархију. Северна граница Отоманског царства померена је на југ, на београдску тврђаву.

Слика 5. – Петроварадинска тврђава (фото: Д. Лукић)

Петроварадинску тврђаву подигли су Аустријанци између 1692. и 1780. године на десној обали реке, код Новог Сада. Ново утврђење поникло је на рушевинама старог средњовековног утврђења Петрикона и ранијег римског Кузума. Средњовековну угарску тврђаву освојили су Турци 1526. године у војном походу султана Сулејмана Величанственог на Угарску краљевину. У поседу Турака тврђава ће остати све до Великог бечког рата (1683–1699. године). Евлија Челебија оставио је забележено о Петроварадинској тврђави у 17. веку следеће: „Град Варадин лежи на обали реке Дунав, његова цитадела има шестоугаони облик а налази се на једном високом брду које се диже небу под облаке. То је неприступачан, чврст и у истину стар град... Град има седам великих кула, сви бастиони изграђени су складно... У тврђави има свега две стотине даском покривених кућа без

ограде и башта, затим Сулејман-ханова цамија, складиште муниције и житни амбари... На југоисточној страни налазе се само брегови и по њима све сами виногради.“

После неуспешне опсаде Беча 1683. године, турска војска била је приморана на повлачење услед офанзивних акција Св. Лиге, коју је предводила Аустрија. Турци су Петроварадин напустили 1688. године. Одмах по заузимању, Аустријанци одлучују да поруше средњовековно утврђење и изграде ново, по систему Себастијана Вобана. Новоизграђена тврђава добиће назив „Дунавски Гибралтар“. Градња тврђаве трајала је скоро сто година. Горњи део града опасан је високим бедемима са стрмим серпентинским одсесима. Доњи део града чинио је мало насеље са мрежом уских улица и вишеспратних зграда са малим двориштима. У Горњем делу тврђаве изграђено је низ подземних лагума и галерија, укупне дужине 16 km. На њој су изграђени Арсенал (данас музеј града Новог Сада), Једноставна касарна, Дуга касарна, Официрски павиљон, Торањ са сатом. Тврђава је у својој историји коришћена и као тамница. У Официрском павиљону био је 1813. године, после слома Првог српског устанка, затворен вожд Карађорђе. Након Априлског рата 1941. године и слома Краљевине Југославије Петроварадин је ушао у састав Независне државе Хрватске. Тада је на тврђави била смештена пилотска школа, противваздушна одбрана, команда SS трупа. Завршетком Другог светског рата војна улога тврђаве је окончана.

Београдска тврђава у својој дугој историји настала је на гребену изнад ушћа Саве у Дунав, у раздобљу од II до XVIII века. На месту некадашњег античког, келтског Сингидунума настао је словенски Београд. Првобитни Сингидунум као утврђење, односно келтско насеље налазило се у околини Београдске тврђаве, односно на дунавској обали, највероватније на Карабурми где су откривени келтска некропола и остаци насеља. После хунских разарања, тврђаву су обновили византијски цареви у VI веку. Временом је град добијао обресе средњовековне тврђаве са бедемима, кулама и капијама. Малобројни историјски извори из XI века описују Београд као типичан средњовековни град опасан зиданим бедемима. Из записа једног угарског хроничара тог периода, сазнајемо да је Београд имао осам дрвених кула које су се високо дизале над зиданим бедемима. Из Горњег града браниоци су бацали камење и стреле на нападаче који би продирали у Доњи град. У раздобљу од V до XV века, београдска тврђава била је у поседу Византије, Бугарске, Угарске, Србије. Коначан облик развијене средњовековне тврђаве и по први пут престоници српке државе,

дао је деспот Стефан Лазаревић (од 1402. до 1427. године). У делу деспотовог биографа Константина Филозофа, сазнајемо да су у Унутрашњем граду били двор, ризница, капела, библиотека. Унутрашњи град био је опасан двоструким бедемима са кулама и капијом и покретним мостом преко рова. Француски путописац Бетрандон де ла Брокијер (XV век) писао је о граду као врло лепом и јаком, подељеном на 5 утврђења: 3 су се налазила на узвишењу, а 2 испод њих на реци, где се налазило мало пристаниште. Доњи град се у историјским изворима наводи као „утврђена варош покрај воде“, а Горњи град као „тврђава на брду“. Од XVI века када се београдска варош све више развијала изван тврђаве, Доњи и Горњи Град постајали су јединствена фортификациона, целина. Основна функција Доњег града била је да брани прилаз тврђави са воде. И Доњи град имао је своје бедеме који су пратили обалу, распоређене куле, водене капије, два пристаништа. Београдску тврђаву Турска војска заузела је 1521. године, у освајачком походу султана Сулејмана Величанственог, а у њој задржала се све до 1867. године. У периоду аустријске окупације од 1717. до 1739. године, тврђава мења изглед. Аустријанци су изградили касарне, магацине за оружје, храну, санитарски материјал, станове за официре. Постао је тврђава једно врло јако и савремено упориште тадашње Европе. У току ратних операција у светским ратовима тврђава је претрпела велика оштећења, порушени су готово сви објекти у Доњем и Горњем граду, а бедеми су оштећени. Велики догађај у српској историји, била је предаја кључева града Београда кнезу Михаилу Обреновићу 1867. године, када је турска војска напустила утврђење. Од те године па до 1948. године у тврђави је боравила српска, односно југословенска војска. Последњи пут имаће важну ратну улогу у одбрани града 1914. и 1915. године, у офанзивама аустроугарске војске у Првом светској рату.

Целину Београдске тврђаве чине Горњи и Доњи град и парк Калемегдан. На прилазу Горњем Граду некада се ширило пространо поље, Калемегдан. Пошто се налазило на војном упоришту служило је за вођење борби. Назив поља то и потврђује. Реч Калемегдан граде две турске речи, кале у преводу тврђава, и мегдан – поље.

После одласка турске војске из Београда, у другој половини XIX века, Калемегдан прераста у парк. У београдску тврђаву улази се кроз Стамбол капију (унутрашња и спољна) и Сахат капију. У средњовековно утврђење улазило се са источне стране кроз Зиндан капију и Деспотову капију Горњег града.

Слика 6. – Сахат капија Београдске тврђаве (фото: Д. Лукић)

Слика 7. – Доњи град Београдске тврђаве (фото: Д. Лукић)

Стамбол капије красе врло масивна врата. У унутрашњости зида налазиле су се бројне просторије, казамати, магацини. Сахат капија и кула изграђени су у време аустријске окупације. Наслања се на средњовековни зид Горњег града. Осмоугаона барокна кула има сат по којем су и капија и кула добиле име. Зиндан капија из XV века има две куле и висећи мост испред. Округле куле нису биле повезане, биле су по својој конструкцији по-

годне за одбијање непријатеља који је долазио под сам зид. У подруму кула некада су се налазиле мрачне тамнице. Турска реч зиндан у преводу значи затвор. У Доњи град улази се кроз Видин капију и Мрачну капију. Капија Карла VI подигнута је 1736. године, као славолук на улазу у Доњи град, у част аустријског владара Карла VI (1685–1740. године), освајача Београда. Кула Небојша је била најзначајнија кула у Доњем граду, због своје важности у одбрани тврђаве. Изграђена је у XV веку на самој обали реке и штитила је улаз у пристаниште. У турско доба била је тамница, где је убијен и велики грчки песник и револуционар Рига од Фере 1789. године. У сачуваним остацима Митрополијског двора сачуван је део надвратника портала митрополијске цркве успења Богородице са ктиторским натписом деспота Стефана Лазаревића. Тополивница (иза капије Карла VI) из XVIII века, била је место где су се израђивали и поправљали оштећени топови. После 1813. године Турци су је претворили у војну кухињу, те су је у ту сврху адаптирали. Ратно острво, на ушћу реке Саве у Дунав служило је у прошлости као мостобран за напад на београдску тврђаву са дунавске стране. Користили су га Турци приликом освајања Београда 1521. године, али и српски учесници Првог српског устанка приликом ослобађања Београда 1806, иако се томе противила Аустрија у чијем је поседу било острво. У XV веку извори нам говоре да је Дунавско пристаниште било мало, у њега је могло пристати 15–20 галија, а чувале су га две куле спојене ланцем. Београдска тврђава је имала стратешки важан значај, јер се управо на њој и у њеној околини одиграо највећи број битака у прошлости.

Смедеревска тврђава налази се на заравни ушћа реке Језаве у Дунав. Утврђени двор и престоницу земље подигао је деспот Ђурађ Бранковић (1427–1456. године), јер је град Београд према ранијем уговору после смрти деспота Стефана Лазаревића враћен Угарској. Тврђава је грађена уз велике напоре. Смедеревска тврђава је последње велико остварење српске војне архитектуре. Била је важан војни и трговачки центар српске средњовековне државе. Турци су коначно заузели Смедерево 1459. године. То је била уједно и година која је означила крај српске средњовековне државе. У турско доба представљала је важан административни центар и био главни град Смедеревског санџака. У XVI и XVII веку развио се град у оријенталну варош са шест дрвених мостова, која је имала више џамија, каравансараја, преко 300 дућана. Прва влада, Правитељствујушчи совјет у Првом српском устанку од 1805. до 1807. године, била је смештена у Смедереву, после његовог ослобађања. Турци су коначно напустили тврђаву априла

1867. године. Експлозије ускладиштене муниције унутар тврђаве, као и бомбардовање 1944. године значајно су оштетили једну од највећих средњовековних утврђења. Целину тврђаве чинили су Мали и Велики град, који су заједно имали осам капија. Капија на страни Дунава са отвором од 6 m коришћена је за пролаз или извлачење пловила. Мали Град је био старо језгро, основице неправилног троугла. Имао је шест кула и два улаза. У њему се налазио деспотов двор и истицала се донжон кула масивних зидова. На Деспотовој кули очуван је уклесан натпис који нас обавештава о години подизања града, 1430. години. Велики град био је пространији, а грађен је до пред крај постојања Деспотовине. Основица града била је у облику троугла са деветнаест кула, чија је висина била од 20 до 25 m. У време турских господара, куле су прилагођаване за постављање топова.

Средњовековна **тврђава Рам** налази се 16 km североисточно од Костолца, на стрмом обронку десне обале Дунава. У периоду од XII до XV века играла је важну одбрамбену улогу Византије у ратовима са Угарском. Крајем XV века Турци су саградили потпуно ново утврђење које данас можемо видети. Тврђава је била опасана бедемом на чијим се угловима налазило пет кула. Тврђава је имала изразито војни карактер.

Пред улазом у Ђердапску клисуру налази се једна од најбоље очуваних средњовековних тврђава, **Голубац**. Тврђава је изграђена на литици, у XIV веку. Тврђавом су господарили Мађари, Турци после Косовске битке, српски деспоти. Османска војска је заузела тврђаву 1458. године, годину дана пре освајања српске државе. Голубачку тврђаву, као и Београд, Смедерево, Кладово на Дунаву, напустила је турска војска 1867. године. Голубачка тврђава била је од 1718–1739. под окупацијом Аустрије. Тврђава има девет кула распоређених по различитим нивоима. На самој обали Дунава, у доњем граду налазила се палата. Тврђава је имала мање пристаниште које је обезбеђивала једна кула.

Султан Сулејман Величанствени је 1542. године на месту старог средњовековног утврђења, подигао у близини Кладова **тврђаву Фетислам**. Фетислам на турском значи - победа ислама. Тврђава је подељена на Мали град и Велики град. Мали град је био артиљеријска база коју су штитиле кружне куле на дунавској страни. Фетислам су Турци предали кнезу Михаилу 1867. године. Сачувани су турски натписи на капијама које воде у тврђаву у славу султана Махмуда II (1785–1839).

У доњем току Дунава, данашњој Бугарској, издвајају се средњовековне тврђаве: **Видин, Орјахово, Никопољ**.

Слика 8. – Тврђава Рам (фото: Д. Лукић)

Слика 9. – Тврђава Рам (фото: Д. Лукић)

Мостови на Дунаву

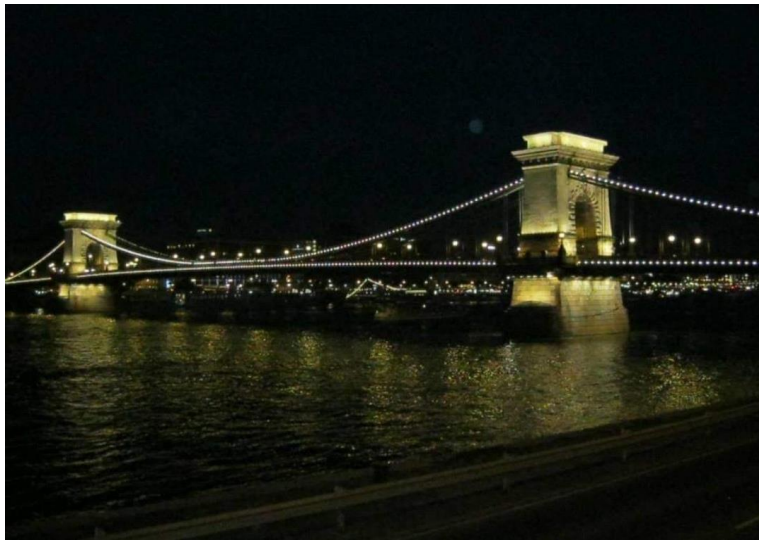
Мостови су имали вишеструку улогу у прошлости. Изградња моста био је први корак да се премости река Дунав на путу ка даљим освајањи-

ма. Осим за освајаче, њихове војне походе, мостови су имали и велики значај у повезивању важних саобраћајница које су повезивале многобројне европске народе, њихове културе и утицале на економски развој насеобина како на реци тако и у унутрашњости. У прошлости људи су се на разне начине, према могућностима датог историјског тренутка, сналазили како би савладали природну препреку, какав је био Дунав. Градили су дрвене и понтонске мостове које су често поправљали, јер су били оштећени у поплавама или од леда. Људи су на другу обалу прелазили скелама, па и пешке преко залеђене реке или пак на местима где је водостај био низак правили су газове. Из путописа Евлије Челебије из XVII века можемо видети како су људи тога времена трговали на Дунаву: „Зими се Дунав замрзне, направи се ледена кора дебљине десет педаља, и тада стотине и хиљаде кола и санки прелазе преко тог леда не плаћајући порез за робу или за базар, и тада и сељаци и слободни људи износе своја добра на тржницу, и онда се тамо купује и продаје, а град Београд ужива у свем том обиљу, а и сиротиња гледа да се окористи и да стекне нешто иметка.“

Градитељско чудо старог века био је **Трајанов мост**, најстарији мост икада саграђен на доњем току Дунава. Мост је грађен две године, од 103. до 105., а повезивао је два римска утврђења, Понтес (5 km низводно од Кладова) на десној и Дробету (данашњи Турну Северин) на левој обали Дунава. Циљ градње моста било је коначно освајање Дакије (данашња Румунија). Трајанов мост био је дело сиријског архитекте Аполодора из Дамаска. Мост је био дуг 1097 m и широк 14,5 m. На зиданим ступцима стајала је дрвена конструкција којом се премешћавало речно корито. При градњи моста ток реке био је привремено измештен. Претпоставља се да су мост Римљани порушили у III веку, после повлачења из провинције Дакије услед најезде многобројних варварских племена. Тако су нам данас сачувани само остаци моста у виду зиданих ступаца на десној и левој обали реке. Изглед моста уклесан је на Трајановом стубу у Риму. Као сведочанство о изградњи пута и моста цара Трајана говори нам натпис, познат као Трајанова табла, уклесан у стени поред Дунава у Ђердапској клисури, 2,5 km узводно од Текије: „Император цезар, син божанског Нерве, Нерва Трајан Август, победник над Германима, велики понтиф, четврти пут постављен за трибуна, отац домовине, конзул по трећи пут планине је исклесао и поставио греде од којих је направљен пут“. Данас се могу прочитати само три од првобитних шест редова натписа.

У горњем току Дунава у Регенсбургу налази се **Камени мост Рајхсбрик**, који је изграђен у периоду од 1135. до 1146. године. Овај мост играо је важну улогу у животу града јер је Регензбург у средњем веку, а и у новијој историји до Наполеонових ратова, био важно дипломатско, верско и трговачко седиште. Мост су међу многобројнима прешли и витезови II и III крсташког похода на путу ка ослобођењу Свете земље.

Неки од мостова на Дунаву, данас повезују две државе. Такав је **Мост Марије Валерије** (подигнут 1895) и повезивао је мађарски град Острогон и словачки град Штурово у тадашњој Аустроугарској монархији.

Слика 10. – Ланчани мост у Будимпешти (фото: Д. Лукић)

У Будимпешти постоји данас девет мостова на Дунаву. Један од најпознатијих је **Ланчани мост**, познат по својим статуама лавова. Ланчани мост или Сечењијев мост је висиони мост дуг 202 m, који спаја Будим и Пешту. Градња моста трајала је седам година до 1849. године. Изградњом моста убрзан је пут ка уједињењу десне и леве обале, Будима и Пеште у један град 1876. године. Уједињењем историја Будимпеште је кренула пут економског и културног развоја града.

На територији наше земље, а и у доњем току Дунава број мостова је знатно мањи. Већина мостова је морала бити реконструисана или потпуно изграђена XX и почетком XXI века због ратних операција у току

Другог светског рата или НАТО бомбардовања. У недавној историји града Новог Сада порушени су Варадински, Жежељев и мост Слободе 1999. године. Због велике важности за становнике града Новог Сада у повезивању две стране обале Дунава, **Варадински мост** је саграђен 2000, а **мост Слободе** 2005. године.

Панчевачки мост је првобитно саграђен 1935. године у Краљевини Југославији и носио је име краља Петра II Карађорђевића. У току ратних операција нациста на Београд, мост су у ноћи између 10. и 11. априла 1941. године срушили војници Краљевине Југославије како би успорила њихово напредовање. На месту старог, порушеног, изграђен је 1946. године Панчевачки мост намењен за друмски и железнички саобраћај.

Мост пријатељства, изграђен 50-их година XX. века, повезује две државе Румунију и Бугарску и њихове народе који су у прошлости водили честе борбе на обалама Дунава. Повезивањем градова Русе у Бугарској и Ђурђу у Румунији, озваничен је почетак бољих односа, економских и културних веза. Ово је уједно и једини мост на току Дунава који прати границу ове две државе.

Четири главна града

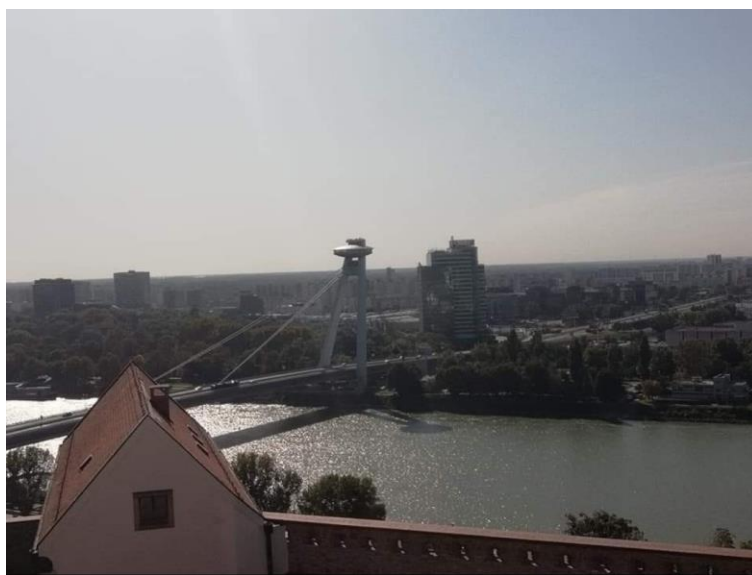
На Дунаву, током историје настала су четири главна града: Беч, престоница Аустрије, Братислава главни град Словачке, Будимпешта главни град Мађарске и Београд главни град Србије. Данас то су милионски градови, административни, економски и културни центри. Кроз историју много пута испреплетане су биле судбине ових градова и народа у њима. У настанку ових градова проналазимо сличност. Сва четири града развила су се на старим келтским насеобинама и касније римским утврђењима који су чинили јединствен одбрамбени систем у циљу заштите северних граница царства.

Предводник међу наведеним градовима је аустријска престоница **Беч**. Беч је у средњем веку постао седиште владара из династије Бабенберг, а потом престоница Хабзбурговаца. У овом граду, одржан је чувени Бечки конгрес 1815. године. Конгресу су присуствовале све европске силе победнице над Наполеоном и његовом армијом. Овај конгрес, одредио је мање више политичку судбину Европе до Првог светског рата (1914–1918). Аустроугарска монархија распала се 1918, на државе Аустрију, Чехословачку и Мађарску. Беч је тада постао главни град Републике Аустрије. Али

историјске везе међу народима тешко је прекинути. Беч је остао пре свега културна престоница народа држава у њеном окружењу.

Слика 11. – Шенбрун у Бечу (фото: Д. Лукић)

Слика 12. – Дунав у Братислави (фото: Д. Лукић)

Главни град Словачке је у историји променио више имена. У средњем веку звао се Браслава у време постојања Великоморавске кнежевине, затим био је немачки Пресбург, а по доласку Мађара у X веку добио је име Пожун изведеног из латинског назива Понсониум. У доба ренесансе био је познат и као Истрополис (град на Дунаву). Данашње име **Братислава** добија у првој половини XIX века, које је озваничено 1919. године после стварања Чехословачке државе. Братислава је од 1536. до 1830. године била крунидбено место угарских краљева. Врхунац развоја Братислава је имала у време владавине царице Марије Терезије, у Хабзбуршкој монархији. После распада Монархије 1918. године, Братислава је постала град новоформиране државе Чехословачке. Број Немаца и Мађара се смањивао. Баршунастом револуцијом 1989. године срушен је комунистички режим и дошло је до мирног разлаза са Чешком. Братислава је тако постала главни град Словачке државе.

Будимпешта је после споразума са Бечом 1867. године, у оквиру Хабзбуршке монархије постала други административни центар и седиште монарха, у држави која је од тада па до краја постојања носила назив Аустро-Угарска монархија. После распада Хабзбуршке царевине 1918. године, Будимпешта је постала главни град независне Мађарске државе.

*Слика 13. – Зграда Парламента у Будимпешти
(фото: Д. Лукић)*

Слика 14. – Калемегдан у Београду (фото: Д. Лукић)

Београд се под овим словенским именом први пут помиње у изворима у IX веку. У старом веку био је познат под именом Сингидунум, што је келтски назив који су и Римљани прихватили. Од поменутих градова, Београд је имао такву историјску судбину да промени највише господара. До стицања независности Србије 1878. године, Београдом су од средњег века господарили Византијци, Угари, Срби, Турци, Аустријанци. Београд је у овом периоду најдуже био под влашћу Отоманске царевине. Београд је од времена независности био престоница најпре Кнежевине, од 1882. Краљевине Србије, а од 1918. Краљевине СХС (1929. Краљевина Југославија), био је престоница владара из династије Обреновић и династије Карађорђевић. Данас је Београд главни град Републике Србије.

Др Стеван М. Станковић

МАНАСТИР ТРОНОША

Међу бројним средњовековним манастирима Србије, низом особености истиче се Троноша у западном делу наше земље, у подножју Троношке планине, поред Троношке реке, која припада сливу Јадра, притоке Дрине, недалеко од Лознице, Корените и Крупња. Троношка планина, као и оближње Гучево и Борања, добро су пошумљене. Долинама маловодних река и преко ниских превоја, одувек су водили значајни путеви, јер је овде било веома развијено рударство. На простору између речица Велике Троноше и Мале Троноше, постојало је село Прњавор, које је припадало манастиру Троноши. Троноша је од Лознице удаљена 17 км, од Тршића и Корените само 5 до 7 км. Мушки је манастир, који припада шабачкој епархији.

Слика. 1. – Манастир Троноша

У доба владавине Немањића, овде се ловила дивљач. Чини се да се овде најинтензивније живело за време владавине краља Драгутина и његове жене, краљице, Кателине, која је потицала из Угарске. Драгутин је (српски краљ од 1276. до 1282, сремски краљ од 1282. до 1316. године), син краља Уроша првог и краљице Јелене Анжујске, унук великог жупана Стефана Немање, брат краља Милутина. Веома побожан, краљ Драгутин се пред крај живота замонашио и добио име Теоксит. Ктитор је неколико значајних сакралних објеката.

За изградњу Троноше значајна је и краљица Кателина из угарске породице Арпад, која је веома поштовала краља Драгутина. Троноша је лако приступачан манастир, асфалтним путем, који се одваја од правца Лозница – Крупањ. Из ових места до манастира Троноша, аутомобилом се стиже за 30 минута вожње, уским путем са бројним кривинама. Путовање је пријатно, пејзаж сликовит, зеленило бујно, воћњаци плодни, сеоска дворишта лепо уређена и куће црвених кровова, остављају пријатан утисак. Љубитељи природе, посебно планинари, у Троношу радо долазе пешице из правца Тршића. Благи успон, бујна шума, просечене стазе, неколико видиковаца и простран хоризонт, чине пешачење пријатним. Чини се да је на то на посебан начин давно указао Јован Цвијић (1865–1927), у Аутобиографији, први пут штампаној 1923. године у Новом Саду.

Јован Цвијић и манастир Троноша

Мајка Јована Цвијића, Марија (1846–1892), девојачко презиме Аврамовић, потиче из старинске сеоске породице из Корените. Куће Аврамовића, који су сложено живели у задрузи, која је имала око 70 чланова, налазиле су се, као и данас, на долињској страни реке Корените, поред пута који из Лознице води у Крупањ. Изнад куће, пише Јован Цвијић, простирао се забран или брањевина од храстове шуме која се граничила са шумом манастира Троноше. Аврамовићи су били побожни и сваке су недеље по две жене из куће ишле у манастир Троношу, који није био ни пешачки сахат удаљен од њихове куће.

„За свечаности, задруга је имала свој чардачић поред манастира, где је примала госте. Моја је мајка и доцније, из Лознице, ишла на славу манастира Троноше о Великој Госпојини, и то са децом. Из Тршића се пут за Троношу одвајао и улазио у густу манастирску шуму; ту је у дупљи једне букве била обешена слика Богородице са Христом, а над њима бог у

облацима; кола су се заустављала, и моја се мајка молила богу пре него што стигне у манастир. Та молитва, усред шуме, пред сликом Богородице, Христа и бога, чије нас је око гледало, оставили су у мени најдубљи утисак. Колико могу да се сећам, имао сам у себи, у детињству и младићком добу, топлу веру у бога, која није била изграђена и није се везивала за црквене обреде. Доцније се, под утицајем већег искуства и знања, прецизније формирала, ипак неудаљујући се од извесних мистичних снова”.

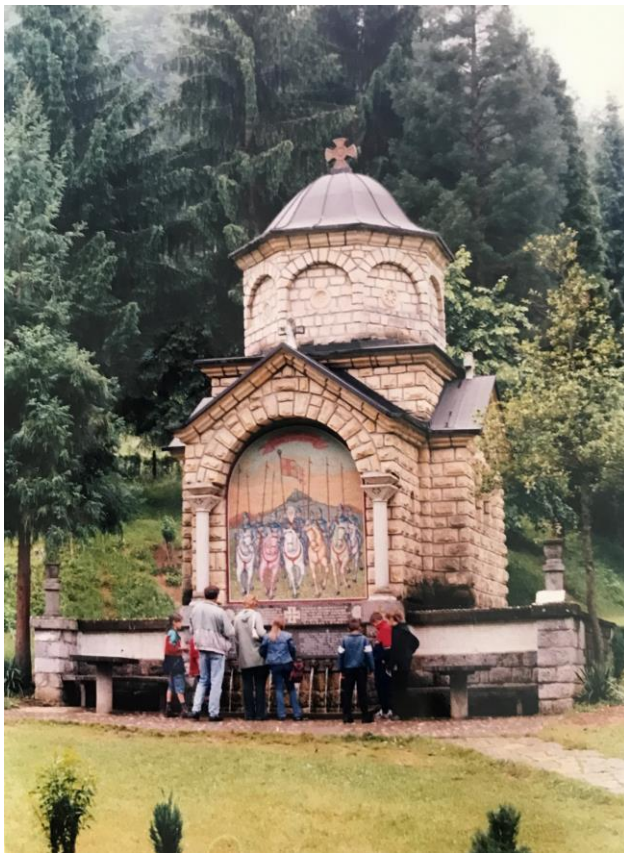

Слика 2. – Јесен у околини манастира Троноше

Манастиру Троноши у походе

Са студентима географије из Београда, члановима Српског географског друштва, учесницима географског кампа у Тршићу, са ученицима из Лознице и још десетак градова Србије, више пута сам организовао посете Коренити, пронашли неколико људи из породице Аврамовић, разгледали двориште, воћњак и извор поред пута, а затим хитали ка Троноши. Недалеко од манастира је простран паркинг. Овде је често више ауто-

буса и аутомобила, посебно у време ученичких екскурзија. Пажњу привлачи чесма, Девет Југовића, сазидана као мала капела. Из десет цеви, које симболично представљају девет Југовића и десетог старог Југ Богдана, истиче хладна и бистра пијаћа вода, право освежење за посетиоце. Капела, са чесмом, посвећена је Светом Великомученику Пантелејмону.

Слика 3. – Капела са чесмом Девет Југовића

По народном предању прва чесма је подигнута пре почетка Косовског боја 1388. године, али је, као и капела, током времена више пута страдала. Готово у потпуности је срушена 1941. године. Обнављана је 1721, 1894, 1935. и 1968. године. Садашњи изглед чесми и капели дао је београдски архитекта Драгомир Тадић. Фреску под називом Полазак у бој на

Косово и мозаик урадио је италијански уметник Антонио Орсони. Витраже на прозорима израдио је сликар из Београда Живко Стоисављевић.

Приликом једне посете, у силовитом плъуску, увелико смо покисли. У конаку Троноше, мало смо се осушили, попили чај и кафу, разгледали цркву и изложбу посвећену школовању Вука Караџића (1787–1864). Зна се да је млади Вук Караџић дошао у манастир Троношу 1795. године код игумана Стевана Јовановића (1759–1799) и ту добро учио, уз велику зна-тижељу да сазна шта то пише у бројним књигама, од којих су неке донете из Русије, јер је Руска православна црква помагала Троношу, посебно током XVII века.

На боравак Вука Караџића подсећају бројни експонати и докумен-та у Музеју Вуковог раног школовања, које је у лепо уређеном конаку и који веома привлачи ученике, као најбројније посетиоце Троноше на школским екскурзијама. Крај манастира смо се напили воде на чесми Де-вет Југовића и кроз шуму, вратили у Тршић. Догађај је то који и данас ра-до препричавају учесници пешачке туре од Тршића до Корените и Троно-ше, са веселим повратком, по летњем плъуску.

Богата историјска прошлост

Изградња манастира Троноше везује се за XIII–XIV век, тј. за живо-та краља Драгутина, који се упокојио 1316. године. У књизи Слободана Жи-војиновића, која је посвећена манастиру Троноши, поред осталог, написано је и следеће: „У Троношком родослову, Јосиф Троношац наводи да је мана-стир Троношу почео зидати краљ Драгутин али га је смрт претекла, тако да завршење ове своје задужбине није дочекао. Његова супруга, краљица Кате-лина, довршила је ову за народ значајну задужбину 1317. године...О Божићу 1317. године, први пут су зазвонила звона оглашавајући рођење ове под-рињске светиње, која ће у каснијем животу околног народа одиграти врло значајну и часну улогу...Манастир Троноша је тада припадао, најпре Мора-вичкој (Ариљској) и Београдској а затим и Зворничкој епархији Српске цр-кве”. Црква је обновљена 1559. године.

Знаменитости манастирске цркве

Црква манастира Троноше посвећена је Ваведењу Богородице. Јед-нобродна је грађевина која архитектонски има облик слободног крста и

високо кубе изнад централног дела, те подсећа на објекте рашке школе сакралног градитељства. Сазидана је од ломљеног и тесаног камена. Тамбур кубета, са свих осам страна, украшен је слепим аркадама. Звоник, сазидан у стилу барока, који се диже изнад главног улаза, доминира висином, заједно са спољном припратом дозидан је 1834. године. Оквири прозора и врата су од сиво-жућкастог пешчара. Спољњи сокл (најнижи, приземни део храма), изграђен је од црвеног пешчара, који није прекривен малтером. Оловни кров скинут је крајем XVII века. Обимни радови на обнови цркве изведени су 1964. и 1987. године, када је изграђен Спомен конак.

Слика 4. – Осликана унутрашњост манастира

Претпоставља се да је црква Ваведења Богородице први пут била живописана у XIV веку. Данашње фреске потичу из 1834. године. Истичу се крупни стојећи фреско портрети Стефана Немање (Свети Симеон Мироточиви), Светог Георгија, Светих Саве и Симеона, Светог кнеза Лазара, Светог цара Константина и царице Јелене, Христа Спаситеља. На фрескама су представљени и свети Наум, папа Климент, Григорије Палама, свети Јован Кукузел и др. Иконостас је рађен у дуборезу и одликује се предстоним иконама. У манастирској ризници чувају се црквене књиге, од којих су неке донете из Русије. Има и оних које су ту настале, посебно између 1571. и 1581. године и служиле свештенству за свакодневне обреде у црквама.

Слика 5. – Школовању Вика Караџића у Трноши

Од посебног значаја је чињеница да је овде настао познати Трношки родослов, веома важан књижевни спис тога времена у Србији, који се односи на судбине српских владара током историје. Дело обилује исказима просвећене љубави, поштовања науке, значаја хуманизма, слављења учености и просвећености. Дело непознатог аутора, године 1791. преписао

је јеромонах Јосиф Троношац, у тешким условима. Оригинал Троношког родослова се данас налази у Бечу, а неколико копија у нашој земљи. У манастиру Троноши, почев од 2014. године, једном годишње, додељује се награда Песништво Троношког родослова за књижевно стваралаштво. До наших дана ову награду добило је девет књижевника.

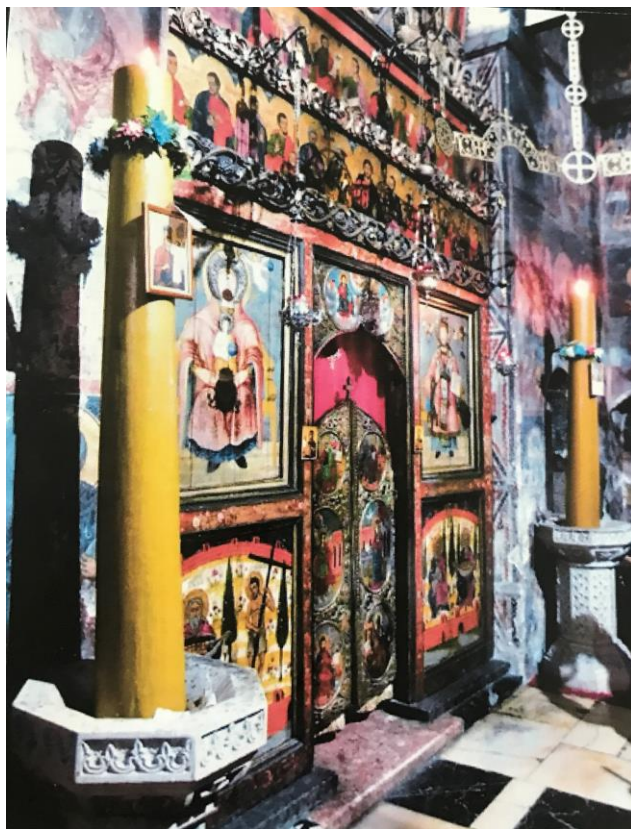
Седам векова постојања Троноше обележено је свечаном литургијом 16. септембра 2017. године. Литургију је служио његова светост патријарх српски Иринеј (1930–2020). Том приликом канонизован је архимандрит, преподобни Стефан Јовановић, тј. Стефан Троношки, вишеструко заслужан за опстанак и напредак Троноше, где је дошао 1891. године из емиграције, јер у Аустроугарској и Турској није наилазио на разумевање. У Србији је вишеструко користио српском народу, утолико пре што је сарађивао са тада виђеним људима, међу којима су се истицали Хаџи Милентије Стефановић, Алекса Ненадовић Илија Бирчанин, Хаџи Рувим, митрополит Стратимировић, владика Јован Јовановић и други. Као учитељ, пише Слободан Живојиновић (Троноша, Шабац, 1987) „дао је прве основе читања и писања и прва обавештења о српској прошлости, културној и политичкој историји српскога народа творцу српског књижевног језика и правописа и великом научном и културном раднику Вуку Стефановићу Караџићу”.

Конаци манастира Троноше, као и црква, више пута су страдали. Дрвени конак је изгорео 1900. године. Имао је једну повећу просторију у којој је прва слова научио Вук Стефановић Караџић (1787–1864). На згаришту је 1906–1907. саграђен нови конак, који је страдао у пожару 1941. године. Садашњи конак потиче из 1964. године и освештен на стогодишњицу смрти Вука Стефановића Караџића. У некадашњој народној поезији старог конака смештени су експонати о школовању оца наше писмености. Најобимнији радови на великом конаку потичу из 1975. године. Конак има неколико соба за монахе и госте, кухињу и трпезарију.

Ратарске свеће

Током 2017. године, низом свечаности, обележен је јубилеј седам векова постојања манастира Троноше. Јадар, Коренита, Тршић и Лозница, на достојан начин су обележили значајну годишњицу. Наравно, данас можемо изградити већу цркву и пространији манастир од Троноше, али га значајем у времену и простору, ничим и никад нећемо достићи. На то указује читав низ догађаја и све масовнија посећеност овог сакралног објекта

који зрачи миром, тишином, лепотом и узвишеношћу. Обичним данима, а посебно за време верских и државних празника, ка Троноши креће велики број људи не само из Јадра, већ и из удаљених места наше земље.

Слика 6. – Ратарске свеће из манастира Троноше

Посебно свечано и несвакидашње је уношење у цркву великих ратарских (орачких) свећа. Обичај потиче из 1843. године, када је завршен иконостас, и одржао се до наших дана. Потиче из веровања да дариване свеће доприносе заштиту усева и доброг рода. Сваке године на велики хришћански празник Ваведење Пресвете Богородице, становници из неколико оближњих насеља, од воска који скупљају током године, излију две свеће високе по 2 метра, пречника 20 центиметара, тежине по 50 килограма.

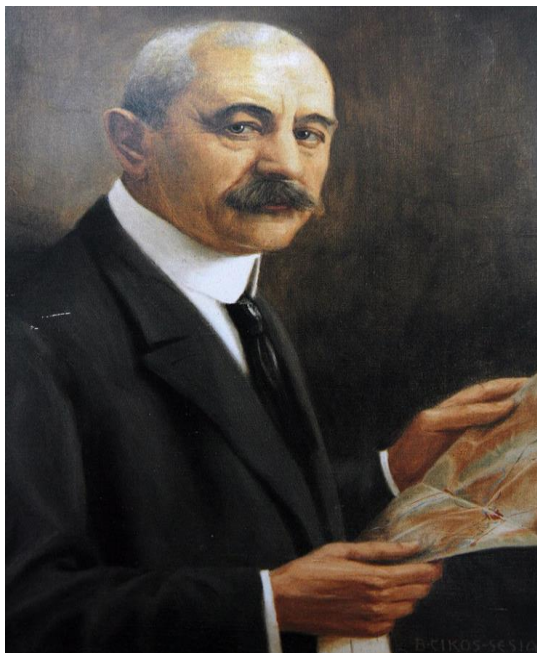
Величина свећа симболично представља величину захвалности Богу и вере оних који их приносе. Једну свећу цркви дарују људи из Јадра (сеоска насеља: Коренита, Тршић, Костајник и Козјак), а другу људи из Рађевине (сеоска насеља: Зајача, Пасковица, Горња Борина, Воћњак и крупањска села). Праћени одговарајућим црквеним обредом, дародавци, носећи свеће на рукама, најпре застану крај капеле Светог Великомученика Пантелејмона, са чесмом Девет Југовића и исказују пијетет према онима који су пали у боју на Косову.

Свеће се увијају у бело платно и украшавају цвећем и бршљаном. Свечаном литургијом носе се око цркве, уз тихи одјек црквених звона. Јадарска свећа се, на Велики четвртак поставља са десне стране испред иконостаса, а рађевска свећа са леве стране испред иконостаса и икона Исуса Христа и Пресвете Богородице. Свеће се први пут пале на Велики петак, а затим уочи сваког великог верског празника и служиће све до наредног празника Ваведења Пресвете Богородице, тј. Великог четвртка. Овај обичај уписан је у Национални регистар нематеријалне културе Србије 2012. године.

Јелена Хајдињак

РИЗНИЦА ПРИЗНАЊА ЈОВАНУ ЦВИЈИЋУ

„Треба се навићи и о проблему, послу, професији дуго, кадшто и непрекидно мислити, док се нађу решења. Има светлих часова, нарочито светлих ноћи, које се ретко јављају; у њима се нађе решење питања, или се смисле планови научног рада“ – поручио је наш чувени географ Јован Цвијић, чија је позната мисао цитирана много пута. Следи кратак осврт на признања, називе, медаље, споменике, награде и остале успомене на великана географске науке, који заслужује посебну пажњу свих нас читалаца и љубитеља географских мисли.

Слика 1. – Јован Цвијић – научник светског гласа

* ena.hajdinjak@gmail.com

Јован Цвијић (1865–1927) је био истакнуто, стручно, одговорно лице, али истовремено и веома препознатљива и оригинална личност: „отац крашке геоморфологије“, утемељивач српске географије, оснивач Српског географског друштва, председник Српске краљевске академије (данас САНУ), ректор Београдског универзитета, почасни доктор страних универзитета, удружења и друштава, српски, европски и светски научник, географ, истраживач Балканског полуострва, путник, аналитичар, колега, покретач, педагог, један од првих осам редовних професора Универзитета и носилац више медаља.

Слика 2. – Портрет Јована Цвијића - дело уметника Уроша Предића

Цвијићево име данас носе: врх на планини Рудник у Србији, који се зове Цвијићев врх (1.132 метара) - уједно и највиши врх Шумадије, школе, улице и једна врста шафрана. Поводом 150 година од његовог рођења 2015. године одржана је међународна научна конференција у Београду у организацији САНУ, Географског института и Музеја Града Београда.

да, док се „Цвијићеви дани“ одржавају редовно у његовој родној Лозници. Један од великана ликовне уметности, Урош Предић насликао је и портрет Јована Цвијића.

Јован Цвијић је један од највећих српских научника, чије име од 1961. године носи и Географски институт САНУ, на новчаници од 500 динара Републике Србије је представљен лик, али и портрет Јована Цвијића, по старом Закону о одликовањима једна од медаља носи име прослављеног географа, док медаља Јована Цвијића Српског географског друштва представља „највише признање за изванредне резултате у развоју географске науке и наставе, као и за особити допринос афирмацији Друштва“.

Слика 3. – Највиши врх планине Рудник, али и целе Шумадије – Цвијићев врх, 1.132 m

„Као потопљен у лаке магле и чај, шумадијски предео, затворено-плавог тона, добија у јесен изглед развучен и нејасан, без оштрих линија: облици земљишта као да на ивицама ишчезну и губе се у сивкастој магли“ – је Цвијићев сликовит и танан опис Шумадије, чији је највиши врх данас управо назван по њему – Цвијићев врх. За Шумадијске планине је истакао:

„Шумадијске планине нису динарске ни по саставу, ни по правцу бора, као ни по времену главног убирања“. Релјеф Шумадије се сукцесивно, постепено спушта од југа Шумадије ка београдском крају. На побрђу се простиру обрадиве, плодне површине, а у највишим деловима сачуване су шуме. Од лепота ове питоме, сликовите регије у средишњем делу Србије истичу се пропланци, ливаде, пашњаци, водени токови, шуме, руде, као и разноврсна флора и фауна, те је стога Шумадија била тема бројних српских књижевника и уметника.

Цвијићев врх (1.132 m), раније познат као Велики Штурац је највиши врх планине Рудник. Назив је добио по познатом српском географу, оснивачу Српског географског друштва и председнику Српске краљевске Академије – Јовану Цвијићу. Цвијићев врх, са 1.132 метара надморске висине, налази се у највишем делу планине Рудник, која доминира централном Србијом и Шумадијом, за коју је везан почетак рударства у нашој земљи, а одликује се изузетним естетским и рекреативним својствима привлачности.

*Слика 4. – Меморијални музеј Јована Цвијића у Београду –
Цвијићева кућа, а данас музеј*

Меморијални музеј Јована Цвијића се налази у Београду у његовој породичној кући, у улици Јелене Ћетковић бр. 5 (његова кућа је данас музеј). Посетиоци музеја могу научити много о животу и плодном делу Јована Цвијића, али знатижељни, уметници или песници и писци и о духу времена у којем је он живео - данас се у кући у којој је живео великан наше науке налазе: документи и фотографије о лику и делу Јована Цвијића, ентеријер са намештајем и предметима и тканинама, декоративна орнаментика, народни мотиви, ћилими, јастучићи, пресвлаке, гардероба, народни вез и тканина... Спомен-биста Јовану Цвијићу се налази у башти испред куће, док је соба Љубице Цвијић са „комадима намештаја који су пресвучени везовима и тканинама“.

Кућа је зидана 1910. године и састоји се од више соба. У њој су представљени такође и маршрута великог географа по Балканском полуострву, преписка са познатим личностима из тог времена, као и портрет Јована Цвијића, који је насликао наш познати сликар реализма Урош Пређић. Осим за посетиоце различите старосне доби, музеј је изузетно користан за екскурзије млађе популације, мада може бити идеалан и студентима за презентацију дипломских, менторских, мастер и осталих радова.

Слика 5. – Географски институт „Јован Цвијић“

Географски институт „Јован Цвијић“ је један од осам института САНУ основан у Београду 31. маја 1947. године. Српска академија наука и уметности основала је географски институт који од 1961. године носи назив „Јован Цвијић“ - „у циљу унапређивања географске науке, повећања броја квалитетних научних кадрова за рад у струци или на Универзитету“.

Основна делатност Института је „научноистраживачки рад у области географије, као система сродних научних дисциплина“. Овако значајна институција која се бави науком је управо и названа по Јовану Цвијићу, јер је су његова дела нама остала за сва времена. Тако је професор Стеван Станковић написао да „време и догађаји нису умањили његов значај, вредност, поуке и поруке, јер су научно основане, истините и временски неограничене“. Професор Милорад Васовић је приметио да је Цвијић „за четири деценије стваралаштва учинио више од неких институција, па је и сам постао својеврсна институција нашег народа“. Опус научног рада Јована Цвијића је јако репрезентативан и разноврстан. Он се бавио: карстологијом („отац крашке геоморфологије“), геоморфологијом, геологијом, палеогеографијом, тектоником, неотектоником, етнографијом, антропологијом, историјом... Пошто је унапредио и физичку и друштвену географију познат је и као „утемељивач српске географије“.

Слика 6. – Новчаница од 500 динара са портретом Јована Цвијића

На новчаници Републике Србије од 500 динара - на опису лица новчанице представљен је портрет Јована Цвијића, док је на на новчаници Републике Србије од 500 динара - на опису наличја ове новчанице пред-

стављена фигура Јована Цвијића, стилизовани приказ етно мотива, знак Народне банке Србије/велики грб Републике Србије у горњем левом углу новчанице, који је на зеленој подлози.

Јован Цвијић је био уважени српски географ, председник Српске краљевске академије и ректор Београдског универзитета, иако се током целокупног свог рада бавио теренским истраживањима становништва или насеља, али и дао бројне податке, записе и информације о науци и настави географије. Због целокупног свог рада и дела и ван граница наше земље, сматра се „оцем крашке геоморфологије“.

На кинеграму се поред ознаке за апоен, налазе у исто време купа и глобус. Глобуси се све чешће користе у настави географије, те су од непроцењивог значаја за основношколско, средњешколско и факултетско образовање. Постоје географски, али и астрономски глобуси који приказују космичке објекте, један или више. Лево од портрета Јована Цвијића на лицу новчанице, усправним словима су написани име и презиме, као и година рођења и смрти географског великана (1865–1927).

Слика 7. – Медаља Јована Цвијића Српског географског друштва

Медаља Јована Цвијића представља „највише признање за изванредне резултате у развоју географске науке и наставе, као и за особити допринос афирмацији Друштва у свим доменима његовог рада и деловања, посебно за развијање плодноне сарадње између Српског географског друштва и других географских и сродних научних институција у Србији и иностранству“. Од оснивања до данас признања Српског географског друштва, као и саму Медаљу Јована Цвијића добило је више лица који су оставили свој траг приликом иновативног и креативног рада из географије и сродних наука.

У Београду је на Благовести, 1910. године, основано Српско географско друштво. Српско географско друштво је уједно и прво географско друштво на Балканском полуострву. Његов оснивач је почасни доктор страних универзитета, удружења и друштава, као и неуморни покретач - Јован Цвијић. Друштво издаје своје редовне публикације: „Гласник“ (од 1912), „Глобус“ (од 1969) и „Земља и људи“ (од 1951), али реализује и корисне активности (пројекти, такмичења, награде...). Друштво додељује следећа признања: Медаљу Јована Цвијића, Спомен плакету Српског географског друштва, Повељу за почасног члана Друштва, Повељу, Захвалницу и Посебну диплому.

Када се прође кроз врата Студентског парка, наилази се на три статуе великих научника и просветитеља Србије. Истражујући Балканско полуострво, они су допринели развоју светске науке и ширењу културе становништва ових крајева. Споменик Јовану Цвијићу, дело вајара Ота Лога, најпознатијем српском географу – подигнут је 1994. на простору Студентског парка, а постављен је између споменика Јосифу Панчићу и Доситеју Обрадовићу. Јован Цвијић је на упечатљив начин поставио темеље наше науке – географије. На простору овог парка, споменик Јосифу Панчићу је постављен раније – 1897, рад вајара Ђорђа Јовановића, али и споменик Доситеју Обрадовићу постављен 1930. године и дело је Рудолфа Валдеца (Јован Цвијић је у средини између њих).

Студентски парк је кроз историју био стетиште живота становника у старом Београду. Данас је посвећен онима који се баве науком и културом јер се налази између универзитетских, факултетских, културних и музејских установа, недалеко од Трга републике. Није случајно што су њихове бисте управо смештене у Студентском парку, где се укрштају наука, знање, култура и младост Београђана.

Слика 8. – Споменик Јовану Цвијићу у Студентском парку

У Републици Србији постоји више школа и улица које носе назив славног географа Јована Цвијића, док је посебно занимљива школа „Јован Цвијић“ у Сирчи. ОШ „Јован Цвијић“ у Сирчи је државна установа основног образовања, која је почела са радом 1893. године на територији града Краљева (исте године, Јован Цвијић је основао Географски завод при Историјско-филозофском факултету Велике школе).

Цвијићев осврт на школство у Србији се односи на ондашње школство, тј. гимназијско образовање: сматрао је да „младићи треба што раније да се укључе у живот и самосталан рад“. „Гимназија формира интелигенцију и карактер, можда више, снажније, и у неким правцима дубље, него универзитет, она је од великог утицаја на дух и моралну вредност будућих интелектуалних нараштаја“, објаснио је Јован Цвијић.

Од школа, препознатљиве су школа Јован Цвијић у Лозници, у Сирчи, у Београду, у Костолцу, у Зрењанину, у Смедереву, у Змињаку, у Зубином Потоку, у Штрпцу на Косову и Метохији, у варошици Дебрц и у Републици Српској у Бања Луци, Брезичанима код Приједора, Дрињачи код Зворника и у Модричи. Од улица, значајне су улица Јована Цвијића у Земуну, улица Јована Цвијића у Новом Саду, улица Јована Цвијића у Лесковцу, а недалеко од меморијалног музеја налази се једна од централних београдских улица – Цвијићева улица.

„Дани Јована Цвијића“ је традиционална, културно-научна манифестација посвећена географу, истраживачу, научнику - Јовану Цвијићу, рођеном у граду Лозници. Традиционални Цвијићеви дани подсећају на лик и дело географа светског гласа, а одржавају се управо у његовом родном граду. Разноврсне активности се реализују током трајања ове манифестације – организују се изложбе, публикују зборници радова, реализују радионице, промовишу књиге или иновативни облици наставе, док програм ове манифестације траје углавном три дана.

Слика 9. – Споменик Јовану Цвијићу у Лозници

Споменик Јовану Цвијићу у овом граду је постављен 1997. године у парку код гимназије Вук Караџић. Скулптура има висину од три метра. Јован Цвијић је рођен Лозници у породици Цвијића, која је била огранак Спасојевића из пивског племена. За Јована Цвијића, породица је била „основна друштвена заједница“. Фамилија његовог оца је била пореклом из области Старе Херцеговине, из племена Пивљана, а бавио се трговином. Отац Јована Цвијића се звао Тодор Цвијић, док је родоначелник Цвијића био Цвијо Спасојевић, Јованов прадеда. Са друге стране, мајка Јована Цвијића звала се Марија, чије је девојачко презиме било Аврамовић, била је из места Коренита, села у области Јадар.

У ОДБРАНУ ЈОВАНА ЦВИЈИЋА (Луцијан Марчић)*

Загребачки часопис Нова Европа, појављивао се из штампе сваког 26. дана у месецу, редовно на 48 страна, под уредништвом М. Турчина. Презентован је ћириличним и латиничним писмом. Садржајно је био веома богат и разноврстан. Нашу пажњу је посебно привукао прилог географа, антропогеографа, Луцијана Марчића (1891–1940), објављен у фебруарском броју 1932. године, на странама од 82. до 86. Сврстан у рубрику Научни преглед, има наслов У одбрану покојног Јована Цвијића и поднаслов Цвијићева психичка класификација Јужних Словена. Аутор рада је Луцијан Марчић, који је изванредно познавао стваралаштво Јована Цвијића, јер је, поред осталог, превео другу књигу Цвијићевог Балканског полуострва, која је крајем 1931. године штампана у Београду, код издавача и књижара Геце Кона (1873–1941). Луцијан Марчић се у свом прилогу осврће на ставове извесног С. Б. из Загреба, који је негативно тумачио Цвијићево стваралаштво из антропогеографије, коју, чини се, није разликовао од антропологије. Због веома интересантних речи, реченица и ставова, као и због протеклих девет деценија, када је тешко пронаћи наведени часопис, рад Луцијана Марчића преносимо у целини.

Антропогеографија, исто као и зоогеографија и фитогеографија, није наука која се може развијати само удобним кабинетским радом. Главни рад сваког модерног антропогеографа оснива се на директном посматрању у природи. И човјек је живо биће као и биљка и животиња, и он је заузео и покрио плашт земаљске кугле као и сва остала створења. Зато, ако хоћемо да га добро и тачно упознамо, морамо да га слиједимо на сваком мјесту и у свим његовим животним манифестацијама. Тек таквим свестраним испитивањем живота могу се добити позитивни резултати у антропогеографији.

Цвијић, у првом реду геоморфолог, који је своју младост и мужевно доба провео у природи посматрајући разноликост геоморфолошких појава Балканског Полуострва, долазио је у дотицај са различитим групаци-

* Прилог за часопис Земља и људи приредио је проф. др Стеван М. Станковић.

јама становништва. Посљедица тог његова непрекидног контакта са природом и људима, била је његова жива жеља, да рјешава антропогеографске проблеме Балканског Полуострва. Увидео је, да се и у антропогеографији морају наћи нови методи рада да би се дошло до позитивних и потпуних резултата. Путујући по разним областима Балканског Полуострва, и посматрајући разне хидрографске, петрографске, морфолошке и климатске особине његова тла, уочио је, да у тим разним срединама живе људи са различитим психичким особинама. Очигледно је, да између динарског пастира и панонског ратара имаде неке разлике у душевном погледу. Тим психичким разликама, које је Цвијић својим дуготрајним испитивањем упознао у најтананијим нијансама, дао је он нарочиту важност у антропогеографији, много већу него антрополошким и антропометријским методама. Он је, на основу резултата својих испитивања, покушао да даде психичку класификацију Јужних Словена. Груписао их је у четири типа, која се подударају и са геоморфолошком расподјелом оног дијела Балканског Полуострва на којем они живе. Ови се опет типови распадају у варијетете. Синтезу тих својих испитивања дао је у другој књизи свога Балканског Полуострва, која је концем 1931. изашла у мом пријеводу (у наклади Геце Кона у Београду). Појмљиво је, да антропогеографију, као науку о живим бићима, људима, интересују у првом реду животне манифестације народа, а ту су свакако најважније психичке особине. Зато је за научно систематизирање разних људских група у антропогеографији важније и и значајније, да их се класифицира по психичким особинама у психичке типове него ли по антрополошким у антрополошке расе, гдје се по мнијењу већине самих антрополога налазимо на врло лабаву и непоуздану терену. У томе баш и јесте важност Цвијићевих нових метода, о којима се велики чешки географ, покојни Др Јиржи Данеш, професор Прашког Универзитета, на слиједећи начин изразио: „Испитивање психичких особина по Цвијићевим упутствима, састављеним на основу дугогодишњих научних искустава, значи уношење новог елемента у научно испитивање и боље разумијевање антропогеографских проблема...Ни апстракција Вунтове ни методи француских социолога нису били у стању да продру у суштину ствари. Сувише су суви, сувише далеки од предмета које испитују. Цвијић је увидео, да у томе научноме послу није могућно доћи до сигурних резултата без дубоког и интимног познавања душе разних географских друштвених цјелина. За психологију тих цјелина треба изнијети научне податке...Од свих доса-

да употребљених метода на том пољу, његове су најсвестраније, и иду најдубље у суштину ствари”.*

И други свјетски научници слажу се са Данешом у оцјени овог Цвијићевог рада и његове важности. Тако је Галоа (Lucien Gallois), професор Париског Универзитета, рекао за његово дјело *La Péninsule Balkanique*, *Geographie Humaine*, да је то најбоље, најпотпуније, и научно најдокументованије дјело које данас имамо о балканским народима. Слично су о њему мислили и де Мартон (de Martonne), Пенс (Penck), Махачек (Mahatschek), Алмагиа (Almagià) и други. Ј. Данеш пише даље је у својој студији: „Цвијићев научни рад промијенио је из основа наша знања о Балканском Полуострву. До његове појаве Балканско Полуострво било је скоро *terra incognita*, а данас представља најбоље испитану област на земљиној површини”. То нијесу фразе, јер је сваком географу добро познато, да је покојни Данеш и сам много година радио на испитивању морфологије разних предјела Балканског Полуострва; исто вриједи и за Мартона и остале, који су научно испитивали разне предјеле истог полуострва.**

Ипак се је у нашем Загребу нашао неки С. Б., који је (у божићном броју „Обзора”) написао да је тај Цвијићев рад „псеудонаука без икакве научне вриједности, само са врло јасним и наивним тенденцијама неких мисија”. Углавном, из тог доста смушеног чланка разумевамо, да нас писац хоће да увјери, да је највећи Цвијићев недостатак у томе, што није мјерио центиметром лубање и фемуре. Он пише: „Са Цвијићевим двјема књигама (Балканско Полуострво (I и II) наука се није помакла нити центиметар напријед. Да је узео па измјерио једно стотинак лубања, да је описао по свим карактеристикама, које се код таква рада узимају у обзир, стотињак индивидуа – то би био позитиван научни рад, који би много више користио за упознавање раса на Балкану”. Међутим, свако когод је Цвијићево дјело прочитао јасно је да се ту нигде не говори о расама, већ о психичким типовима; а Цвијић сам (на страни 6. другог дијела Балканског Полуострва) јасно каже: „Антрополошка испитивања у ствари немају никакве везе са студијама којима је циљ да се утврде психичке особине, изузевши што нека факта, која нарочито падају у очи могу употребити само утолико колико се односе на узроке психичких особина. Чак и тако ограничене податке ових испитивања треба употребљавати с највећом пажњом...Добро је познато фска”, пише даље Цвијић, „да се расе, узете у антрополошком смислу, не подудару са етничким групама. У свакој етничкој групи има индивидуа различитих антрополошких особина (долигоцефалан или брах-

ицефалан облик лубање, индекс главе, раст, комплексија). Са разлогом су одбачене теорије према којима би психичке особине потицале из антрополошких, тако да би чак било виших (долигоцефалних) и нижих (брахицефалних) народа (теорије Гобиноа, Ваше де Лапужа и Чембрлена)”.
Господину С. Б., по свој прилици, није сасвим јасно, шта је антропогеографија, а што је антропологија, па зато у свом чланку некако и одвише нападно читује своје разочарење, што у Цвијићеву дјелу нема података о измјереним лубањама и костима. Уистину, на први мах изгледа, да би антрополошке методе могле да допринесу много при проучавању узрока различитих психичких особина, ако их сматрамо као посљедице етнобиолошких квалитета. Међутим, морамо и ту да разјаснимо питање, колико се можемо поуздати у антрополошке и антропометријске методе. На Балкану – то признаје и сам, Г. С. Б – налази се читав музеј разних антрополошких јединица. Да бисмо добили тачну слику тих јединица, задаћа је антропологије да класифицира и одреди те разне антрополошке групе. Но ти су се разни антрополошки елементи кроз вјекове међусобно крижали, те дали различите укрштаје. Истина је, да се – по Менделовим законима – могу донекле одредити основни типови, који су примарно судјеловали при стварању данашњих балканских етничких елемената; али је врло сумњиво, да ли ће се на основу тих нумеричких података и статистика разних лубања моћи доносити поуздани закључци за антропогеографију. На основу биологије ми данас добро знамо, да - осим крижања - мутације врше врло важну, дапаче, како многи биолози мисле (Guyénot, Morgan, Baur i dr.), главну службу у измјени форама код живих бића. Зато данас није никоме чудно ако се од нормалних брахицефалних родитеља рађају дјеца са долигоцефалном лубањом, или ако се од нормалних родитеља (не патолошких) јавља потомство са појавама брахидактилије, полидактилије, синдактилије, хипердактилије, хипертрихозиса, нанизма, пигментатрофије, које остају дапаче и херидитарне у даљем потомству. Мутацијом се могу измијенити можда и психичке особине. Али је ту збиља тешко вјеровати, да ће антрополошке и антропометријске методе – из таква метежа мутација, укрштања, и основних типова, какав представља Балкански Полуоток - моћи да пружи било какву корист при одређивању психичких особина. У том послу нам ного више користи пружа испитивање поријекла становништва у самом народу и истраживање народне традиције, која је често поузданија него ли подаци из какве старе варошке или породичне писане кронике, Често се, у крајевима гдје се даде традиција контролирати архивским испр-

авама, увјеравамо, да се у огромној већини случајева скоро савршено слажу. Историјску методу Цвијић не одбацује – како мисли Г. С. Б. -, дапаче је препоручује ондје где она може да нађе изворе. Г. С. Б. цитира само једну реченицу (са 5. странице Балканског Полуострва), да тобоже докаже како Цвијић омаловажава историјске податке; али изоставља много већи број редака на истој страници у којима Цвијић одређује гдје историја може да помогне. Цвијићеве тврдње о миграцијама, нису нетачне, ни претјеране, већ се оснивају на скрупулозном дугогодишњем искуству постигнутом непрестаним испитивањем у народу, а и проучавањем историјских извора. У том непрестаном директном додиру са народом доћи ћемо свакако до поузданих резултата у антропогеографији него ли антрополошким методама. Зато је и Цвијићева расподела Јужних Словена на психичке типове сасвим на свом мјесту у антропогеографији.

Може се бити и другог мишљења него покојни Цвијић, али је поуздано да ће сваки добронамјеран и мислећи човјек, који завири мало дубље у Цвијићева дјела, лако доћи до сасвим друкчијег суда о Цвијићу него што је дошао Г. С. Б. својим површним пабирчењем. Цвијић је био од оних ријетких људи у нашем народу који су високо стајали над нашим мизертним племенским борбама. То су величине које би морале да буду као веза између браће, и не би се смјела на њима искаљивати сурова племенска мржња.

* Студија о Цвијићу, у 46. Свесци збирке Spisy vydavané prirodovědeckou fakultou Karlovu University; а преведена од Др М. Драгића на наш језик и штампана као прва свеска Посебних издања Географског друштва у Београду, 1927. године. ** Lucien Gallois. Jovan Cvijić. Annales des Geographie, No 200, 15. Mars, 1927, Paris.

Анђела Грубач
Др Добрила Лукић

ТРЕБИЊЕ

Требиње лежи на крајњем југу Републике Српске, на тремеђи Босне и Херцеговине, Хрватске и Црне Горе. Град је смештен испод планине Леотар, на ободу Требињског поља, у долини реке Требишњице, која протиче кроз град. Овакав географски положај кроз историју омогућавао му је статус регионалног центра и стратешки важног чворишта кроз који су пролазили значајни трговачки путеви. Пuteви трговине водили су јужно према Дубровнику, Херцег Новом и Котору, западно ка Мостару, источно према Никшићу и Цетињу, а северно Билећи и Гацку. Град Требиње обухвата површину од 904 km² и налази на 42°42'32" северне географске ширине, а на 18°19'18" источне географске дужине и на 275 m надморске висине.

Слика 1. – Требиње (фото: Грубач А, 2022)

* dobriladjerdap@gmail.com

Рељефом града доминирају планина Леотар и крашка поља Требињско и Попово. Требиње је окружено брдима и планинама: Илијино брдо, Ободине, Влаштица, Леотар, Кравице, Петрина, Голо брдо, Страч, Хум и Весац. Леотар (1.244 m надморске висине) највећи је кречњачки врх на подручју Требиња. Пружа се у правцу северозапад - југоисток. Са јужне стране Леотара пружа се пространо Попово поље са реком Требишњицом, док је на северу мање, Љубомирско поље. Само Требиње смештено је у јужном подножју Леотара. Леотар је препознатљив по својим стрмим и каменитим падинама, као и оскудном вегетацијом. Преовладава ниско растиње и трава, који уз доста честе пожаре лети бивају додатно уништени. Вода се појављује само у подножју планине. Снег на Леотару је доста ретка појава. Планина је познати ареал лековитог биља. Назив планине потиче од грчке речи *леиос* што значи светао. Правилан назив планине гласи Леутар или Левтар, док је традиционално у употреби најраширенији назив Леотар. За време Аустроугарске окупације на врховима који окружују Требиње изграђено је више војних утврђења. Простор Леотара је посебно атрактиван планинарима, тако да постоји неколико уређених и означених планинарских стаза. Са врха се пружа поглед у правцу Црне Горе, на Орјен, Кучке планине и Комове, док се према северу уочавају Биоч и Волујак, према северозападу херцеговачка брда и планине, док према западу поглед допире све до Биокова. Према југу види се Јадранско море. Западно од града простире се Требињско поље. Поље се пружа од истока према западу, у правцу тока Требишњице и заузима површину од 18 km². Поље је покривено врло плодним алувијалним земљиштем, па се због бујне вегетације назива и „Вртом Херцеговине“. Чувен је требињски, нарочито шумски, дуван из овог поља. Одмах до Требињског је смештено Попово поље. Има усева који на овом пољу дају и два рода годишње. Заузима површину од 45,9 km². У потпуности је окружено планинама – Вјетреник, Градина, Чавашка градина, Мала фрадина, Врањак и Бјеласница са севера и североистока, а Велики Лисац, Рујница и Обло брдо са југа и југозапада.

Клима у Требињу је медитеранска (средоземна) са кратким благим зимама и дугим жарким летима. Јесени су топлије од пролећа, а снег је веома ретка појава. Требиње је данас најтоплији град у Републици Српској, односно Босни и Херцеговини (уз Мостар и Неум). Просечна годишња температура ваздуха у граду је 16,6°C (1981–2012), просечна јануарска температура је 8,3°C, док је јулска 26,5°C. Лети се температуре често пењу изнад 40°C, а зими се понекад спусте и испод 0°C. Највиша забеле-

жена температура износила је $42,5^{\circ}\text{C}$, 22. јула 2007. године. Док је најнижа забележена температура износила је $-9,6^{\circ}\text{C}$, 9. јануара 2017. године. Годишње падне просечно 1.624 mm падавина. Дана 21. јула 2015. године тачно у поноћ, у Требињу је измерена температура од $33,3^{\circ}\text{C}$, а према подацима РХМЗ РС то је највиша поноћна температура икада забележена на простору БиХ. Град има око 260 сунчаних дана у години. Снег у Требињу је права реткост, а и када падне задржи се по неколико часова. Карактеристични ветрови у Требињу су бура и југо. Бура дува са североистока, доноси прохладно и ведро време. Док југо дува из правца југоистока, доноси топло и кишовито време. Клима је погодна за узгој палми и јужног воћа (смоква, киви, нар, мандарина, лимун, наранџа, грејпфрут, маслина, винова лоза).

Слика 2. – Попово поље (фото: Грубач А, 2022)

С обзиром на то да је Требиње смештено на готово чистом крашком терену, број природних површинских водених објеката је незнатан. Природних језера нема, а једини већи речни ток је река Требишњица. Требишњица је од града Требиња добила своје име. Она је подземним водама у директној вези са реком Мушницом. Најпре се испод горског превоја Чемерна јавља поточић Врба који понире и опет се јавља у Гатачком пољу, као Мушница. Она нестаје у Гатачком пољу, а опет се јавља под брдом

Влајином код Билеће. То је извор реке Требишњице. Требишњица понире у Пониквама под Клеком на северозападном крају Попова поља. Одатле подземним каналима отиче према Неретви и Јадранском мору. Корито реке кроз Попово поље је бетонирано тако да је нестало понора, а и честих поплава. Док јој корито није избетонирано Требишњица је била највећа понорница у Европи, са укупном дужином тока од 97,8 km. Након бетонирања, дужина Требишњице је 96,5 km. Половином 60-их година прошлог века изградњом хидроенергетског система, Требишњица је преграђена на два места, Гранчарево и Горица. Изградњом бране „Гранчарево“ (123 m) код истоименог села, 8 km узводно од Требиња, потопљено је корито Требишњице и села уз њу све до Билеће. Ластванско језеро формирано је на реци Требишњици, изградњом бране „Горица“, која се налази 4 km узводно од Требиња. Запремина језера износи 9,3 милиона m³. Акумулација се користи за производњу електричне енергије у хидроцентрали Требиње II и дистрибуцију воде у друге хидросистеме.

Слика 3. – Требишњица (фото: Грубач А, 2022)

Клима овог подручја условила је и специфичну вегетацију. На нижим надморским висинама око Требиња јавља се типична медитеранска

зимзелена вегетација, макија, док се на вишим надморским висинама јавља листопадна вегетација. Развијене су познате медитеранске културе: смоква, шипак, мандарина, лимун, грејпфрут, маслина, наранџа, трешња, кајсија, бресква, диња, лубеница, као и лековито и ароматично биље - смиље, пелин, мајчина душица, вријесак, лаванда и ендемска биљка зановет (*Petteria ramentacea*). Парк природе „Орјен“ спада у нова заштићена подручја Орјена и Бијеле горе (северне стране Орјена) на територији Требиња у Републици Српској. Основну вредност парка представљају геолошка, геоморфолошка, биолошка и пејзажна разноврсност и очувани природни екосистеми (изузетне миколошке, флористичке и вегетацијска разноврсности), са бројним ендемичним, реликтним, ретким и угроженим врстама. На подручју Бијеле Горе регистрована је 87 врста птица. Неке од значајних врста за заштиту које су означене као ретке или угрожене су: јаребица камењарка, биљуна, пуповац, птице певачице, вољић маслинар. На северном делу Орјена, у рекама Требишњице, Сушице и Требињског језера откривено је 17 врста аутохтоне и алохтоне ихтиофауне, од којих је 11 врста издвојено као значајно за подручје. Према Црвеној Листи Републике Српске, најзначајније врсте водоземаца и гмизаваца који су до сада пронађени на Бијелој гори и Орјену су: жутотрби мукач, мосорски гуштер, пегава црвенкрпица, шумска корњача. Врсте сисара у парку природе „Орјен“ су: мрки медвед, сиви вук, рис, срна, ласица, риђа лисица, дивља свиња, риђа волухарица, куна белица, северни белогруди јеж итд.

Према попису из 2013. године, са нешто више од 29.000 становника, од чега је 51% жена и 49% мушкараца, Требиње је по величини највећи град у Источној Херцеговини. Просечна густина насељености износи 31 становник по km^2 . По последњем службеном попису становништва из 1991. године, бивша општина Требиње имала је 30.996 становника, распоређених у 178 насељених места. Подаци о природном прираштају показују континуално негативан природни прираштај од 2002. године, који је резултат разлике између мањег броја рођених и релативно великог броја умрлих. Према последњим подацима 2021. године, природни прираштај града Требиња је негативан. Град је ретко насељен, у урбаном делу града, живи 81% становника. Посебно су ретко насељене области Поповог поља, Бобана, Љубомира и Зубаца. Ово је последица напуштања села од стране млађих људи у време индустријализације. Преко 3/4 становништва живи у граду. Велики број је потражио и запослење ван граница бивше Југославије, тако да је пораст становништва у периоду 1981–1991. године незнатан.

Уочи 1993. године, Требиње је напустио највећи део муслиманског и хрватског становништва. Ипак, број становника Требиња се после рата знатно увећао јер се у њему населило, према проценама, нешто више од 7.000 српских избеглица. Највећим делом су дошли из Сарајева и Мостара, оближњег Дубровника и села која се простиру између ратом обухваћеног подручја Требиња и Дубровника. Подаци о унутрашњим миграционим кретањима показују већи број становника који досељава у Требиње у односу на број становника који напушта град. Осим у 2012. години, у периоду 2007–2015. година Требиње бележи позитиван миграциони салдо, који се повећава и у 2015. години и достигао 110 више досељених у односу на број одсељених из града. Просечна старост становништва Требиња је нешто изнад просека за Републику Српску углавном захваљујући већој просечној старости жена у Требињу. Просечна старост становништва Требиња је 42,2 године (мушкарци 40,46 и жене 43,85). Полна структура становништва према старосним групама показује да у Требињу живи већи број млађих мушкараца у односу на број млађих жена (мање од 45 година старости). Према попису становништва из 2013. године, 85% становништва града Требиња чини радно способно становништво. Подаци о образовној структури становништва говоре да је становништво Требиња образованије од просека у Републици Српској. Високо и више образовање има 20% становника старијих од 15 година у Требињу, док високо и више образовање у Републици Српској има 11% становништва. Тренд кретања запослености на подручју града показује повећање броја формално запослених лица у последње четири године, који је у 2016. години, и поред смањења броја запослених у периоду 2011–2013. година, износио је 8.223 лица, што је у односу на 2011. годину више за 127 запослених. Повећање броја запослених је углавном резултат запошљавања радника у новоотвореним трговачким центрима (Бинго, Конзум, Бест) као и отварање нове линије кондиторских и других производа предузећа Swisslion д.о.о.

Општина Требиње је проглашена за град 18. јула 2012. године одлуком Народне скупштине Републике Српске, када је усвојен „Закон о Граду Требињу“, односно „Закон о локалној самоуправи Републике Српске“. Закон о Граду Требиње званично је ступио на снагу 26. јула 2012. године када је обављен у Службеном гласнику Републике Српске. Овим законом град Требиње, постао је правни наследник општине, а подручје града обухвата сва насељена места која су раније чинила подручје општине Требиње. На подручју града Требиња налази се 18 месних заједница као

облика непосредног учешћа грађана у локалној самоуправи. Подручје града Требиње обухвата укупно 164 насељена места. Град има своје симболе - грб и заставу који представљају културно, историјско и природно наслеђе града.

Слика 4. – Лаштанско језеро (фото: Грубач А, 2022)

Требиње је до 1992. године био привредно врло развијен град. За време рата долази до економске изолације и наглог пада привредне производње и запослености. После рата се бележи знатан опоравак привреде, па када је у питању запосленост у Републици Српској најбоља ситуација је у Требињу и Бањалуци, где у просеку на 3,5 становника долази једна запослена особа. Данас у Требињу има велики број малих трговина, фризерских салона, бутика и кафића. Ипак задњих година се град развија и обнављају се стари капацитети. У Требињу је седиште Електропривреде Републике Српске. У граду је почео са радом Swisslion Takovo, где се планира производња око 30.000 тона производа. Привреда града Требиња се највећим делом ослања на електро-енергетски сектор и једним делом на прерађивачки сектор. Према „Стратегији развоја града Требиња 2018–2027“ даје се предност интензивном развоју пољопривредно-прехрамбене производ-

ње, развоју туристичке понуде и предузетништву у туризму, пошто за ове две гране град има значајне компаративне предности у односу на друга места и недовољно искоришћене потенцијале. Постојећи природни потенцијали у виду климе, земљишта и воде чине значајне претпоставке за организовање бављења пољопривредном делатности. Говорећи о разноврсности примарне пољопривредне производње, може се уочити да се она манифестује у воћарству, виноградарству, производњи лековитог биља, пчеларству, сточарству и ратарству, с тим што је производња житарица нешто мање заступљена.

Путна мрежа на територији града је дуга 549 km. Асфалтираних путева је 464 km (84%), а макадама је 86 km (16%). На градској територији је највише локалних путева (171 km), од чега је 62% асфалтирано. Градска администрација је 2017. године спровела оцењивање асфалтираних локалних некатегорисаних путева на територији града у три категорије: добро (14%), подношљиво (55%) ии лоше (31%) путева. За Требиње су важни путеви којима се долази на градску територију, а који су у лошем стању и отежавају долазак у Требиње. То су путеви: Столац – Љубиње, Фоча – Тјентиште и пут Требиње – Никшић.

Туристички потенцијали Требиња су веома добри. Требиње има велике могућности за развој верског туризма. Као последица веома бурне историје града у Требињу се налази велики број храмова. Постоји 15 храмова Православне цркве, две католичке цркве и две џамије (пре последњег рата их је било знатно више, али су порушене и у плану је њихово обнављање). Многи православни храмови су саграђени на темељима цркава из ранохришћанског периода. Град окружују манастири: Добрићево, Дужи, Тврдош, Завала, Петропавлов манастир и Херцеговачка Грачаница. У априлу 2017. године, отворен је „Град Сунца“, који је данас доста туристички посећен.

Културно-историјски споменици Требиња су настали кроз векове као део веома бурне историје овог града.

Манастир *Херцеговачка Грачаница* налази се на брду Црквина изнад Требиња и припада Захумско-херцеговачкој и приморској епархији. Некада се на овом месту налазила црква Светог Михајла, средњовековна задужбина краља Милутина. Херцеговачка Грачаница је сарађена по узору на манастир Грачаница са Косова и Метохије. Херцеговачка Грачаница саграђена је 2000. године, са жељом да се изврши тестамент песника Јована Дучића који је рођен у Требињу. Његови посмртни остаци пренети су из

Сједињених Америчких Држава и сахрањени у крипти манастирске цркве. Црква је саграђена у византијском стилу. Ово је петокуполна грађевина, подигнута на шеснаест стубова и сви су квадратног пресека, осим једног који има кружну основу и наслоњен је на камен донесен из Грачанице са Косова. Према предању, камен који се преноси са огњишта уноси дух старе куће у нову. Мотиви који украшавају под цркве преузети су из такозваног Призренског патоса који је красио под манастира Светих Архангела код Призрена, задужбине Душана Силног. На самом улазу у цркву је представљена „аждаја” која персонификује ђавола тако да посетиоци уласком у цркву газе на „нечастивог” и тако га се одричу. Спомен комплекс чине црква Пресвете Богородице са звоником, парохијски дом, библиотека, амфитеатар, галерија икона, салон за банкете, чесма и летња башта. У оквиру комплекса налази се и владичански двор који у свом саставу има галерију икона са иконописачком радионицом, као и простор предвиђен за ликовне изложбе, пројекције мултимедијалних садржаја, а погодан је и за књижевне вечери и све врсте презентација и промоција.

Слика 5. – Херцеговачка Грачаница (фото: Грубач А, 2022)

Манастир Тврдош је посвећен Успењу Богородице и удаљен је 4 km од Требиња, на путу према Љубињу. Смештен је на стенама места Твр-

дош, на десној обали Требишњице. Према народном предању настао је на месту цркве коју су подигли Свети цар Константин и царица Јелена у IV веку, а обновљен је од стране краља Милутина у XIII веку. Приликом археолошких истраживања у манастирској цркви откривени су остаци темеља раније богомоље која датира из периода IV–VI века.

Слика 6. – Манастир Тврдош (фото: Грубач А, 2022)

У поду цркве су постављене стаклене плоче тако да су темељи и данас видљиви. У XVI и XVII веку Тврдош је био седиште Хумско-Херцеговачке, односно Требињске митрополије. Манастир је кроз историју више пута страдао и бивао обнављан, а највеће оштећење је доживио у турско-млетачком рату 1694. године. Током турско-млетачког рата део реликвија пренесен је у манастир Савину (Херцег Нови) и манастир Дужи, одакле је 1992. године у Тврдош пренесена рука Свете краљице Јелене Анжујске, мајке краљева Милутина и Драгутина. Манастир је 1928. године обновио нови задужбинар, Никола Рујевац. Монаси манастира Тврдош преузели су бригу о виноградима, засадили нове у Поповом пољу и посветили се производњи врхунског вина. У старом каменом подруму из XV века сазрева вранац, а само неколико метара даље направљен је нови објекат

са најсавременијом опремом. Тврдош је мушки манастир и био је седиште Захумско-херцеговачке и приморске епархије. Данас се у манастирском црквеном делу налазе остаци моштију за које се претпоставља да припадају Јелени Анжујској, мајци краља Милутина. У манастиру Тврдош се од 1630–1635. године замонашио и подвизавао Свети Василије Острошки, који је рођен у оближњем селу Мркоњићу у Поповом пољу.

Црква Светог преображења Господњег се налази у парку Јована Дучића и представља монументалну грађевину, архитектонску мешавину више стилова где доминира романски, односно готски над византијским. Њена градња започета је 1888. и трајала је до 1908. године. Упоредо са градњом цркве, грађена је и зграда школе, која је данас преуређена у епархијски дом. Саборна црква је кроз своје постојање доживела велике части, а један од најзначајнијих догађаја је пролазак литије са моштима Светог Василија Острошког 1996. године, чија се митра (капа) и данас чува у Требињској цркви. Цркву краси и уређено двориште са спомеником подигнутим у част упокојеног патријарха српског господина Павла.

Манастир Дужи налази се на око 10 km југозападно од Требиња, на путу према Дубровнику. Основан је 1694. године и недуго након тога постао је седиште епископије. Овај манастир био је седиште митрополије у периоду од 1701. до 1777. године. Парохијска црква Светог Пантелејмона налазила се у Дужима све до разарања. Монаси из овог манастира су током XVIII века вршили дужност пароха у Сарајеву, Мостару, Трсту, као и граду Светог Влаха за православну заједницу дубровачких грађана. Године 1748. стари кров од сламе на цркви замењен је кровом од камених плоча и саграђена је нова келија. Године 1855. добијена је дозвола за градњу нове цркве. Ова црква једнобродна је грађевина са полукружним олтаром и полуобличастим сводом. У манастирској збирци налазе се два рукописна јеванђеља и поменик. Владика Нектарије је поклонио манастиру минеј и иконе Вазнесења и Томиног неверовања. У овом манастиру чува се икона Богородице, рад непознатог критског сликара из XVI века. Манастирска црква је била укопана у земљу, јер Турци нису дозвољавали да се богомоља види. До манастирске цркве се силази степеницама, а унутра вас чекају фреске које су осликали Руси који су у њега дошли 1926. године, после Октобарске револуције. У живот почиње да се враћа 1956. године. Након многих страдања током последњих ратних дешавања, обнова манастира почела је 1998. године. Ктитор је био Милан Пешут из Љубиња, а фрескописац Гаврило Марковић из Београда.

Манастир Светих апостола Петра и Павла налази се око 7 km јужно од Требиња, у селу Чичево. Први пут се помиње у XII веку. Манастирски комплекс обухвата остатке цркве Светог Петра из IV века и остатке цркве Светог Павла из V века, обновљене 2007. године. Састоји се од два храма – цркве Светог Петра и цркве Светог Павла и конака који је саграђен 1998. године.

*Слика 7. – Манастир Светих апостола Петра и Павла
(фото: Грубач А, 2022)*

Црква Светог Петра свој данашњи облик добила је 1906. године захваљујући епископу и свештеночученику Петру Зимоњићу. Археолошка истраживања стручњака Завода за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске, указују на настанак цркве Светог Павла у IV веку. Она је обновљена 2007. године уз помоћ ктитора Родољуба Драшковића, а у јулу исте године освештао ју је епископ захумско-херцеговачки и приморски Григорије. Црква Св. Павла се налази непосредно уз цркву Св. Петра, са њене јужне стране. Према доступној архивској грађи и археолошким налазима сматра се да је ова црква служила као саборни храм у коме су обављана богослужења, док је триконхос са крстионицом, откривен 2001, посвећен апостолу Павлу служио за крштења и сахрањивање верника. Петропавлов манастир живи од продаје домаћих производа –

вина, воћа и маслина, као и рукотворина из манастирских радионица за шивење, иконопис, калиграфију и производњу тамјана. Бројно сестринство манастира управља овом економијом. Године 2003. манастир је уврштен на листу националних споменика БиХ.

Осман-пашина џамија саграђена је 1726. године као задужбина Османа-паше Ресулбеговића. Налази се у Старом граду (Кастелу), недалеко од главне капије и градских бедема. Изградили су је дубровачки мајстори од клесаног камена. Уз десни зид подигнут је камени минарет октогоналног облика, висок 16 m. У њеној непосредној близини налазе се мектеб и медреса као пратећи објекти који се сматрају првим просветним установама у Требињу.

Слика 8. – Осман-пашина џамија (фото: Грубач А, 2022)

Ова џамија је једна од најпространијих у Херцеговини, а у њеној градњи присутни су елементи медитеранске архитектуре. Пре последњег рата (1991–1995) била је под заштитом државе као споменик културе. Након рушења у том периоду, обновљена је 2005. године. Садашњи објекат у потпуности је реконструисан по узору на стари. Аутентичним га чине димензије и коришћени материјали. Налази се на Привременој листи нацио-

налних споменика Босне и Херцеговине. Након изградње џамије, Осман-паша је оптужен у Истанбулу да је у своје име у Требињу саградио лепшу џамију од цареве. Због тога је султан Ахмед III издао наређење којим се он и његових девет синова осуђују на смрт. Осман-паша Ресулбеговић је погубљен 1729. године.

Перовића (Арсланагића) мост изграђен је 1574. године на захтев везира Мехмед паше Соколовића, а име је добио по Арслан-аги, Турчину који је 1687. дошао из Херцег Новог и добио поседе источно од Требиња и тиме стекао право да наплаћује мостарину преко моста на Требишњици.

Слика 9. – Перовића мост (фото: Грубач А, 2022)

Овај мост се налазио на путу који је повезивао Дубровник и Херцег Нови са Цариградским друмом. Њиме је ишла скоро сва трговина, а највише се превозила со. Неколико пута овај мост је девастиран. Први пут, 1944. године покушали су да га сруше, али му је тада уништено само лево крило. Други пут, 1965, мост је потопљен након изградње хидроелектране и акумулационог језера. Неколико година након тога мост је растављен и пренесен низводно око 10 km и поново постављен. Године 1993. мост је преименован у Перовића мост, јер према предању, Арсланагићи су пре преласка на ислам носили презиме Перовић. Овај споменик се налази на

списку непокретних културних добара Републике Српске и један је од најлепших примера османлијске архитектуре. На својим највишим деловима издиже се и до 15 m изнад нивоа воде, а дуг је око 92 m.

Католичка катедрала посвећена је рођењу Блажене девице Марије. Њена изградња започета је 1880. године, а прва служба одржана је 1884. године 1984. дотадашња жупна црква проглашена је Катедралном црквом, поводом 1000 година постојања требињске бискупије и 100 година постојања цркве. Поред катедрале налази се и жупни дом, у коме данас обитава жупник требињски. Катедрала Блажене девице Марије је 2006. године проглашена и националним спомеником БиХ.

Слика 10. – Католичка катедрала (фото: Грубач А, 2022)

Музеј Херцеговине је основан 1952. године. Од оснивања до данас неколико пута је мењао име. До 1958. године звао се Срески завичајни музеј Требиње. Од 1958. до 2001. године звао се Завичајни музеј, након чега је добио данашње име Музеј Херцеговине. Од оснивања музеј је имао константне проблеме са смештајним капацитетима. Године 1989. нађено је трајно решење у Старом граду, у згради бивше гимназије, односно аустроугарске касарне. Музеј у овој згради располаже са око 1.500 m², од чега је око 800 m² изложбени простор. Сталне поставке и легати којима Музеј располаже су: Дучићева збирка, Стална етнолошка поставка, Стална археолошка поставка, Меморијална изложба слика Анастасије Поповић, Легат

сликарке Милене Шотра, Легат академског сликар Милорада Ћоровића и Легат књижевника и вајара Милорада Ждрала. Поред ових сталних поставки и легата, у музеју налази се око 400 уметничких слика, графика, скулптура и других предмета. Осим наведених, сталних поставки и легата, у згради Музеја често се организују повремене поставке, промоције књига, музички концерти и сл.

Споменик ослободиоцима је подигнут на месту где је у Првом светском рату обешено 77 мушкараца и две жене. Ово је најмлађи споменик који је песник Јован Дучић поклонио граду 1938. године. Споменик се састоји од једног извајаног анђела, који је израђен по цртежима Јована Дучића, стуба монолита висине 4–5 метара и постаментa на којем су уклесани натписи. Дучићева идеја о победи добра над злом је представљена кроз лик анђела који стоји са исуканим мачем, као чувар мира и слободе града, ногама притишће змију, симбол зла, патње и ропства.

Аустроугарска војна **тврђава Страч**, друга по величини на Балкану, налази се на самом врху брда изнад Требиња. Изграђена је за време аустроугарске владавине, око 1890. године. Тврђава је имала 8 спратова и 365 просторија. Све просторије су биле повезане. Зидови су били дебели више од једног метра. После Другог светског рата, Страч је претрпео значајна оштећења, тако да су данас многе просторије неприступачне за посетиоце.

Слика 11. – Тврђава Страч (фото: Грубач А, 2022)

Средњовековна **кула Бранковића** налази се у Горњим Полицама, на брду Црквина код Требиња. Претпоставља се да је првобитно насеље Требиње било смештено на том локалитету, односно обухватало је подручје од цркве у долини реке до врха брда. Требиње је током средњег века било од великог значаја за дубровачке трговце, првенствено због свог положаја. Иако историјски подаци не прецизирају где се налазио центар овог насеља, кула Бранковића је као стратешка тачка имала веома важну улогу у тадашњем Требињу. Угледна породица Бранковић живела је и радила у време највећег успона српске државе, у доба краља Милутина, Стефана Дечанског и цара Душана, односно од прве половине XIV до почетка XVI века. Ова кула је један од старијих и мање познатих историјских споменика. Постоје претпоставке да ова кула није припадала Бранковићима, него да је грчка или турска. Данас ова кула доминира подручјем које је међу локалним становништвом познато као Бранковина. За разлику од других средњовековних грађевина, овај споменик је још увек у целини очуван са оба своја нивоа.

Народна библиотека Требиње је основана 1958. године. Укупан библиотечки фонд износи преко 55.000 јединица. Дучићев легат има укупно 5.427 наслова, међу којима се истичу енциклопедије, вредне књиге, рукописи, преписке, лични списи и белешке, писма, фотографије, часописи и сл. Ту су и раритети попут оних из прве половине XVI века, због којих је овај легат проглашен културним добром од посебног друштвеног интереса 2004. године.

Требињски **Стари град** настао је почетком XVIII века на обали реке Требишњице, изнад најдубљег места у реци, тзв. Бан-вира. Данашњи Стари град - Кастел настао је од некадашњег трговачко-занатског центра. У Старом граду, на темељима римског, средњовековног и турског града, изграђена је аустријска касарна крајем XIX и почетком XX века. У њој је смештен Музеј Херцеговине. Највеће заслуге за развој града као тврђаве носи Осман-паша, оснивач породице Ресулбеговић. Он је 1714. године започео радове на граду које накратко прекида рат са Венецијом. Доводи мајсторе из Дубровника, а радну снагу из околних места. Наредне године око града је ископан канал који је повезан са Требишњицом. За његово време саграђене су „Султан-Ахмедова” и „Осман-пашина” џамија, као и „Сахат-кула”. Стари град је у почетку имао облик троугла који је временом заобљен, а своју коначну физиономију са кулама, каналом и бедемима добио је у прве четири деценије XVIII века. Пред улазном капијом (дана-

шњи тунел) на зидинама се налазио покретни мост који је водио преко канала, касније затрпаног због опасности од епидемије заразне болести 1932. године. Јован Дучић је граду поклонио барокну фигуру краљице Јелене Анжујске. Краљица је представљена тако што симболично пружа руку којом је према предању даривала народ у својим посетама Требињу у којем је имала и двор. Кажу да је она у Требиње донела олеандре, који су посађени уз реку. Рука краљице Јелене Анжујске се данас чува у манастиру Тврдош. На црној мермерној плочи пише: “У славу Свете Јелене Анжујске, краљице српске, Стефана Уроша I супруге, а мајке краљева Драгутина и Милутина. За побожну успомену на њене честе боравке у свом двору у Требињу“.

Слика 12. – Требињски Стари град (фото: Грубач А, 2022)

Dr Lejla Žunić

**ORNITOFAUNA SARAJEVA S POSEBNIM OSVRTOM NA
EVROPSKOG ČVORKA (*STURNUS VULGARIS*)- NOVI
STANOVNIK U GRADU**

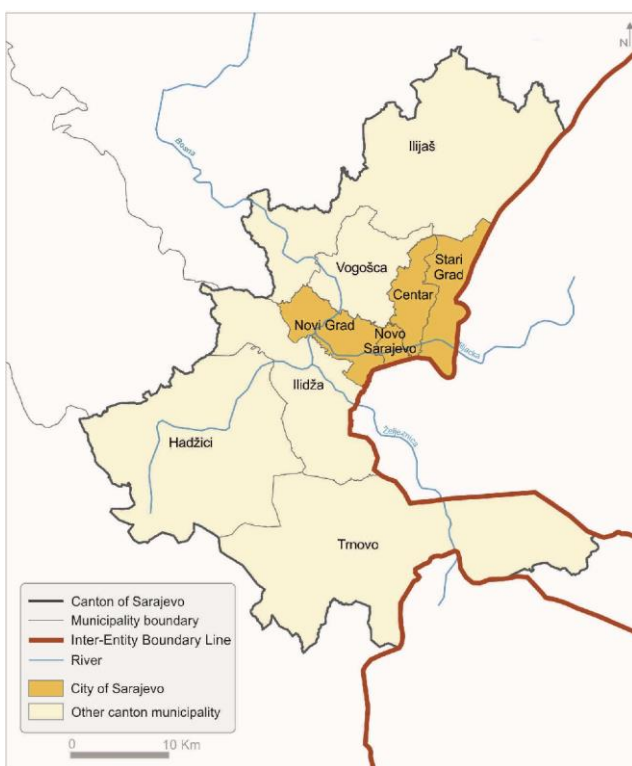
Opće geografske karakteristike Sarajeva

Sarajevo je smešteno u planinsko-kotlinskom području, zbog čega ima kompleksne i heterogene fizičko-geografske odlike, kao i golemi biogeografski diverzitet. Kanton Sarajevo sa sastoji od 9 opština (Ilijaš, Vogošća, Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Ilidža, Hadžići, Trnovo) i ima površinu od 1.277,3 km², a prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, broji 419.918 stanovnika u 2021. godini. Kao zasebna administrativna celina, izdvojeno je urbano područje Sarajeva – Grad Sarajevo, koji se sastoji od 4 opštine (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad) ukupne površine 141,5 km² i sa ukupnim brojem stanovnika 273.106. Urbano područje Sarajeva se kroz literaturu navodi i kao urbana celina, urbano jezgro i sl.

Prema fizionomskoj regionalizaciji Bosne i Hercegovine, Sarajevo pripada Planinsko-kotlinskoj makroregiji, koja obuhvata gornje delove slivova Vrbasa, Bosne i Drine. Gotovo čitav prostor Kantona Sarajevo se nalazi u slivu reke Bosne, i zaprema južni deo Sarajevsko-zeničke kotline (neogeni bazen koji je uglavnom izgrađen od jezerskih sedimenata, dok obod od mezozojskih karbonata). U kotlini se razlikuju 2 morfološke celine: a) unutrašnje zaravnjeno područje sa Sarajevskim poljem (min. kote su ispod 500 m n.v.- Rajlovac i Reljevo), i b) brdsko-planinski pojas (max. kote preko 2.000 m n.v.- mt. Treskavica i Bjelašnica). Centar grada je na visini 540–550 m, a mt. Trebević je najupečatljivije uzvišenje nadomak centra (1.627 m n.v.). Sarajevo pripada južnom delu severnog umerenog klimatskog pojasa, a poglavito zastupljeni klimat je *Cfb*- izražen kroz postajanje četiri jasno diferencirana godišnja doba (t 9,5°C, 930 mm), dok u planinskim delovima iznad 1.000 m n.v. preovladava klimat *Df*, izražen kroz znatno niže temperature i nešto višu količinu

* lejla.zunic@pmf.unsa.ba

prevashodno čvrstih padavina (sneg). Tokom zime, Sarajevo je pretežno pod smogom, zbog termičkih inverzija koje nastupaju usled spuštanja i ujezeravanja hladnog planinskog zraka u kotlini, kada su „vedri planinski lokaliteti“ idealan „izlaz iz maglovitog urbanog područja“. Rečna mreža Kantona Sarajevo najvećim delom (oko 93,5% površine) pripada Crnomorskom slivu, dok samo krajnji J i JZ delovi prostora (Rakitnica) pripadaju slivu Jadranskog mora. Veći deo rečne mreže (oko 80% površine Kantona) čine površinski vodotoci, čija glavna okosnica je reka Bosna sa najvažnijim pritokama: Željeznicom, Zujevinom, Miljackom, Vogošćom, Ljubinom, Misočom i Stavnjom. Identifikovano je oko 1833 izvora različite vodoizdašnosti: vrela Bosne, Radava, Sedrenik, Bijeke vode i dr., zatim oko 25 prirodnih manjih jezera na J i JI (Treskavica i dr.), dok je Sarajevsko polje poznato po najvećem ležištu pitkih podzemnih voda, kao i ležištu termalnih i termomineralnih voda.

Slika 1. – Kanton Sarajevo, Grad Sarajevo (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad)

„Urbano jezgro Sarajeva smešteno je u Sarajevskoj kotlini, koja čini prirodno središte Kantona Sarajevo. Sarajevo leži u fluvijalnom proširenju reke Miljacke i reke Dobrinje na holocenom aluvijumu, dok je prigradska kontaktna zona izgrađena od terciarnih i jursko-krednih krečnjaka, sedimenata, peščara, laporaca, itd. Prisutni su fluvio-denudacioni i fluvio-akumulativni tipovi reljefa, a lokalno je moguća i pojava oblika fluvio-karstne morfoskulpture. Oko 51% teritorije čine celine 500–700 m n.v., oko 60% terena ima nagib 10–45%, južna izloženost terena 39%. Prema Köpenu zastupljen je Cfbw klimat uz termičke inverzije naročito tokom zime, dok više hipsometrijske celine imaju odlike D klimata i sl. Hidrografska okosnica je Miljacka koja teče antropogeno predisponiranim koritom kroz srce grada, dok je Sarajevo i Sarajevsko polje smešteno u izvorišnoj oblasti reke Bosne. Od tala rasprostranjeni su fluvisoli oko gornjeg toka Bosne, luvisoli oko srednjeg toka Miljacke, kambisoli po obodu kotline, litosoli u gornjem toku Miljacke i sl. Sarajevski kraj pripada ekosistemu bukovih i bukovo-jelovih šuma evropske bukve. Prema kartama realne šumske vegetacije poljoprivredne površine, naselja, šumske goleti i ostalo pokrivaju preko 75% ukupne površine grada“. U istorijsko-geografskom razvoju Sarajeva diferenciraju se različiti periodi: ilirski, rimski, srednjovekovni, turski, austro-ugarski, period između dva svetska rata, nakon Drugog svetskog rata do 1991. godine, ratni period (1992–1995) i postratni savremeni period razvoja. Grad Sarajevo ima visoki stepen urbanizacije preko 95%, dok je taj procenat manji na nivou Kantona Sarajevo, gde je oko 88% urbanog i 12% prigradskog stanovništva. Pored 4 zvanične gradske opštine, Ilidža ima tendenciju urbanog razvoja i mogućnost pripajanja urbanoj celini, a njenu hidrografsku okosnicu čine reke Bosna- najznačajniji štićeni vodotok Sarajevskog polja (zaštićeno područje Vrela Bosne i dr. vodozaštitne zone), i Željeznica kao tipični „gradski“ vodotok (zagađena).

Fizičko-geografski diverzitet sarajevskog područja (geološki, geomorfološki, pedološki, hidrografski i klimatski) uslovio je i visoki biodiverzitet, pa je tako registrovano preko 470 biljnih zajednica i čitav mozaik raznolikih životinjskih asocijacija. „Teren Kantona Sarajevo generalno predstavlja izrazitu planinsku oblast u kojoj 78% teritorije pripada planinskom rejonu iznad 700 m.n.v; 13% pripada brdskom rejonu od 550 do 700 m.n.v., a svega 9% prostora pripada nizijskom rejonu do 550 m.n.v.“, dok planinska okolica grada je poznata i kao tzv. „zeleni prsten Sarajeva“, i ujedno ima najveću biogeografsku vrednost. Upravo planinska područja predstavljaju i glavna staništa brojnih vrsta ptica, stanarica i selica, itd., mada nije retkost da

mnoge ptice borave u urbanoj i suburbanoj zoni Sarajeva, a neke su klasično prepoznate kao „gradske“ ptice i sl.

Identifikacija i klasifikacija ornitofaune Kantona Sarajevo

Diverzitet ornitofaune u Bosni i Hercegovini, pa tako i u Sarajevu, je „osrednje poznat“. „Na širem području Sarajevskog polja registrovano je 175 vrsta ptica u periodu 1888–1930. Vrlo intenzivne promene na ovom prostoru u toku poslednjih decenija su dovele do nestanka brojnih vrsta ptica (npr. lešinar i dr.)“. Očuvana prirodna staništa naseljavaju brojne vrste ptica: gnezdarice i stanarice, noćne grabljivice, migratorne ptice, močvarnice, fazanke, vrapčarke, golupčarke, grmuše, pevice, jastrebovke, vrane, svračci, čvorci, zebe i dr.

Tabela1. – Identifikacija i klasifikacija ornitofaune Kantona Sarajevo prema literaturnim istraživanjima i terenskim opservacijama autora

Naziv	Lokacija	Period pojavljivanja
Gnjurci (mali, riđogrli, ćubasti, ušati, crnogrlji; crvenogrlji i crnogrlji plenor)	Vodena staništa, obale Bosne i Miljacke; Sarajevsko polje, Vrelo Bosne, Osijek	Dmnt. hladniji period, naročito XI, XII mesec, ili tokom cele godine-zavisno od vrste
Pelikanke (blistavi ibis, žličarka, veliki i mali kormoran; čaplje: siva, bela, žuta, mala danguba, voljak, bukavac, gak; bela i crna roda)	Vodena staništa KS, Bosna, Miljacka	Dmnt. zima; leto (VII, VIII), slabije jesen (IX); proleće (IV), ili III-X mesec (rode)
Patkarice (crvenokljuni i žutokljuni labud; guske: glogovnjača, mala, siva, lisasta; patke: kreketaljka, utva, mandarinka, zviždara, divlja, lastarka, pupčanica, žličarka, gogoljica, glavata, kržulja, njorka, krunata, crninka, batoglavica; ronac: mali, veliki, beli)	Bosna, Vrelo Bosne, Butile; Miljacka, Željeznica; Sarajevsko polje; potez Č. Vila-Ilidža; Dobrinja	Dmnt. hladniji period godine (IX-III mj.); IV i VII mesec, XII-VI; I-III; XI; tokom cele godine (divlja patka)
Jastrebovke (bukoč, škanjac osaš, crvena lunja, štekavac, bradaš, crkavica, bjeloglavi sup, crni lešinar, zmijar; eja: močvarica, stepska, livadarka, strnjarica; kratkoprsti i obični kobac; jastreb; škanjci: obični, riši, gačaš; orlovi: kliktaš, krstaš, suri, patuljasti)	Planinska područja (Bjelašnica, Treskavica, Jahorina, Trebević, Ozren); Sarajevsko polje (Reljevo, Ilidža, Dobrinja, Stup, Rajlovac); Kozja ćuprija, Crepoljsko, Kovačići	Dmtn. tokom cele godine, mada zavisno od podvrste- proleće i jesen, a od letnih meseci samo avgust

Sokolovke (vetruše: obična, belonokta, crvenonoga; sokoli: mali, sivi, lastavičar;	Brdski, suburbani i urbani delovi KS; otvorena područja s malo šume	Dmnt. III-X mesec, ili tokom cele godine (sivi soko)
Fazanke (veliki tetrijeb, lještarka, jarebica kamenjarka, trčka, prepelica, fazan)	Planinska područja (Igman, Bjelašnica, Trebević), Mojmiło	Dmnt. tokom cele godine
Kokošice (ždral, kokošica, kosac, siva i rida štijoka, mlakuša, liska)	Vodena staništa KS	Dmnt. proleće i jesen, ili tokom cele godine (mlakuša)
Močvarice (velika i mala droplja, oštrigar, vlastelica)	Sarajevsko polje (Butmir, Reljevo, Blažuj), Željeznica (Ilidža), Miljacka	Dmnt. VIII mesec; III-IV, XI-XII
Šljukarice (šumska, mala, livadarka, kokošica, čukavica, crnorepa muljača; pozvizdači: prugasti, tankokljuni, veliki; prutke: mala, crna, crnokrila, krivokljuna, dugonoga, crvenonoga, migavica; žalari: mali, krivokljuni, cirikavac; rida liskonoga)	Suburbani i urbani dijelovi KS; šume, otvorena područja- suve livade	Dmnt. IX-V mesec
Kulici/ zujavci (ridokrila pješčarka, vivak, troprsti zlatar i pijukavac, kulici: morski, šareni, slepčić)	Sarajevsko polje, Bosna	Dmnt. III i IV, VII, VIII (seobe); eventualno IX, XI, XII
Morske ptice (galebovi: burni, veliki, tamnoleđi, klaukavac, rečni, crnoglav, mali; čigre: debelokljuna, crna, belokrila; pomornici: širokorepi, kratkorepi)	Sarajevsko polje, uz reke, dmnt. Željeznica, Miljacka	Dmnt. hladniji period godine, ili III i IV mesec, ili tokom cele godine
Golupčarke (golubovi: divlji, dupljaš, grivnjaš, grlica; gugutka)	Urbana i suburbana zona; šumarci, parkovi i poljoprivredne površine; planinski, brdski i nizijski predeli	Dmnt. tokom cele godine
Kukavice (kukavica)	Dmnt. planinska područja (npr. Trebević), ali i izletišta u ravnici (npr. Vrelo Bosne)	IV-IX mesec
Kukuvije/ sovoške (kukuvija, čuk: obični, mali, sivi, planinski; sove: šumska, uralska, močvarica, obična i mala ušara)	Dmnt. planinska i šumska područja, suburbana i eventualno urbana (ako zaluta)	Dmnt. tokom cele godine, ili proleće
Širokljunke (leganj)	Dmnt. planinska i šumska područja	III-X mjesec
Čiope (obična, bijela, smeđa)	Urbana i suburbana područja KS	Dmnt. IV-IX

Vrane i modrivrane (šojka, svraka, kreja lješnikara, žutokljuna galica, čavka, gačac, crna i siva vrana, gavran, pčelarica, vodomar)	Urbani, suburbani do planinski delovi KS, ali dmnt. niži planinski i brdski pojas; razne šume, naročito listopadne; izletišta, parkovi i voćnjaci, i krovovi stambenih zgrada sa dimnjacima uz koje se gnezde (npr. Dobrinja)	Tokom cele godine, ili jesenske seobe
Detlići (mali, veliki, planinski, crvenoglavi i troprsti detlić, vijoglav, žune: crna, zelena, siva)	Dmnt. listopadne i mješovite šume brdskih i nižih planinskih delova KS, suburbana i eventualno urbana područja	Dmnt. tokom cele godine, ili III-IX mesec (vijoglav)
Pevice (ševe: velika, planinska, čubasta, poljska, krunica; batići: smeđoglavi i crnoglavi; vuga)	Urbana i suburbana područja (npr. Crepoljsko), planinski delovi KS, otvorena područja- travnata staništa	Dmnt. II-X, ili tokom cele godine (čubasta ševa)
Lastavice (bregunica, lastavica, hridna lasta, piljak)	Urbani i suburbani dijelovi KS; litice, zgrade i krovovi kuća, mostovi	Dmnt. III-X mj.
Vrapčarke (trepteljke: primorska, livadna, rusogrla, prugasta, planinska; kraljići: vatroglati i zlatoglavi; kugara, vodenkos, popići: alpski i sivi, palčić, kamenjar, svilorepa, sjenice: dugorepa, mrka, crnoglava, planinska, jelova, čubasta, velika, plavetna; vrbac: obični, španjolski, poljski; strnadice: žuta, crnogrla, cikavica, močvarna, velika, laponska, bela)	Sarajevsko polje, otvoreni predeli- planinske livade ili šumska planinska i brdska područja, dmnt. crnogorične i mešovite šume; ređe suburbani i urbani dijelovi KS uglavnom uz obale voda ili šljunkovite podloge, grmlje, i eventualno parkovi sa crnogoričnim drvećem	Dmnt. III-X mjesec, ili tokom cele godine, zavisno od vrste, a neke samo tokom zime (npr. kugara)
Drozdovi/ pevice (kos: obični, planinski, bravenjak, mali, cikelj, imelaš; modrovoljka)	Urbana područja- gradski parkovi do planinska područja KS, Koševo, Sarajevsko polje	Dmnt. tokom cele godine, ili III-VIII, ili samo III, XI, XII (npr. mali drozd)
Grmuše/ vrapčarke (trstenjak: veliki, ševar, rogožar, mlakar; žuti voljić; zviždak: obični, šumski, brezov; grmuše: crnokapa, siva, pegava, pevetica, čevrljinka, belobrka)	Vodena staništa KS, obala reke Bosne (Ilijaš), Sarajevsko polje, planinska do urbana područja KS, bukove šume	Dmnt. III-IX ili III-XI, ili samo u vreme seoba (III, IV, IX)
Muharice/ vrapčarke (obična, crnoglava, belovrata i mala muharica; crvendać, slavuj, mala i šumska crvenrepka, sivkasta beloguza)	Suburbana i urbana područja; parkovi i aleje; grmlje i šikara; travnjaci i kamenite livade brdskih i planinskih područja	III-IX ili X mesec, ili tokom cele godine (npr. crvendać), zavisno od vrste

Vrbarice/ brgljezi (brgljez, zidarčac, kratkoljuni i dugokljuni puzavac)	Urbana, suburbana i naročito visokoplaninska područja; razni tipovi šuma, pogotovo četinarske i mješovite	Dmtn. tokom cele godine, ili I-VIII
Svračci (rusi, veliki, sivi, ridoglati)	Suburbani, brdski i planinski delovi, otvorena područja sa malo grmlja i drveća, šumarci; Sarajevsko polje (Rajlovac)	IV-IX ili X-IV
Čvorci/ pevice (evropski i ružičasti čvorak)	Urbana i suburbana područja; niži brdski tereni i voćnjaci; stroga gradska zona- parkovi, aleje i uz tramvajsku prugu	Tokom cele godine na širem području KS, ili period III-X u strogoj gradskoj zoni (evropski čvorak), dok V, VI, X (ružičasti čvorak)
Zebe/ pevice (zeba, severna zeba, krstokljun, zelendur, čižak, češljugar, juričica, žutarica, zimovka, batokljun)	Planinska, suburbana do urbana zona; razne šume: crnogorične, brezove, vrbe i johe; poljoprivredne površine i voćnjaci; parkovi i grmlje	Dmnt. tokom cele godine, ili X-III mesec

Evropski čvorak (Sturnus Vulgaris) kao novi sezonski stanovnik urbanog područja Sarajeva

Za vreme pandemije COVID-19, usled restriktivnih mera i slabog kretanja ljudi, kao i usled obustavljenog javnog saobraćaja, u gradskoj zoni Sarajeva je uočena nova ptičja vrsta pored uobičajenih gradskih ptica (golubovi, vrapci i vrane) - uz napomenu da čvorak nije nikakva novina za šire područje KS. Reč je o evropskom čvorku - *Sturnus vulgaris*, koji je u gradu najčešće zapažen u parkovima, alejama uz saobraćajnicu, kao i uz tramvajsku prugu. Ptica je privukla pažnju svojim specifičnim oglašavanjem - zvižducima, inače dotad neuobičajenim za naš grad. Primećeno je da su se spustile u grad u martu ili aprilu 2020. tokom izolacije, tj. kada su društveni život i mobilnost ljudi i vozila bili svedeni na minimum. U to vreme je grad bio tih i miran, i vazduh pročišćeniji nego inače, što ih je najverovatnije ohrabrilo da se nasele u gradskoj zoni. U početku su se skrivale u gustom travi i među krošnjama drveća, ali već sada se mogu svakodnevno uočiti u urbanim područjima tokom toplijeg dela godine, mada su zadržale određeni stepen bojaznosti i opreza od ljudi. Društvene su i pretežno u jatu, što ih očito čini jakim i otpornim prema drugim vrstama, jer su za kratko vreme uspele izgraditi siguran ambijent za sebe u

gradskoj zoni Sarajeva - ne ugnjetavaju ih ni ljudi niti druge uobičajene ptice. Interesantnog su izgleda, jer imaju pirgavo sivkasto-crno perje sa belim pegama i sa metaličnim zelenkastim i ljubičastim odsjajem, dok je kljun promenjive boje, žut (u vreme parenja: mart-juli) ili crnkast (tokom zime). Primećeno je i da im boravak u gradu traje oko 7-8 meseci (III–X), a sele se u oktobru. Organizacija seobe podrazumeva da se iskupe u golema jata u ranim jutarnjim satima, npr. nebo na Dobrinji se „pomračilo“ jedno oktobarsko jutro kada su se spremale napustiti grad...

Opšte karakteristike čvorka

Čvorci su ptice manjih dimenzija, dužine oko 22 cm i težine oko 70-100 grama. Imaju prepoznatljivo sjajno sivkasto-crno perje sa preljevom zelene i ljubičaste boje. U jesen nakon mitarenja, novo perje ima blede vrhove, koje pticama daje pegavi izgled. Kljun je veći deo godine crnkaste boje, a žut dok se ptice razmnožavaju. Spadaju u ptice pevačice, s tim da češće pevaju mužjaci nego ženke. Ptice su najraspevanije u vreme parenja tokom III–VII meseca.

*Slika 2. – Evropski čvorak, Pofalići, Sarajevo, jesenski izgled
(Privatna kolekcija autora, septembar 2022)*

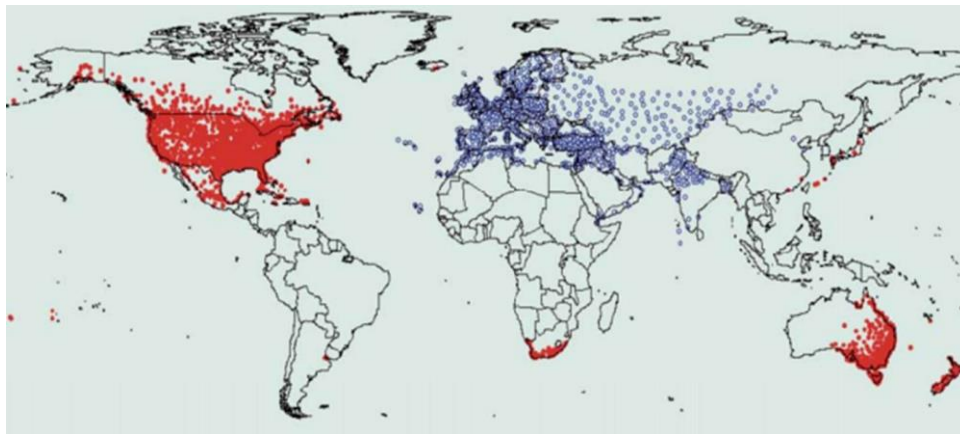
U nekim izvorima se navodi da „pevaju oko 35 različitih melodija i izuzetno su vešti u oponašanju zvukova - imitiraju druge ptice, ali i ljudske glasove, lajanje pasa, zvuk mobilnog telefona i dr.“ U gradskoj zoni Sarajeva najčešće oglašavaju zvižducima poput zvuka sportske zviždaljke. „Čvorak je bučna ptica koja izgovara širok izbor melodijskih i mehaničkih zvukova, uključujući karakterističan "vučji zvižduk". Čvorci su mimičari, kao i mnogi članovi njegove porodice, a u zarobljeništvu nauče oponašati sve vrste zvukova i govora. Pesme se sastoje od mešavine mimike, škljocanja, zviždanja, cvokotanja, zviždika, zveckanja i tonova. Osim pesme, opisano je još 11 poziva, uključujući „poziv jata“, „poziv pretnje“, „poziv napada“, „poziv za rezanje“ i „poziv kopulacije“. Ptice čavrljaju dok se gnezde i kupaju, praveći veliku buku koja može frustrirati lokalne ljudske stanovnike. Čak i kada je jato čvoraka potpuno tiho, sinhronizovani pokreti jata stvaraju karakterističan zvižduk koji se može čuti stotinama metara“.

Čvorci su agresivne, društvene ptice i mogu formirati vrlo velika jata koja se kreću, hrane i gnezde zajedno. Po tlu veselo hodaju ili trče radije nego skaču kao mnoge druge ptice. Često se povezuju sa stokom i mogu se videti kako sede na leđima životinja ili na tlu među stokom za ispašu.

Geografska rasprostranjenost čvorka

Čvorci se ubrajaju među najrasprostranjenije ptice na svetu. Prirodno poreklo im je iz Evrope i Azije, a uvedeni su u Severnu Ameriku (SAD i Kanadu), Južnu Afriku, Argentinu, Australiju, Novi Zeland, Polineziju. Tako je npr. čvorak unešen u istočnu Australiju iz Engleske 1863. godine, gde je sada široko rasprostranjen. Tokom zimskih meseci sele se u tople predele, pretežno prema Mediteranu i Bliskom Istoku. Jata čvoraka mogu brojati i do million i po jedinki. Snažno su povezani sa ljudskim poremećenim staništima kao što su poljoprivredno zemljište i kultivisana područja. Međutim, oni takođe mogu živeti u širokom spektru ruralnih i urbanih staništa, uključujući otvorenu zemlju ili travnjake, šumovite regije, močvare, parkove, gradove. Gradovi navodno privlače ptice zbog nekoliko razloga: gradska svetla (zbunjuju njihovu prirodnu navigaciju), voda, grmlje sa bobicama, zelenilo sa insektima, zeleni krovovi eko gradnje, divlje deponije smeća ili razbacani ostaci ljudske hrane. Na područjima u kojima žive, naseljavaju sve vrste staništa, osim predela iznad 1500 m n.v. i velikih nepristupačnih šuma. Na području Kantona Sarajevo, naseljavaju urbana i suburbana područja, niže brdske terene i voćnjake, kao i strogo urbano

područje, gde su primećeni prevashodno u parkovima, alejama uz saobraćajnice, i uz šine tramvajskih linija. „Pošto deluju u jatima, znaju nanijeti značajne štete na voćnjacima u Kantonu Sarajevo“. Inače, ekolozi čvorka nazivaju *pticom štetočinom*, mada ne treba zaboraviti i to da značajno reguliše (reducira) broj muva i dr.

Slika 3. – Svetska rasprostranjenost evropskog čvorka (*Sturnus Vulgaris*) sa prirodnim populacijama (plava) i uvedenim populacijama (crvena)
(Department of Primary Industries & Regional Development, Government of Western Australia)

Ishrana čvorka

Čvorci se hrane insektima, glistama, malim puževima, leptirima, voćem, bobicama i otpacima ljudske ishrane, mada se režim ishrane razlikuje zavisno od sezone. Tokom sezone parenja, oslanjaju se na beskičmenjake, posebno na larve muha koje uzimaju sa travnjaka. U ljeto i jesen uzimaju više semenki i bobica, što je povezano sa produžavanjem creva kako bi se izborili sa povećanim biljnim materijalom koji je teže probavljiv. Spremno će koristiti hranilice za ptice tokom cele godine. Ipak, za razliku od ostalih gradskih ptica (vrabaca, golubova, pa i vrana), čvorak ne prihvata direktnu ponudu hrane od strane čoveka i automatski se povlači u krošnje i sl. Osim toga, nema običaj koristiti razasute ostatke ljudske hrane oko kontejnera i sl. Radije praktikuje prehranu sa travnjaka i biljaka uz prugu i sl.

Slika 4. – *Evropski čvorak*- proletni izgled za vreme rasplodne sezone
(British Trust for Ornithology, BTO)

Razmnožavanje čvorka

Period parenja počinje na proleće i traje tokom leta kada formiraju gnezda u šupljinama u stablima, stenama, pod krovovima, na zgradama i u namenskim kućicama za ptice u naseljenim sredinama. Na tim mestima gomilaju cveće ili materijale zelene boje koji privlače ženke. Za vreme gneždenja i odgajanja mladih, čvorci žive i hrane ptiće zajedno. Mužjaci mogu biti, premda najčešće nisu monogamni, već potomstvo stvaraju sa više ženki. Ženke obično polažu 4-6 jaja sredinom aprila. Sve ptice unutar kolonije počinju da polažu jaja u roku od nekoliko dana (neki izvori navode 4-6, a neki 4-8 jaja). Jaja čvorka su svetlozelezne ili svetloplave boje. Većinu inkubacije obavlja ženka, pilići se izlegu 11-13 dana kasnije. Gnezda napuštaju nakon 17 ili 21 dana kada se okupljaju u jata.

Zaključak

Topografski položaj i prirodno bogatstvo Sarajeva uslovili su bogatu ornitofaunu. Ptičiji svet šireg područja Kantona Sarajeva je šarolik i krasi ga

raznovrsne ptice: pelikanke, gnjurci, patkarice, jastrebovke, sokolovke, fazanke, kokošice, močvarice, šljukarice, zujavci, morske ptice, golupčarke, kukavice, sovovke, širokljunke, čiope, vrane i modrivrane, detlići, pevice, lastavice, vrapčarke, drozdovi, grmuše, muharice, vrbarice, svračci, čvorci, zebe i dr. Iako su čvorci nativni za prostor Evrope, pa tako i Bosne i Hercegovine, kao i za šire područje Sarajeva, u poslednje tri godine su naselili i uže urbano područje, što ranije nije bio slučaj. Neuobičajena mirnoća grada i dostupnost hrane za vreme COVID-19 izolacije ih je najverovatnije podstakla i ohrabrila da se spuste u grad i nasele među ljudske stanovnike. Ovde se zadržavaju tokom III-X meseca, nakon čega sele u golemim jatima. Ne ulazeći u to koliko štete prave na poljoprivrednim površinama, čvorci su uz standardne gradske ptice (golubove, vrapce i vrane) postali lep dodatak gradskoj sredini. To su ptice urbane zvezde (poput slavnih ličnosti) i da privlače pažnju posetilaca: neki ih primećuju usputno, a neki su svesno i namerno posvećeni posmatranju ptica (tzv. urbani aviturizam). Generalni zaključak je da veći diverzitet ptica u gradu doprinosi atraktivnosti ambijenta i odaje efekat zdravije i očuvanje životne sredine, a može biti i motivski podsticaj za posete...

ГЕОГРАФСKE ОДЛИКЕ ФРАНЦУСКЕ (Боривоје Ж. Милојевић)*

Професор регионалне географије, Географског завода, претече данашњег Географског факултета Универзитета у Београду, академик, Боривоје Ж. Милојевић (1885–1967), био је оснивач и први уредник часописа Земља и људи и вишегодишњи председник Српског географског друштва. На страницама Земља и људи, за живота и посмртно, објављени су следећи радови професора Б. Ж. Милојевића: О утицају човека на животну средину (св. 1, 1951), Снежаница, усови и клима на Проклетијама (св. 2, 1952), О Кини (св. 3, 1953), Две суптропске области Југославије (св. 6, 1956), Дурмитор, први део (св. 9, 1959), Дурмитор, други део (св. 10, 1960) и Географске области Југославије (св. 18, 1968). Познат је као истрајан теренски истраживач, велики путник, изванредан предавач и веома плодан писац. Овом приликом упознајемо читаоце, његовог и нашег часописа, са чланком Географске одлике Француске, који је Друштво пријатеља Француске, објавило 1940. године у Београду у „Књизи о Француској“. Због значаја прилога, професора Боривоја Ж. Милојевића, постхумно га објављујемо на садашњим страницама часописа Земља и људи и на тај начин му се још једном захваљујемо за све што је дао географији, Српском географском друштву и Географском факултету.

Из књиге, од времена пожутелих корица и страница, коју је данас тешко пронаћи и у бољим библиотекама, најпре преносимо текст предговора који гласи: Ова књига посвећена је Француској, њеним духовним и грађанским врлинама, њеном складном, слободном и човекољубивом генију. Она је израз непоколебљивости француско-југословенског пријатељства. Задатак јој је да пред новим нараштајима освежи болне и драге успомене из недавних херојских дана, како би та светла заједничка прошлост боље обасјала путеве наше будућности. Зборник, са малим изузетком, сачињавају само чланци и говори писани и објављени пре овога рата. Избор њихов, ограничен простором, чини ипак извесну целину. Издајући данас ову књигу у част и славу великог и братског француског народа, Друштво пријатеља Француске у Београду пружа својим члановима и члановима

* Прилог за часопис Земља и људи приредио је проф. др Стеван М. Станковић.

тих друштава по целој земљи, као и широј југословенској публици, низ страница које сједињују неколико поколења у истом захвалном дивљењу за племениту нацију Француску.

Слика 1. – Насловна страна Књиге о Француској

Текст професора Боривоја Ж. Милојевића, објављен на странама 29–33 је следећи: Утицај географског положаја на развој једне земље можда нигде није тако изразит као кад је реч о Француској. Најзначајнију област Француске претставља париска котлина, пространа депресија у сливу Сене. Она је опкољена вишим областима са ЈЗ (Бретањом), Ј (Средишним Масивом), СИ (Вогезима) и С (Арденима). Удолином између Бретање и Средишног Масива ова је котлина спојена са аквитанским басеном, односно са пространом равницом око Гароне, која је даље на југу ограничена Пиринејима. Најзад, југоисточно од париске котлине лежи дуг ронско-сонски басен, ограничен према истоку Алпима и Јуром.

Од свих ових области, париска котлина се истиче тиме што је из ње најлакши приступ у поменуте околне крајеве, и даље тиме што је она у погодним саобраћајним везама и са даљим басенима, аквитанским на ЈЗ и ронско-сонским на ЈИ. Отуда је париска котлина крај из кога је Француска најпроходнија. Због тога она и представља територијално језгро око кога се државна област током времена створила: док је у XI и XII веку Француска обухватала углавном париску котлину и суседне области, дотле се у XV и XVI веку она раширила према ЈИ, а у XV, XVI и XVII веку према ЈЗ. Због те своје саобраћајне улоге, париска котлина је представљала и област према чијем се становништву етнички изједначавало становништво околних крајева. Отуда знатна хомогеност француског народа, који је извесно хомогенији од народа у околним великим државама, Великој Британији, Немачкој и Италији. Као последица овакве политичке и етничке јединствености јавио се централизам, и Париз, средишно место централне области, представља жижу управног, материјалног у духовног живота у Француској.

Европски континент, узет као копно, стварао се идући од севера ка југу. У том се смислу могу издвојити стара Европа на северу, средња у умереним ширинама, и нова на југу. Од поменутих француских области, Ардени, Вогези, Бретања, Средишни Масив и париска котлина, спуштена између њих, припадају средњој, а Алпи са Јуром и Пиринеји новој Европи. Ове области, различите по времену постанка, уједно су различите и по стенама од којих се састоје, а нарочито по рељефу. Отуда су различне и потребе за живот њиховог становништва. Прве, северне области састоје се од старијих стена и богате су каменим угљем и гвозденим рудама. Услед тога је у њима врло напредна индустрија, нарочито у Арденима и у североисточном делу Средишног Масива, и с тим у вези знатна густина насељености – већа од 150 становника на квадратни километар. Планине ових области су средње висине и међу собом су растављене котлинама и долинама. Због тога су са истока лако могла продирати германска племена, која су се у Француској, земљи више цивилизације, културно уздизала, али у исто доба и поромањивала. Најзад, на овој страни нема великих природних објеката који би послужиле као изразите природне границе. Отуда честе промене граница између Француске и Немачке и чести ратови.

Алпи с Јуром на ЈЗ и Пиринеји на ЈЗ по постанку су младе планине, делови нове Европе и одликују се знатном висином. Али су ове планине рашчлањене дубоким долинама између који се дижу високи гребени. У равни и по нижим странама долина развијени су планинска земљорадња и

воћарство, на падинама региону четинара од значаја је дрводељство, у региону планинских пашњака летње сточарство, а у региону вечитог снега и леда туризам. Реке ових области су брзе или имају водопаде, те се у најновије доба њихова водна снага почела употребљавати за добијање електричне енергије; тако се искоришћавањем водне снаге (белог угља) развила индустрија и у овим крајевима. За разлику од поменутих средњих, ове високе планине на ЈИ и на ЈЗ представљају изразите границе и у етничком и у политичком погледу.

Као што се с погледом на главне црте рељефа Француска дели на северну и јужну, тако се с обзиром на климатске одлике у њој издвајају средоземна и атлантска област. Средоземна Француска ограничена је на приморје Лионског Залива, али средоземни утицаји продиру и долином Роне далеко на север. Под утицајем средоземне климе и привреда, која се заснива на искоришћавању биљног света, има средоземне одлике, те се као главни производи истичу: уље, вино, поврће, цвеће, свила и др. Али је ово приморје и најстарија историјска област Француске: у античко доба, када су у земљама око Средоземног Мора била средишта цивилизације, и средоземно приморје Француске учествовало је у високом културном животу. Тада су се из њега културни и етнички утицаји ширили према северу и северозападу и Француска је одатле романизована. Због тога је ова област пуна споменика из античког доба, који су ванредно добро очувани. Али, док је средоземно приморје имало у античко доба велику културну, у новије доба оно је стекло и велику политичку вредност: према овом приморју, на северној обали Африке, Француска је успела да од прве половине XIX века стекне знатне колоније и да у западном делу средоземне области постане најважнија сила.

Атлантска Француска је далеко већа од средоземне. У њеном западном делу преовлађују океански утицаји, те је клима блажа и влажнија, биљни свет представљен више ливадама, пашњацима и шумама, и сточарство интензивније. У источном делу, међутим, даље од океана, клима је оштрија и сувља, биљни свет представљен више травама и земљорадња врло напредна. У новом веку атлантска област добила је у Француској ону улогу коју је и старом имала средоземна. Од проналаска Америке атлантске земље у Европи почеле су стицати све већи значај, и материјални и духовни. Тако је Француска, искоришћавајући свој атлантски положај, дошла до великих колонија у земљама преко океана и стала у ред светских сила.

За разлику од Италије, која је чисто средоземна, и од Велике Британије, која је чисто атлантска, Француска је, дакле, и средоземна и атлантска; отуда она има и италијанских и британских црта. С обзиром на положај, Француској је слична Шпанија. Али ова земља, као и Италија, лежи у јужној Европи, тј. у области млађих планина, те је услед недостатка у каменом угљу остала земљорадничко-сточарска. Француска, међутим, простире се не само у јужној, већ великим, делом и у умереној Европи, односно у области старих терена, те се услед богатства у каменом угљу и у новије доба индустријски јако развила; тиме је она стекла и британске и германске црте. Услед разноврсности положаја и природним особинама, и живот Француске је разноврстан, разноврснији него у околним великим земљама.**

** Списак аутора прилога у Књизи о Француској је импресиван. Реч је о бројним високим интелектуалцима, који су ценили Француску и њена достигнућа, посебно истински пријатељски однос са Србијом. У књизи су, поред Боровоја Ж. Милојевића, заступљени следећи аутори: Бранко Радичевић, Јован М. Жујовић, Богдан Поповић, Исидора Секулић, Миодраг Ибровац, Иван Ђаја, Живојин М. Ђорђевић, Светислав Петровић, Љубомир П. Ненадовић, Јован Дучић, Гргур Јакшић, Васиљ Поповић, Ђорђе Тасић, Лаза Костић, Владислав Петковић Дис, Владимир Ћоровић, Јелисавета Ибровац-Поповић, Љубомир М. Давидовић, Милан Предић, Данило Калафатовић, Јован Цвијић, Војислав Маринковић, Коста Куманиди, Радоје Л. Кнежевић и Живко Павлић.

Мср Војислав Деђански

МЕКСИКО – ВИЂЕН ОЧИМА ГЕОГРАФА

У јануару 2022. године, одлучио сам да путујем негде далеко од Србије. Негде где бих могао да сам себи скратим зиму, коју искрено не волим, штавише јежим се хладноће. Размишљао сам коју дестинацију бих могао да посетим, и избор је пао на Мексико. Зашто баш Мексико?

Мексико сам изабрао због културолошких разлика, због топле климе, као и због могућности посете многобројних туристичких атракција које ова земља поседује.

Пре него што изнесем своје утиске и причу о овој земљи, да се упознамо са основним географским карактеристикама Мексика.

Мексико- опште карактеристике

Мексико се налази у Северној Америци, између Мексичког залива на истоку, и Тихог океана на западу. Граничи се са САД-ом на северу, Гватемалом и Белизеом на југу. Мексико је углавном планинска земља, више од 50% територије има надморску висину вишу од 1500 м. У централном делу налази се Мексичка висораван, надморске висине 1300-2500 метара. Најважнији део висоравни је тзв. Анахуачка висораван или Меса Централ, која је најгушће насељена, са планинским котлинама у подножју вулкана.

Од планина највише су вулканске планине на југу Мексичке висоравни, као што су Попокатепетл, Оризаба и Ситлапетл. Најнижи део Мексика је полуострво Јукатан.

Клима Мексика је веома разнолика. Постоје климатске разлике између севера и југа, истока и запада земље. Север Мексика има суптропску пустињску и полупустињску климу са мање од 250 mm падавина годишње. Највећи део падавина се излучује у зимском делу године. На југу земље преовладава тропска клима са високим температурама током целе године. Мексико је такође познат и по чувеним зонама, односно висинским појасевима:

* vojasd@gmail.com

1. Terra caliente- врели појас, до 800 m висине.
2. Terra templada- умерени појас, од 800 до 1800 m висине
3. Terra fria- хладни појас, од 1800 до 4000 m висине
4. Terra elada- ледени појас, изнад 4000 m.

Површинских водотока скоро и да нема, на северу се налазе пространа подручја која немају отицај у море, тако да се повремени водотоци сливају у слана удубљења. Већих река има само на југу земље, као што су Балсас и Усумакинта.

Према последњем попису становништва, Мексико има 126 милиона становника. Становништво Мексика се повећава углавном природним путем. Природни прираштај је висок, и износи више од 16 промила. Већину становништва чине местици (64%), затим аутохтоно становништво (18%) и белци (15%). Језик којим се највише говори је шпански. Процењује се да њиме говори 92% становништва. Од аутохтоног становништва, најбројнији су Астеци (1,7 милиона), који говоре језик нахуатл, затим Маје (1 милион) које живе на Јукатану и Чијапас и Микстеци (540 хиљада) у савезној држави Гвереро. Становници су доминантно хришћани, католици (72%). Више од половине укупног броја становника живи у јужном делу Мексичке висоравни, а скоро петина становника је стационирана у главном граду, Мексико Ситију. Најређе су насељене пустиње на северу и подручја с тропским кишним шумама на југу земље. Број становника се највише повећава у главном граду, и то највише у сиромашним периферним четвртима. У протеклих 50 година, број становника Мексико Ситија порастао је скоро 3 пута, са 8 на 22 милиона. Осим Мексико Ситија, већи градови су Монтереј, Гвадалахара, Пуебла, Толука и Тихуана.

Према државном уређењу, Мексико је председничка република, федерација. Састоји се од 31 савезне државе.

Путовање по Јукатану – моја запажања

У Мексико Сити сам кренуо 14. фебруара 2022. године из Београда. Прва фаза путовања била је од Београда до Истанбула, где се након кратког времена чекања преседа на авион за Канкун. Лет до Канкуна трајао скоро 18 сати. Авион прво слеће у Мексико Сити, где након паузе од скоро два сата, наставља лет до Канкуна. Обзиром да сам први пут летео авионом, није ми било свеједно. Када сам коначно слетео у Канкун и завршио царинске формалности изашао сам на ваздух и схватио велику гре-

шку. Заборавио сам да скинем зимску јакну, тако да замало нисам доживео топлотни удар. Време које ме је дочекало је било тмурно, али веома топло. Током путовања од Канкуна до првог одредишта Плаје дел Кармен почела је да пада ситна, али веома топла киша.

Плаја дел Кармен је град у држави Кинтана Ро, на обали Карипског мора. Има нешто више од 300 хиљада становника, и представља једно од најпознатијих летовалишта мексичке карипске обале. Град је изграђен плански што показују улице које се секу под правим углом. Улице које су паралелне са обалом иду на по пет бројева, нпр. најближа је Авенија 5, па затим следећа паралелна улица је Авенија 10, итд. улице које су нормалне на плажу иду на по два броја, нпр. Улица 2, 4, 6, 8. Плажа је дугачка неколико километара и пешчана је. За пешачку зону, односно Авенију 1 карактеристична је велика гужва, нарочито у вечерњим сатима. У пешачкој зони налазе се многобројни ресторани, барови, продавнице сувенира и сл. Оно што је занимљиво, у самој пешачкој зони и у њеној близини, налази се јако велики број апотека које легално продају различите производе. У пешачкој зони доминирају туристи, углавном из САД-а и Западне Европе, тако да ћете јако ретко срести локално становништво у самом центру, ако изузмемо људе који су тамо запослени.

Мој утисак о овом граду је веома позитиван. На први поглед, види се да град живи од туризма. Приметан је и велики број странаца који обављају најразличитије послове из овог домена. У близини пешачке зоне се налазе и велики супермаркети где можете купити различите прехранбене и друге производе. Ипак, можда и најзанимљивији део града је локална пијаца. Овде сам први пут видео џамбо воће, маракују, и много врста паприке. Мексичка храна се доста разликује од наше. Имао сам предрасуде о њој, као и већина људи, да је превише зачињена и љута. Али није тако. Сами бирате да ли желите да буде таква или не. Хлеб се не користи превише у исхрани. Успешно га мења тортиља, а кукуруз је главна житарица. Пасуљ, и то онај шарени, користи се као додатак уз скоро свако јело. Главно јело се састоји највише од пиринча, пилетине или рибе, спремљене на различите начине. Цеђени сокови су веома цеђени и можете их наћи на сваком кораку. Уколико нисте љубитељ сланих специјалитета, можете прећи на слатке, дезертне ствари као што су ћуриси и маркеситас.

Ћуриси су јело које се прави од теста, нешто слично нашим мекикама, само дуже и уже. Шупљи су и служе се уз разне врсте прелива. У једну порцију иде чак шест ћуроса, што је довољно да вам замени један оброк.

Маркеситас је врста хрскаве палачинке која се може наћи као популарна улична храна. Служи се уз преливе.

Тулум и Коба

Другог дана боравка на Јукатану, посетио сам Тулум и Кобу. Тулум је насеље које се налази на неких шездесетак километара од Плаје дел Кармен. У Тулуму се налази чувено истоимено археолошко налазиште. У 13. и 14. веку, Тулум је био један од највећих древних градова Јукатана, а Шпанци су, када су га открили у 16. веку, сматрали да је био величине Севиље. Након освајања Тулума, град је постао напуштен.

Слика 1. – Зидине Тулума

Зидине Тулума налазе се на литици, високој дванаест метара изнад мора. Иако га нису подигле Маје, сматра се највећи процват овај град имао између 13. и 15. века, а опстао је неколико деценија након пада под власт Шпаније. Реч Тулум на мајанском значи зид, што потврђује чињеницу да је био један од ретких утврђених мајанских градова. Кроз Тулум је

пролазила најважнија мајанска саобраћајница, која је спајала Маје у данашњем Хондурасу са Јукатаном и Мексичким заливом. Према неким проценама у Тулumu је живело око 1500 становника који су се највише бавили трговином. На основу остатака храмова, сматра се да је Тулум био и велики религиозни центар Маја. Након Теотихуакана и Чиченице, Тулум је треће најпосећеније место у Мексику.

Коба је насеље које се налази у близини Тулума. У тропској кишној шуми налазе се остаци чувеног мајанског града истог назива. Остаци Кобе налазе се буквално у срцу џунгле, и до њих можете доћи тако што ћете на самом улазу изнајмити бицикл. Након вожње од неких десетак минута, полако ћете наилазити на предивне пирамиде и храмове. Најстарији остаци на локалитету потичу из првог века пре нове ере, али су најбоље очувани они из класичног мајанског периода, од 3. до 10. века нове ере. Верује се да је тада у Коби живело 55 000 људи. Коба је била економски центар Маја на Јукатану, где су се зрна какаоа и мед користили као средство плаћања.

Слика 2. – Пирамида у Коби

Прва пирамида коју је могуће видети је пирамида осликаних слика. Назив је добила по сликама које су се могли видети на вратима врха пирамиде. Осим слика, може се видети и мајанско писмо. У близини, пронађене су и цистерне за воду које су Маје користиле због крашког терена. Недалеко од ове пирамиде, налази се пирамида црква (La Iglesia). Испред пирамиде, Маје су постављале камене стеле, нешто налик данашњим огласним таблама, где су се објављивале информације о разним свечаностима, прославама, социјалном статусу становништва и сл.

Коба је такође позната и по поплочаним стазама у џунгли, које повезују пирамиде и друге објекте, за које се сматра да су биле делови некадашњих главних саобраћајница. У истом граду, пронађена су и игралишта чувеног мајанског спорта- покато. Мешавина бејзбола, кошарке и фудбала, овај спорт играла су два тима са по седам играча са лоптом од гуме, тешком 3 килограма. Играчи су носили заштитне прслукe и штитнике налик данашњима, и где је капитену пораженог тима, ритуално одсецана глава. Циљ игре био је да се лопта пребаци до противничког дела терена кроз један од два камена обруча уграђена у објекат, на врху два дела игралишта. Према правилима, лопта је могла бити одиграна куком, лактом, раменом, а у новије време откривено је да се у игри користила и палица, односно штап налик на хокејашки. Разлог овоме била је ниска просечна висина народа Маја, која је онемогућавала да се лопта пребаци кроз обруч без додатног помагала.

Вожња бициклом завршава се код Великог храма, пирамиде висине 42 метра у самом центру сакривеног града. Масовни туризам није у толикој мери присутан као у Тулуму, постоје само две сувенирнице на улазу, што код Тулума није случај, где их има много више. Цене улазнице за ове локалитете су веома приступачне, а за обилазак ове две феноменалне локације потрошићете неколико сати.

Ценоте

Ценоте су природна крашка језера настала обрушавањем кречњачких таваница. Највећи број ценота на свету налази се управо на Јукатану, и то преко 6.000. Ценоте су испуњене хладном бистром водом, некада су се користиле као извори питке воде и света места Маја, а данас су туристичке атракције. У пећинама, недалеко од ценота, пронађени су мајански ритуални предмети. На мајанском језику, ценота значи рупа испуњена водом. Током боравка на Јукатану, посетио сам неколико ценота.

Вода у језерима је лепе тиркизне боје. Провидност је велика, и температура воде пружа одличне могућности за освежење током толих дана целе године. Правила на свим ценамама су слична. Постоје уређени улази, где након куповине улазнице добијате наруквицу која омогућава кретање по целом комплексу, коришћење ормарића за одлагање личних ствари, тоалет и свлачионице. Пре него што уђете у цену, морате да се истуширате, и изричито је забрањена употреба лосиона за сунчање и заштитних крема да се не би онечистила вода. Близу ценама могу се видети игуане, најчешћа животиња ових крајева. Игуане су гуштери који воле да се излежавају на сунцу, првенствено су биљоједи, али се хране и ситним инсектима. Навикле су се на људе, неће побећи ако им се приближите, али је боље да их не узнемиравате, јер умеју да буду веома агресивне. У близини ценама и тропске кишне шуме живе и многе друге врсте. Ја сам имао срећу да видим коатимундија, сисара сличног ракуну, само црвене боје који се може срести у близини људских насеља, а уме понекад да преврне канту за ђубре у потрази за храном.

Рио Лагартос и Лас Колорадос

Рио Лагартос је градић на обали Мексичког залива. Има око 4.000 становника. Његово име значи река алигатора, иако тамо нема ни реке ни алигатора. Вода која га окружује је вода лагуна, а гмизавци који тамо живе су крокодили, а не алигатори. Некада је градић живео од рибарства, али данас се испрофилисао као туристичко место. Ово подручје сам посетио из два разлога: Први, да обиђем резерват биосфере, који се овде налази, а други, розе језеро Лас Колорадас, такође у близини.

Резерват биосфере Рио Лагартос отворен је 2004. године. Осим многобројних биљних врста, овде можете срести и много врста птица, као и крокодиле. Посматрање птица је једна од основних ствари због које туристи посећују ово место. Први пут сам видео фламингосе, велике ружичасте птице које ходају плитком лагуном. Наравно, у обилазак Рио Лагартоса се иде чамцем и траје око 3 сата. Док се возите чамцем, прилазиће вам пеликани, велике птице које су дружељубиве и очекују да им баците храну. Током вожње чамцем, имао сам прилику да видим крокодиле којих овде има у великом броју.

Лас Колорадас је насеље које се налази у близини Рио Лагартоса. Некада је било рударско насеље, становништво се бавило ископавањем со-

ли, а данас је рибарско насеље. Око насеља налази се и истоимено језеро. Језеро је специфично по ружичастој боји, коју ово језеро има због црвених планктона, сољеним шкампима који га насељавају, и фарбају боју у ружичасто, слично као и језеро Пачир код нас.

Острво Мухерес

Исла Мухерес или острво жена налази се на споју Карипског мора и Мексичког залива, 13 km од обале Јукатана, и седиште је истоименог насеља. На острво Мухерес стиже се из Канкуна, бродом. Вожња траје око 45 минута. На острву живи око 12 хиљада сталних становника, који се углавном баве туризмом и угоститељством. Острво има предивну пешчану плажу, дугачку неколико километара. Уз обалу се налазе многобројни барови и ресторани, а на плажи можете купити манго и крофне.

Оно што је интересантно је да можете изнајмити кеди возило помоћу којег можете да обиђете скоро цело острво за врло кратко време. Цене смештаја и хране су у распону од врло јефтино до прескупо, у зависности од понуде. Интересантно је да на острву криминала скоро нема и да представља најбезбеднији део Мексика. Највећа опасност по становнике острва и туристе представља могућност појаве разорних урагана као што су били ураган Вилма и Кармен. Највреднији ресурс острва ипак је провидна, чиста и топла морска вода.

Чиченица

Чиченица је велико археолошко налазиште у Мексику, на Јукатану. Сматра се да потиче од мајанске цивилизације. Пут до Чиченице траје неколико сати аутобусом из Канкуна. Чиченица представља једно од нових светских чуда, проглашено 2007. године. Чиченица значи на извору народа. Добила је такво име јер је имала три велика извора пуна воде што је омогућило настанак великог града. Овај град је био центар Маја у 7. веку, али највећу моћ достиже тек када пропадају мајански центри на југу данашње Средње Америке. Чиченица је у периоду од 10. до 13. века била главни град мајанске државе. Касније, у 16. веку Чиченицу освајају Шпанци и постављају је поново за центар Јукатана. Међутим, убрзо напуштају град и од тада град нема становника. Остаци Чиченице откривени су тек у 19. веку.

У центру Чиченице налази се чувена пирамида Кукулкан или Ел Кастиљо. Ова пирамида представља један од многобројних мајанских

објекта и датира из 8. века. На самом врху пирамиде налазе се остаци храма који подсећа на тврђаву, па одатле и шпански назив за пирамиду, Ел Кастиљо. Пирамида има девет спратова, и укупно 365 степеника, који наводно престављају по један дан у години. Такође се сматра да је унутрашњост пирамиде до које се долази тунелом који су пронашли археолози, грађена лунарном, а спољашњост по соларном календару.

Слика 3. – Пирамида у Чиченици

Недалеко од Кукулкана, налази се храм ратника. Сам храм је копија толтечког храма у Тули, али су Маје изградиле већи храм од оригиналног. Изграђен је од камена, а стубови у унутрашњости изгледају као ратници.

У Чиченици се такође налазила и опсерваторија коју су Маје користиле за посматрање астрономских појава. Маје су уз помоћ опсерваторије процењивале када ће бити зимски и летњи солстицијум, што им је значило за живот. У саставу Чиченице налазило се и велико игралиште за покато, много веће од оног у Коби. Чиченица је након Теотихуакана, најпосећеније место у Мексику. Посети га скоро 3 милиона туриста годишње. Маје у Чиченици продају сувенире које су направили лично. Оно што Маје обо-

жавају је ценкање. Своје производе продају почетно за велике суме новца, али уз ценкање можете проћи изузетно повољно. Од сувенира можете уз уобичајене магнете и разгледнице да нађете мајанске ранчеве, сатове, календаре, огрлице, наруквице и многе друге занимљиве ствари.

Лагуна Бакалар

Бакалар је дугачко и уско језеро у Мексику, близу границе Мексика са Белизеом. Пут до језера Бакалар из Плаје дел Кармен одакле сам кренуо трајао је 4 сата у једном смеру. Ипак, вредело је. Ово језеро је можда нешто најлепше што сам видео у Мексику. Боје воде овог језера варирају од светло до кобалт плаве, његова вода има најлепше могуће нијансе. Дно овог језера је чист кречњак, а процењује се да се овде налази једна од последњих колонија строматолита, најстаријег доказа постојања живота на Земљи. Језеро је окружено џунглом, и туристички је веома посећено. Туристи могу да се баве рођењем, пливањем и кајаком, а у близини се налазе ресторани барови. Пре неколико година, Влада Мексика издала је упозорење о потенцијалном загађењу језера.

Канкун

Канкун је један од два највећа града Јукатана. Према неким изворима, има скоро милион становника, а према неким само 700 000. Представља један од два највећа приморска туристичка места Мексика. Кад сам дошао из Плаје дел Кармен у Канкун, видео сам осетну разлику. Канкун је знатно већи град, који се практично састоји из два дела. Први део је градски, где живи локално становништво и где се налазе све административне функције насеља, Други део се налази одмах уз Карипско море и има чисту туристичку функцију, односно састоји се од резорта. Плаже Канкуна су сличне плажама Плаје, дугачке су, састављене од ситног песка и препуне барова и ресторана. Улице су другачије, шире, калдрмисане, са доста успоривача саобраћаја и присуства полиције. Цене су сличне ценама у Плаји, али је наравно понуда доста већа. Градски превоз је добро организован, минибусеви возе по целом граду, иако већина нема клима уређај, па промаја доминира у скоро сваком возилу. Све у свему, један велики град, у потпуности посвећен туризму.

Др Александар Ковјанић

СПЕЦИФИЧНИ ОБЈЕКТИ ГЕОГРАФСКОГ И ИСТОРИЈСКОГ НАСЛЕЂА НА ЗАКАВКАЗЈУ

Увод

У политичко-географском смислу простор Закавказја најчешће поистовећујемо са државама Грузијом, Јерменијом и Азербејџаном. Овој прелазној или контактної регији Европе и Азије не придаје се већа пажња у домаћој географској литератури или јавности, иако се са простором Балкана могу направити одређене паралеле. Већини наших сународника Закавказје је непознато, док остали са овим простором повезују најпознатије синониме регије: древне градове Тбилиси и Јереван, велелепни и раскошни Баку, Каспијско језеро (највеће језеро на свету), Кавказ (гранични и највиши планински ланац Европе), црноморску обалу, сукобе у Абхазији, Јужној Осетији и Нагорно Карабаху. Међутим, Закавказје поседује многобројне друге туристички привлачне мотиве. Због тога ће овај рад кроз представљање појединих специфичних објеката географског и историјског наслеђа бити мали искорак у упознавању тог дела света.

Грузија (једнодневно верско и историјско ходочашиће)

Престоница Грузије нуди широк спектар туристичких мотива, али је упознавање са грузијском историјом и културом непотпуно уколико се бар на један дан не виде поједини локалитети у непосредној близини Тбилисија. На месту где се спајају главне саобраћајне комуникације из правца Кавказа и Црног мора према Тбилисију, налази се мали град Мцкета (Мцхета, Мтскхета). Упркос демографској величини (8.000 ст.), Мцкета има велики историјски и верски значај. Град на ушћу реке Арагви у Куру (на грузијском Мтиквари), основан је још у другој половини првог миленијума п.н.е. и спада у ред најдуже насељених градова у континуитету на свету. Мцкета је била прва престоница Грузије (грузијске краљевине Ибе-

* kodza90@hotmail.com

рије) у периоду од III века п.н.е. до V века н.е., када је седиште државе премештено у Тбилиси.

Слика 1. – Мцкета

У Мцкети је хришћанство проглашено за државну религију Грузије давне 327. године. Према легенди, чудотворне моћи хришћанске мисионарке и светитељке Нине излечиле су краљицу Нану, супругу краља Миријана III. Краљица је потом примила хришћанство, али је краљ Миријан III остао непоколебљив противник хришћанства и хришћана. Међутим, током лова је изненада ослепео, а вид му је повратила управо чудотворка Нина. Уверивши се у моћи свете Нине и „њеног Бога“, краљ Миријан III је такође постао хришћанин, а хришћанство државна религија. Мцкета је до данас остала једино седиште Грузијске православне цркве. Такође, и када је изгубила статус престонице, остала је све до XIX века место у ком су се крунисали и сахрањивали грузијски краљеви.

Статус вишевековне престонице у времену настанка и ширења хришћанства, а затим и његовог проглашавања за државну религију и седиште цркве предодредили су подизање првих светиња у самом граду и

његовој непосредној околини. Међу бројним верским објектима истичу се манастири Цвари (VI–VII век), Светицховели (XI век) и Самтавро (XI век). Они су обједињени као „Историјски споменици Мцкете“ и уписани на УНЕСКО листу светске баштине 1994. године. Грузијска православна црква је Мцкету 2014. године прогласила „Светим градом“. Овај град и његове светиње походе бројни православни ходочасници, али и поштоваоци различитих вероисповести. Видевши српске иконице и сусревши се са рођеним Грузијцем који говори српски и повремено је водич за српске туристе, добили смо потврду да Срби у групама одлазе у далеку Грузију на ходочашће.

Цвари

Према појединим тумачењима манастир Цвари (Свети Крст) представља највећу светињу Грузијске православне цркве и читавог Закавказја. Налази се наспрам града, на узвишењу (лителици) изнад ушћа Арагве у Куру. На месту некадашњег паганског светилишта света Нина и краљ Миријан III подигли су почетком IV века дрвени крст. Крст је био чудотворан и лечио је болесне који су пристизали из свих делова Закавказја. Прва црква (тзв. Мала црква) изграђена је 545. године, али је због масовног ходочашћа већ на прелазу из VI у VII век краљ Стефанос Патрикиос градио данашњу цркву. Дрвени крст свете Нине заменио је крст новијег датума, али је сачувана оригинална осмоугаона основа крста свете Нине, испод осмоугаоне куполе у средишту храма. Услед недостатка фресака (сачувани само фрагменти) унутрашњост храма је мрачна, што појачава осећај старости и мистичности. Цвари је прва грузијска црква у којој рељеф има важно место у декорисању фасаде. Најбоље очувани уметнички елементи су рељефи ктитора краља Стефаноса, његовог брата Деметреа и сина Адарнасеа на источној фасади храма и композиција Вазнесења Христа у тимпанону јужне фасаде. Делимично очувано одбрамбено утврђење око манастира и испосничке ћелије датирају из средњег века. За време СССР-а манастир је био занемарен, а приступ му је био ограничен због оближње војне базе. По стицању независности, Грузија је покренула обнову манастира. Враћена му је верска функција, а са њом и туристички значај. Међутим, нову опасност по цркву и њену фасаду од трошне стене представљају киселе кише и јаки ветрови.

Светицховели

Унутар утврђења са одбрамбеним кулама у средишту Мцкете налази се манастирски комплекс Светицховели. Ова грађевина импозантних димензија представља другу највећу цркву у Грузији и вишевековно седиште грузијских патријарха. Према предању, на овом месту је сахрањена Сидонија заједно са одором у којој је Исус Христ био разапет. Из Сидонијиног гроба је касније никао велики кедар. Почетком IV века света Нина и краљ Миријан III су одлучили да на месту Сидонијиног гроба подигну цркву. Од посеченог кедрa је направљено седам стубова, као основних грађевинских елемената будуће цркве. Међутим, један стуб је био чаробан и виноу се на небо. После молитви свете Нине стуб се вратио на земљу, а са тог места је потекла света водица лековитог својства. Ова легенда објашњава етимолошко значење назива, јер Светицховели у преводу значи „живи стуб“ или „стуб живота“. Садашња манастирска црква је подигнута почетком XI века (1010–1029) на месту старије цркве. Фрескосликаство је делимично очувано. Међу фрескама се истиче фреска Исуса Христа у високој олтарској апсиди. Као раритет посебно се издваја умањена копија јерусалимске цркве Светог гроба. Ова камена црквица подигнута је у јужном делу цркве Светицховели на прелазу из XIII у XIV век. Саграђена је с циљем да истакне Светицховели као друго најсветије место хришћанства, јер почива на Христовој одори.

Уплисцихе

Идући од Мцкете према западу долином реке Куре, у правцу града Гори, долази се до археолошког локалитета – Уплисцихе. На стеновитом узвишењу изнад леве обале Куре налазе се остаци једног од најстаријих градова на Закавказју. „Камени град“ или „Господова тврђава“ је настао око 1000. године п.н.е., али најстарији пронађени трагови насељености датирају из IV миленијума п.н.е. Поменуто урбано насеље „градило се“ издубљивањем стене (исклесивањем пећина) стотинама година пре Христа. У различитим нивоима људи су дубили рупе и створили преко 700 објеката и подземних пролаза. Поред стамбених објеката, овде су се налазила паганска (касније хришћанска) светишта, јавне зграде, дворане, апотеке, водоводни канали, купатила, винарије и подруми са сачуваним великим

глиненим посудама (ћуповима). Сачуван је одбрамбени зид, јарак, неколико пролаза, тунел итд. Град је доживео процват и развио се у велики верски, политички и трговачки центар источног грузијског краљевства Иберије за време хеленистичког (III век п.н.е. – I век н.е.) и римског периода (I – III век н.е.). Према проценама, у моменту највећег степена урбанистичког развоја град је имао преко 20 000 становника. Ширење хришћанства довело је до првог напуштања града. Поједини делови насеља су исклесани или промењени током средњег века. У X веку саграђена је црква Уплистули, али је за разлику од дотадашњих објеката подигнута на површини стеновите масе и комплекса. Град је дефинитивно престао да постоји после монголских најезди у XIII и XIV веку. Међутим, током освајачких похода у наредним вековима, локално становништво је неретко налазило склоништа у тајним пролазима Уплисцхеа. Остаци насеља простиру се на око 40 000 m², али се претпоставља да то није ни половина некадашњег града.

Гори

Свега неколико километара западно од локалитета Уплисцхе налази се Гори. Гори је град у централној Грузији и регионални центар Унутрашње Картлије. Са око 50.000 становника представља пети град по величини у Грузији. Смештен је на главном путу који повезује Тбилиси са Црним морем и западним делом државе, због чега је кроз историју био важна стратешка тачка. У савременим околностима географски положај града је неповољан, јер се налази на ваздушној удаљености мањој од 10 km од Јужне Осетије, територије која је (уз Абхазију) прогласила независност од Грузије. Град је био у фокусу током краткотрајног војног сукоба у Грузији 2008. године. Тада су војне снаге Јужне Осетије и Русије заузеле град, али је он по прекиду сукоба враћен Грузији. Иако је Гори био поприште борби, није дошло до већих разарања, тако да се ожиљци рата готово не примећују.

Стаљинов музеј

Међутим, Гори је најпре познат као родно место једне од највећих историјских личности XX века. Године 1878. овде је рођен Јосиф Висарионович Џугашвили Стаљин. Његова личност и историјска улога и данас изазива подељеност у грузијском, руском, постсовјетском, европском и светском јавном мњењу и стручним круговима. За једну страну он је вели-

ки вођа СССР-а, који је победио Хитлера и фашизам и државу економски и војно развио, док је за друге пре свега диктатор и злочинац одговоран за смрт милиона сопствених грађана. Грузијци према њему имају посебан однос, а нарочито становници Горија. Локално становништво дуго је спречавало уклањање Стаљиновог споменика из центра града. Успешнији су били у захтевима да се Стаљинов музеј поново активира (после затварања 1989) и да музеј не мења поставку и намену.

Стаљинов музеј представља велики комплекс у центру града, који чине велика зграда музеја, Стаљинова родна кућа и вагон, испред којих је Стаљинов парк. Иако је Гори стари грузијски град, стиче се утисак да се физиономија развијала у односу на музејски комплекс (примера ради, главна улица града води до комплекса, а Стаљинова кућа је тачно у средишту).

Пре улаза у зграду музеја посетиоци могу да виде Стаљинову родну кућу. На плочи се налази информација да се овде Стаљин родио и провео своје детињство до 1883. године. Међутим, мала, приземна кућа није била у власништву његових родитеља, већ су изнајмљивали један део. Пред улазом на трем стоји врпца, тако да сама кућа није отворена за посете. Изузетно је необично што се кућа налази унутар накнадно подигнуте грађевине. Остаје нејасно да ли је та конструкција подигнута у циљу боље заштите куће или њеног бољег уклапања због димензија и једноставности са дворцем у ком је музеј. Поред куће је Стаљинов споменик (идентичан кип се налази на великом степеништу музеја).

Музејска зграда је заправо велики дворцац на више нивоа, изграђен у стилу социјалистичког класицизма. Експонати су представљени у шест великих сала, по хронолошком редоследу. Музејска поставка у потпуности приказује све у позитивном светлу – истиче Стаљинове људске квалитете, велича победу над фашизмом и слави индустријски развој државе. Могу се видети бројне Стаљинове фотографије из различитих периода живота, почевши од ђачких дана. Ту су и фотографије његове породице, људи који су имали важну улогу у његовом формирању као човека и политичара, фотографије најважнијих историјских тренутака док је био на челу СССР-а, фотографије са мировних конференција, док држи говоре, приликом сусрета за највећим државницима свог времена. Део посвећен развоју индустрије такође прате фотографије и географске карте на којима је приказан размештај највећих индустријских и енергетских постројења. У једној просторији изложени су његови лични предмети (шињел, хигијенски прибор, радни сто, посуђе, уметничке слике, фотеле, књиге), а у другој

поклони које је примао. Његов лик се може видети и на уметничким сликама, мермерним бистама, изрезбарен у дрвету, ткан на тепиху. Посебно су интересантне пропагандне слике које представљају Стаљина („челичног“) као човека меког срца, у загрљају са децом или једног од пролетера.

За крај обиласка посетиоци имају прилику да уђу у Стаљинов зелени вагон. Стаљин се плашио летења, због чега је на даље локације ишао возом од армираног челика, тешким 83 t и дугим око 20 m. Вагон је направљен је за Романове. У њему се налазе радна соба, мала конференцијска сала, кухиња, спаваћа соба, купатило, трпезарија.

Јерменија

Јерменија је типична континентална држава. Она нема излаз на море, али има језеро Севан у источном делу територије. Севан за Јермене има виши, историјски, духовни и национални значај. После језера Ван (данашња Турска), оно заузима најважније место у јерменској митологији. Током давне прошлости Јермени су се на обале језера Севан доселили са језера Ван. Због сличности са језером Ван и тамније боје воде, дали су му назив Севан („Црни Ван“). То је једино од три „јерменска мора“ које се и данас налази у границама Јерменије. Према веровању, сваки Јермен је бар једном био на Севану.

Тектонско језеро Севан се налази у провинцији Гехаркуник, око 60 km североисточно од главног града Јеревана. Ово највеће јерменско језеро представља један од највећих и највиших резервоара слатке воде у Евроазији. Захвата површину од 1 242 km² (приближно површини Града Пирота) и лежи на надморској висини од 1.948 m. Језеро се храни водом 28 река и мањих притока, а има само једну отоку – реку Храздан, која одводи тек око 10% воде из језера. Језеро се условно може посматрати као спој два језера – Малог и Великог Севана. Утврђено је да постоји знатна разлика у погледу морфохидрогенезе, јер Мали Севан постоји око 100.000, а Велики Севан око милион година. У Малом Севану је измерена највећа дубина (око 79 m).

Језеро је у другој половини XX века било на путу нестанка и високог степена угрожавања животне средине. Током 1950-их година, совјетски стручњаци су планирали да искористе језерску воду за побољшање водног биланса реке Храздан, у циљу интензивног наводњавања околних пољопривредних површина и покретања хидроелектране. Услед почетних

хидрорегулационих радова ниво воде у језеру је пао за 20 m. Најочигледнија последица драстичног снижавања нивоа и смањења површине језера била је претварање јединог острва у полуострво. Смањење количине воде, праћено све већим одлагањем отпадних вода, негативно се одразило на рибљи фонд, а посебно на ендемске врсте (принчевска пастрмка, севанска мрена). Према крајњим плановима језеро је требало бити смањено на шестину првобитне величине (1.360 km²), али се од тога одустало. Од почетка XXI века јерменске власти и еколози су јединствени по питању очувања језера и заједнички раде на његовој обнови (до сада је ниво подигнут за 2 m). Упркос суштински негативном процесу, као позитивна страна повлачења језерске воде издваја се појава археолошких налазишта (тврђаве, куће) и материјалних трагова старих до 2 000 година.

Слика 2. – Језеро Севан

Севан има важну улогу у економији државе. Вода језера се и даље користи за добијање електричне енергије и наводњавање, али у контролисаним количинама. Водећа делатност у језерском приобаљу јесте туризам. Због надморске висине језеро се налази у поднебљу хладније климе. Током зимских месеци површина језера зна да се замрзне, док током јула у просеку достиже 16°C. Локално становништво је навикло на ниже температуре, због чега је јулска температура довољна за развој излетничког,

спорског и купалишног туризма. У последњих двадесет година на обали језера су подигнути бројни смештајни капацитети, од малих бунгалова, кућа, до већих хотела и аква-паркова. Развијен је и риболовни туризам. У периоду од октобра до децембра Севан настањују бројне птице селице. Језеро тада служи као стајалиште за птице попут велике чапље, лабуда и ждрала. Такође, приобаље Севана у овом делу света представља једно од најважнијих рамсарских подручја.

Севанаванк

Манастир Севанаванк представља један од најпосећенијих туристичких локалитета Јерменије. Основан је на некадашњем једином острву на Севану, а сада полуострву. Саграђен је 874. године на рушевинама манастира из IV века и представљен двома црквама – Сурп Аствацацин (Света Мајка Божја) и Сурп Аракелот (Свети Апостоли). У склопу манастирског комплекса налазила се зграда теолошке академије, још две цркве, монашке ћелије и помоћне зграде. Њихова ктиторка била је краљица Маријам. Током своје историје, манастир је дуго био сабирни центар или казнено одељење за грешне монахе, па је остао упамћен као успешно лечилиште грешних душа. Страдао је за време инвазије Монгола, а обновљен је средином XV века. У оквирима Јерменске апостолске цркве Севанаванк је био главни центар калиграфије, где је умножавано на стотине јерменских рукописа и илустрација. Од 1930. манастир нема монаштва, али је поново оживео 1990-их година захваљујући оближњој Богословији. Преостале две цркве су једноставне грађевине крстасте основе, изграђене од црног вулканског туфа. Са узвишења на ком се налазе манастирске пружа се поглед на цео Мали Севан, чије се боје, у зависности од доба дана и временских услова мењају у нијансама од светло тиркизне до модро плаве боје.

Око цркава је постављено неколико хачкара. Хачкар или „крст у камену“ представља симбол јерменског хришћанства. Декорисани камени крстови могу се видети широм Јерменије, на различитим местима, у градовима, крај путева, гробова, извора, пред црквама, на узвишењима итд. Углавном су исклесани у туфу, који због структуре и тврдоће дозвољава моделовање и разнолико украшавање мотивима из хришћанства или природе. Ове споменици, расути по свим просторима на којима су живели Јермени, део су светске културне баштине под заштитом УНЕСКА.

Азербејџан
Блатни вулкани Кобустана

На 40-ак km југозападно од азербејџанске престонице, у сивилу полупустињских пејзажа, истичу се необични и ретки облици у рељефу – блатни вулкани. Блатни вулкани представљају један од два основна типа псевдовулканских облика рељефа. Према свом спољашњем облику и унутрашњој грађи блатни вулкани подсећају на праве, лавичне вулкane. Јављају се у рељефу у облику зарубљених купа, изграђеним од изливеног блата, на чијем се врху налазе кратери широки неколико метара. Висине могу бити различите – од неколико стотина метара до неколико центиметара. Међутим, као што само име каже, они уместо лаве избацују житко блато и гасове (углавном метан) чије нагомилавање изазива експлозије и ерупције. Каквог ће купа бити облика зависи од житкости блата. Ако је блато житко, онда купа има широку основу и благо нагнуте стране, док густо блато формира купе мале основе и виших нагиба. Изливање житког блата, понекад помешаног са песком, одвија се периодично. Житко блато некад у кратеру кључа, али овај тип кључања није изазван високом температуром, него избијањем гасова. У кратеру се често надима мехур који пуца, после чега се блато излива преко ивице кратера. При интензивним ерупцијама блатних вулкана може доћи до пламених појава због запаљивости метана. Блатни вулканизам је везан за тектонски нестабилне делове Земље, за области у којима се налазе богата налазишта нафте или где се јављају поствулканске појаве. Истовремено, вулканско блато садржи вредне хемијске елементе и може бити добар лек за поједине болести. Успешно се користи за лечење периферног и централног нервног система, дигестивног тракта, коже. Такође се користи у урологији, гинекологији, козметологији итд. Вулканске воде су богате јодом, бором, бромом. Чврсти комади блата су богати бројним вредним микроелементима – бором, манганом, литијумом и другим металима.

Блатни вулкани се јављају у резним деловима света: Италија, Румунија, Иран, Русија, Индонезија, Нови Зеланд, САД, Венецуела, Туркменистан. У Азербејџану се налази највећа концентрација ових необичних облика. Процењује се да их је у ширем подручју Бакуа лоцирано више од 400, што је око половине блатних вулкана на свету. Овде су забележени и највећи и веома стари примерци (по неколико милиона година). Поред

копна (Апшеронско полуострво и Куро-араксијска низија), блатни вулкани се јављају на дну Каспијског језера. Подводни блатни вулканизам резултирао је настанком неколико острва (Бакински архипелаг).

Слика 3. – Блатни вулкан

Блатни вулкан Дашгил се налази недалеко од Кобустана. Последња већа ерупција овог вулкана регистрована је давне 1926. године, а мање изливање се догодило 2001. године. У морфолошком смислу спада у веће вулкани (ширина око 100 m и релативне висине око 100 m). Заравњени плато вулканске купе одликује се великим бројем грифона (малих блатних купа, широких и високих неколико метара), из којих излазе и непрестано кључају густо блато и блатњава течност, обогаћени гасовима. Свежи потоци блата лако се разликују од давно изливених, исушених и испуцалих комада некадашњег, давно изливеног блата. Највећи грифони имају пречник око 15 m. Нестваран пејзаж на вулканској купи блатног вулкана вреди доживети. Међутим, колико год се Азербејџан овим природним феноменом дичи, блатни вулкани нису на задовољавајући начин туристички валоризовани. Недостаје сигнализација, локалитет је тешко доступан (земљани путеви), а уређење самог локалитета је веома оскудно.

Кобустан, археолошки локалитет

На истом простору, под истим именом Кобустан, налази се један од најпознатијих археолошких локалитета у Азербејџану. Поред делова под блатом и блатним вулканима, у Кобустану се могу видети и велика пространства од великих стеновитих блокова различитих димензија. Наслоњене стане пружале су људима природна склоништа, због чега се овде бележи присуство праисторијског човека које датира од 10 000, а можда и више десетина хиљада година. Некадашњи становници овог локалитета оставили су бројне, живописне пећинске цртеже. На цртежима су углавном представљени људи, животиње (најчешће бикови), бродови, борбе и небеска сазвежђа. Најпознатији је приказ 10 људи, уклесаних на неколико метара високој стени у два реда, који судећи по положају руку и ногу играју коло. Интересантан податак се везује и за Римљане. Материјални траг који су овде оставили подудара се са најисточнијом тачком до које се Римско царство проширило.

Простор Закавказја пружа толико занимљивости и невероватних открића да је немогуће током једног путовања видети све оно што једног географа може интересовати. Иако је регија позната по сукобима, константном нестабилношћу и економским проблемима попут оних на Балкану, ове државе треба посматрати и на други начин. То су на првом месту државе лепе природе, богате историје и државе добрих и гостопримљивих људи, који на нас гледају са искреним одушевљењем.

Бојана Јанциковић

БРИЗБЕЈН

Бризбејн је главни град државе Квинсленд. Налази се у средишту регије југоисточног Квинсленда. После Сиднеја и Мелбурна, највећи је град у Аустралији. Напредни је центар истраживања и иновација. Транспортно је чвориште приградске железнице, аутобуских линија, трајектне мреже, као и највећи и најпрометнији аеродром у Аустралији и трећа највећа морска лука. У граду се преплићу модерни и колонијални стилови архитектуре. Централна пословна четврт Бризбејна, смештена је поред реке Бризбејн, на 15 km од њеног ушћа у заливу Моретон.

На основу пописа (2020) у граду је живело 2.274 460 становника. Прогнозе су да ће се до 2050. године број становника Бризбејна удвостручити и да ће град имати око 4 милиона становника.

Површина града је 5.905 km². Трећи је главни град по географској површини на свету заузима око 1,140 km². Просечна густина насељености је 385,19 ст./km².

Град има суптропску климу. Одликује га топла до врела и влажна лета са просечном температуром од 28°C. Док су зиме суве и умерено топле са просечном температуром од 23°C. Током летњег периода могуће су јаке олује, а град често погоде и тропски циклони.

За Бризбејн може да се каже да је јединствен град Аустралије. Испуњен је зеленилом са бројним вртovima. Град обилује културним здањима. Бризбејн је град за право уживање и баш због тога је савршена дестинација. Саобраћај у Бризбејну је развијен. У предграђу Игл Фарм налази се аеродром Бризбејн. На основу прометности на четвртом месту је у Аустралији.

Развој града Бризбејна

До доласка Европљана, Бризбејн, је био насељен Аборицинима. Први Европљанин који је дошао на овај простор био је Матхев Флиндерс.

* bojana.jandzиковић@pr.ac.rs

Град је првобитно био смештен 40 km западније од свог садашњег места. Звао се Еденгласие. Било је то село у коме је живела казнена колонија. Најсуровије казне у земљи одслуживале су се у овој колонији. Име је добио по шкотском гувернеру, астроному Томасу Бризбејну од 1820. до 1825. године. Град је основан 1824. године када је добио име, као и река која протиче кроз град. Између равнице Бризбејске реке и Великог Тихог океана, развијао се град. Досељеници су почели да обрађују земљиште, користе дрвену грађу, припитомњавају и гаје стоку, тако је робијашка колонија затворена. Од 1842. град је почео нагло да се шири. Насеље је званично проглашено за слободан град, док је околина и даље остала колонија. Тако је 1859. године дошло до одвајања Квинсленда од Новог Јужног Велса, па је одлучено да Бризбејн са југоистока постане и престоница.

Град су 1890. године погодиле снажне поплаве, које су донеле и велике штете. Обнова града довела је и велики број људи из других делова света, а један од разлога је био и проналазак злата. Од 1893. године креће и масовно насељавање овог града. Када је 1902. године статус града добио, почео је убрзаније да се развија. Тај благи развој заустављен је ратом. Тако се са сигурношћу може тврдити да се град до Другог светског рата развијао споро. У савезничкој борби током рата имао је важну улогу јер је био седиште Југозападног пацифичког штаба. Од тог периода Бризбејн креће нагло да се развија. Одржавањем Комонвелтских игара 1982. године и Светске изложбе 1988. године, Бризбејн постаје просперитетни град. Град је данас модеран са јединственим амбијентом. Посећују га туристи из целог света. У Бризбејну 2032. године биће одржане Летње олимпијске и параолимпијске игре.

Застава и грб Бризбејна

Поред убрзаног развоја, Бризбејн је статус града добио 1902. године. Тада је донета одлука о законском прихватању заставе и грба као симбола.

Застава града Бризбејна се састоји од три боје: плаве, златне и беле. Две главне боје на застави су плава и златна. Плава боја представља море и реку Бризбејн, која пролази кроз град. Златна боја представља Сунце које обасјава град и ствара повољне услове за живот становника. Заставом се прожимају и беле таласасте линије. Линије се налазе у три од шест четвртина заставе, представљају реку која је донела много трговине и просперитета граду у раним данима настанка насеља. Алтернативно објашње-

ње је да таласасте линије представљају беле облаке који се раздвајају да би омогућили плаво небо да се види иза њих. На застави су три кадуцеја (штап око којег су омотане две змије у чијем врху се налази огледало и крила). Они су представљени златном бојом. Веровало се да представља везу са медицином, али због припадности улоге Хермеса у грчкој митологији, има везу са заштитом трговине. Преостале три четвртине приказане су са по два златна Стафордова чвора, која имају три унутрашња поља. Између њих се налази петокрака звезда, беле боје. Звезде су повезане са достигнућима у астрономији научника Томаса Бризбејна, по коме је град и добио име. Око заставе се налази 42 златна квадратића, која симболизују Стафордширски пук, што чини везу у којој је Бризбејн био пре него што је добио самосталност, односно као колонија Новог Јужног Велса. Сви ови симболи на застави одржавају значајну улогу Бризбејна као речне луке.

Слика 1. – Застава Бризбејна

Слика 2. – Грб Бризбејна

Застава Бризбејна је истакнута на згради парламента, Градској кући Бризбејна, установама, као и канцеларијама широм града. Слика заставе се налази на мосту Вилијама Џоли.

Историјски симбол Бризбејна је грб. Који има везу са гувернером Новог Јужног Велса, Сир Томас Бризбејном. У центру грба налазе се две беле звезде са равним петокраким крацима, између којих се налази златни Стафордов чвор, који је био на значки пешадијског пука. Што повезује са настанком града. Испод се налази златни кадуцеј, као симбол трговине и мира. Ова четири симбола се налазе у плаветнилу са белим пругама. То придржавају два грифона (митолошка животиња која има тело пола лава, а пола орла) која око врата имају плаву траку која симболизује реку Бризбејн. На самом врху грба је леопард који преноси храброст, част и врхунске атрибуте. Украшен је палминим лишћем као симбол победе и храбро-

сти Аустралијских одбрамбених снага. Сви симболи стоје на земљи која је представљена зеленилом, што Бризбејн чини посебним градом. Плава трака окружује земљу са једне стране, што симболизује отвореност ка води.

Слика 3. – Градска кућа

Туристичке знаменитости Бризбејна

У свету је Бризбејн познат као „Брис-Вегас“ зато што има космополитски начин живота. Староседеоци, Бризбејн, називају „Миан-ђин“ што на њиховом језику значи место „облика шиљка“. Поред тога што носи име по гувернеру, име је изведено од шкотске речи „bris“ што значи сломити или разбити и енглеске речи „bap“ а значи кост.

Бризбејн је познат по својој богатој култури и историји. У граду се налазе бројни музеји, галерије, позоришта, јавни споменици, историјске грађевине. Многе знаменитости и места привлаче туристе из целог света. Нека од тих су: Културни центар Бризбејн, Градска кућа и музеј, Ботанич-

ка_башта, Јужна обала, Златна обала, Усамљено место коала, Плаже, Забава на отвореном, крстарење реком Бризбејн, Моретон острво.

Слика 4. – Грб Бризбејна на улазу у згради Парламента у Бризбејну

Културни центар Бризбејн представља уметничко и културно седиште. Налази се преко пута пословне четврти. Културни центар груписан је у три градска здања: Уметнички центар Квинсленда, Музеј Квинсленда и Уметничка галерија Квинсленда.

Градска кућа и Музеј у Бризбејну су од значаја за развој града. Њени корени су везани пре европских насељавања, али изграђени су крајем 19. века као царина и катедрала Светог Стефана. Уврштена је у регистар националног блага. Градска куће је до изградње Сиднејске опере била најскупља зграда у Аустралији. Такође, била је и највећа зграда у граду, док нису почели да се граде солитери на све стране у граду. У Градској кући се налази и Музеј бризбејнске историје. Током ноћи је цео осветљен, па је приказ нестваран. На врху куће се налази сат, до којег може да се стигне лифтом, а уједно и да се посматра град са висине.

Ботаничка башта налази се на обали реке Бризбејн и привлачи туристе. У вртovima се налазе најстарија градска здања, попут Парламента Квинсленда, стара здања Владе и Универзитета. Прва уређења у башти везана су за 1855. годину. У близини се налази Планетаријум Сир Томас.

Слика 5. – Стара зграда Квинсленд владе

Јужна обала смештена је на јужним обалама реке Бризбејн. Површина парка и градске плаже је око 17 хектара. Ово је једно од идеалних места за одмор и рекреацију.

Златна обала се налази на југоистоку савезне државе Квинсленд. Административно припада Бризбејну. Аустралијанцима је омиљено летовалиште, због тога је током целе године посећено.

Усамљено место коала је међу најбоље уређених места у Аустралији. Како је простор Аустралије познат по аутохтоним животињама, ово место привлачи туристе из целог света. Овде се могу видети преко 130 врста коала. На основу тога и носи име. Међутим, ово место је дом и за бројне врсте кенгура, вомбата, емуа, дингоса, као и многих других.

Плаже се на територији Бризбејна налазе у великом броју. Оно што их одликује је разноврсност. Тако да постоје мирне плаже, за сунчање и одмор, као и оне које су намењене за сурфовање и рекреацију.

Забава на отвореном у предграђу Бризбејна се налази популарно место Риверливе авантура центар, где љубитељи екстремних спортова мо-

гу да уживају. Такође, овде може да се ужива у зиплајну, пењању по стенама, вожњи кајаком и другим спортовима.

Крстарење реком Бризбејн један је од најлепших видова упознавања града. Током целе недеље организују се различита крстарења са водичем и информацијама о историји и знаменитостима града. Начин обиласка Бризбејна крстарењем реком је најсликовитији и најзанимљивији.

Слика 6. – Река Бризбејн ноћу

Мортон острво је треће највеће пешчано острво на свету. Налази се на удаљеношћу од 120 km од Бризбејна. Ово острво је савршено за једнодневни излет. У његовој близини се налазе још Страдброук, Бриби и Фрејзер.

Занимљивост је и Land Park, односно Suncorp стадион. За становнике Бризбејна ово је „свето место“ овде се одржавају утакмице рагбија, крикета и фудбала.

Поред бројних паркова и вртова један од најпосећенијих је Forest Park. Парк је најпосећенији током викенда, као бег од градске гужве. Обухвата делове планинског венца Д Агуимар. Овде се налазе бројне дивље животиње које су законом заштићене.

Догађаји и манифестације у Бризбејну

За развој Бризбејна највећи значај је имало одржавање Комонвелтских игара 1982. године, као и Светски скуп 88 и самит Г20 2014. године. Сваке године Бризбејн посете туристи из целог света током Међународног филмског фестивала, Дана Аустралије, Фестивала комедије, Интернационални Бризбејн. Њихове основне карактеристике су:

Међународни филмски фестивал се у Бризбејну одржава од 1992. године. Током фестивала се сваке године прикажу документарци, кратки филмови, многе пројекције, анимирани и дечији филмови.

Дан Аустралије је свечаност на простору целог континента. Ватромет и велики број целодневних активности се током овог дана дешавају у Бризбејну.

Фестивал комедије сваком посетиоцу гарантује добар провод и забаву. Програм обухвата комедије, импровизације и скечеве, такмичење за најбоље нове таленте.

Интернационални Бризбејн је догађај који се организује од 2009. На отвореним тениским теренима организује се професионални турнир.

Миодраг Радановић

ХЕНРИК МОРЕПЛОВАЦ

Португал се на северу и истоку граничи са Шпанијом, а на југу и западу са Атлантским океаном. Због дуге морске границе рано се јавила природна тежња за ширењем ка мору. Налазио се вековима на периферији главних трговачких путева, који су се одвијали преко Средоземног мора, Блиског истока и северне Африке. Све до XV века била је углавном континентална земља у којој се народ бавио пољопривредом, сточарством и морским риболовом. Због тога су Португалци били приморци, али не и морепловци. Човек који је почео преображавати континенталне и поморске одлике Португала био је Хенрик, коме је историја доделила надимак Морепловац. Мало где на Иберијском полуострву постоји таква супротност између копна и мора као код рта Сагрес. Тај рт је најзападније продужење планинских врхова Сијера Морене. У његовој југозападној позадини пружа се регија Алгавре. У њој се развила суптропска вегетација. Говори се, да је ту више пута долазио Хенрик и гледао загонетну пучину мора, велике таласе, док му је ветар носио косу и делове одела. Ту је он одлучио, да истргне свој народ из континенталног мира, из оазе Алгавре и да га уведе у то узбуркано море. Успео је да преобрази народ, да чак и после своје смрти, присили да слуша његову вољу. На рушевинама старог келтског храма и римског града Сакрес Промоторум изграђено је ново насеље. Због тога је у месту Сагрес код тог рта основао и Поморску школу, где је сакупио најбоље морепловце за учитеље. О поморској школи као установи зна се мало, пошто су Португалци држали у тајности своја океанска путовања скоро исто онако као и Феничани пре њих. Та је школа постала први Океанографски институт, који је проучавао Атлантски океан. Из ње су изашли славни морепловци као што су Бартоломео Дијаз и Васко да Гама¹³ (Vasco da Gama, 1469–1524), који су повели Португалију у Нови свет. Хенрик се око 1438. године настанио у југозападном делу Португалије и на камени-том рту подигао град Сагрес. Саградио је опсерваторију, бродоградили-

* miodragrad@yahoo.com

¹³ Португалски морепловац, који је први стигао до Индије 1497–1499. године.

шта, утврђења, цркву и кућу за морнаре. Сагрес је постао право средиште морепловства. Ту је Хенрик проучавао картографију, планирао путовања, опремао експедиције, руководио грађењем и усавршавањем бродова и састављањем карата. Хенрик је своју улогу видео у у планирању и надгледању извршавања програма истраживања. Желео је да бира, обучава морепловце, да испитује и тумачи резултате њихових истраживања. Хенрик своје дело започиње у опасним и тешким временима у ужасним вековима мрака, инквизиције, једноумља и терора, која су дошла након пропасти Западног Римског царства. У расцепканој и сукобљеној феудалној Европи тога времена мали је број научних установа, библиотека и књига. Књиге су биле не само ретке, већ и веома скупе, па су их могли набављати само богатији људи и манастири. Папе су гневни противници науке. Црква је главни научни углед. Ретки географи су углавном из црквених редова. Цркви и њеним поукама се није смео нико супротстављати. Људе изводе на инквизицију, муче и спаљују на ломачи. Географија и картографија се налазе на ниском нивоу развоја. При изради карата аутори су се ослањали на текстове из Библије, са Јерусалимом у центру Земље. За крајњу тачку Африке се сматрао рт Бојадор (Западна Сахара). Заборавио је средњи век скоро све што су Грци, Феничани, Картагињани и Римљани истраживали на својим смелим путовањима. Бродови лагано плове у плашљивој обалској пловидби из пристаништа у пристаниште. У то време Португал је по свом културном развоју умногоме заостајао од већине земаља Западне Европе. Непрестани упади, ратови и разарања нису оставила скоро никаквог трага од римске културе. Ватром и мачем уништили су крсташи културно наслеђе Мавара. Услед свих тих прилика био је потребан неко ко ће премостити раскорак између научника и морепловаца, који ће поседовати знање и велико интересовање за далеке пловидбе, који ће се одликовати смелашћу и одлучношћу. Таква личност је морала да буде у утицајна. Она се и појавила у лику Хенрика Морепловца.

Каравеле његовог доба били су најбољи једрењаци на свету. Бродове које је слао имала су троугласта једра, високу палубу, тако да су могла одолети и јаким олујама на отвореном мору. Постизали су веће брзине, имале су до 150 тона, биле су широке и могле су да носи велике количине воде и залиха хране. Хенрик на бродове уводи наутичког стручњака који уме да чита портолане, да одређује деклинацију, да убележава меридијане. Сакупљао је податке о новим земљама и опремао експедиције преко мора. Довео је најбоље морнаре, бродоградитеље и веште картографе, математичаре и

астрономе. Ту су радили стручњаци разних народа: Португалци, Јевреји, Маври, Ђеновљани и Млечани, Баски, Каталонци, чак и Данци и Немци.

Слика 1. – Хенрик Морепловац (1394-1460)
(Портрет око 1450, Музеј Уметности, Антига, Лисабон)

Истраживања обала Африке имају дугу историју. Египатски Фараон Нехо II (609–549 пре н.е.) заинтересован за географију је знао да је Африка са свих страна, осим на североистоку окружена морем. Сматра се да су први Феничани опловили Африку у VII веку пре н.е, али то није документовано. Они су имали насеља на западноафричкој обали. Чак и да су Феничани обишли Африку од истока према западу, није се ипак ништа знало о облику њеног приморја, како то сведочи Херодотова карта из 450. године пре н. е. на којој се види да се јужна страна завршава на западу са Гвинејским заливом, а источна ртом Гардафуј. Сматра се да су Картагињани први открили Капвердска острва у VI веку пре н.е. Картагињанин Ханон 570. године пре н.е. пловећи дуж Африке на југ стигао до рта Кантин.

Велики број географа сматра да је граница Ханоновог путовања планина Сагрес на обали Сијера Леонеа. Али има и географа који мисле да је стигао много даље и да је стигао на југ до 4° с.г.ш. Према овом мишљењу Камерун и Гвинејски залив би била крајња тачка до које је стигао (острва Фернана Поа). Херодот (484—око 425 пре н.е.) је описао покушаје пловидбе дуж западне обале Африке почетком V века пре н.е. Акеменида Сатаспа је дошао до рта Солоис (рт Кантин) и према југу после неколико месеци пловидбе дошао до неке земље у којој су живели народи малог раста, вероватно Пигмеји који данас живе у Конгу. Хано наводи велики број насеља, која је основао у приморју Сахаре. Доспео је до крајње унутрашњости великог Гвинејског залива. Он је први истраживач, који је доспео морским путем до екватора у западном афричком приморју. Грчки морепловац и географ Еутимен (Euthimenes) је у VI веку пре н.е. пловио поред западноафричке обале у правцу југа, допро до данашњег Сенегала и стигао до ушћа неке велике реке, коју је назвао Кремета (Сенегал). Грчки историчар Полибије (око 203—118 пре н. е.) пловио је 145. године пре н.е, поред западне обале Африке. Допловио је до рта Хесперида, где је открио групу острва, вероватно Капвердска, Канарска или Азорска острва одакле се афрички континент повија према западу. Грчки филозоф и научник Аристотел (384—322 пре н.е.) је сматрао да у тропском појасу нема живота. Велики научни ауторитет у средњем веку александријски географ и астроном Клаудије Птоломеј (100—170 н.е.) није познавао западноафричку обалу даље од Хановог путовања коју је одредио на 5° изнад екватора. Поставио је хипотезу о Индијском океану као затвореном мору. Сматрао је да је Африка спојена са Азијом, а Индијски океан унутрашње море. Атлантски океан је по њему непроходна и бескрајна водена пустиња. Александријски географ Ератостен (276—194 пре н.е.) је правилно претпоставио да је Индијски океан повезан са Атлантским океаном и да се афрички континент може обићи. Грчки природњак Плиније Старији (23—79 н.е.) у свом делу „Природна историја“ поменуо је да према обалама Африке у Атлантском океану постоји острво које је насељено псима, због тога је он том острву које је наслућивао да постоји као име Канарија. Поморска путовања око Африке имају своју предисторију. Браћа Вивалди су покушали да пронађу пут у Индију око Африке 1291. године и откривају рт Бојадор¹⁴. Претпо-

¹⁴ До 30 m висока кречњачка хридина, пре обиласка сматрао се као крајња тачка афричког континента.

ставља се да су стигли до ушћа Сенегала. Без успеха плове Сорлеоне Вивалди 1315. године, Бенедето Вивалди 1321. године. Један од два Вивалдијева брода је потонуо код ушћа Сенегала. Италијански песник Петрарка 1337. године наводи да су ђеновљански бродови пловили до Канарских острва. Неке средњовековне шпански летописи помињу да је 1383. године на Канарским острвима пристао шпански морепловац Франциско Лопез. Норманско француски истраживач, барон и витез Жан де Бетанкур (1360–1425) и витез и крсташ Гадиеф де ла Сале (1340–1415) откривају 1402. године Канарска острва, Грациоза (Graciosa) и Ланзароте (Lanzarote).

Муслиманима је стратешко–географски положај омогућио потпуни надзор над трговином између Истока и Запада. Препреку коју су муслимани поставили трговцима са Запада у пословању са Истоком, била је тако непрелазна, да су је само ретки путници у XIII веку успели савладати копненим путем. То су Шпанац Бенџамин Туделски (1160–1173), италијански калуђер Ђовани Карпини (1245–1247), француски калуђер Виљем Рубрикс (1253), Италијански трговац Марко Поло (1271–1295), венецијански трговац Николо де Конти (1424). Мале количине орјенталне робе продирале су невидљивим каналима на Запад, увлачећи се у најудаљеније европске замкове и седишта бискупија. Скупocene источне тканине, мирођије, мириси, бисери и драго камење долазе до њих. Бибер, каранфилић, мушкатов орашчић и цимет плаћају се златом, грам за грам. Трговачки посредници са Орјентом Млечани, Арапи, Турци и Јевреји присвајају целу добит. Тај положај постаје и политички проблем. Плаћање мирођија извлачи из земље племените метале, јер се њима мора платити набављена роба. Залихе сребра и злата европских владара се смањују. Треба их надоместити или контингентирати јер ће се благајне брзо испразнити. Португалци први примећују ту опасност. Краљевски принц Хенрик, ступа на чело покрета, којем је у ствари једини циљ, да сам пронађе извор тражене робе, уместо да је купује. Почетком XV века потреба да се нађе поморски пут за Индију постала је све хитнија. Турци су освојили Блиски Исток, па је копнени пут за Индију био повезан са великим ризиком и опасностима. Привредни и политички фактори подстицали су Европљане, да нађу нови пут, и то морски, у Индију. Постојале су две могућности. Пловити на запад Атлантским океаном или пловити на исток око Африке у Индијски океан. Тежиште пловидбе и у једном и у другом случају морало ја да буде пренесено на обале Атлантског океана. По свом географском положају ступили су на

сцену народи Иберијског полуострва, Шпанци и Португалци. Португал је прва европска држава која је покренула географска открића.

Хенрик је стално био нерасположен због неуспеха крсташа, због тога што су хришћани били принуђени да напусте Свету земљу и што је Христов гроб у Јерусалиму у месту у којем се он родио били у рукама „неверника“ Турака. Али циљ крсташких ратова¹⁵, није, као што се обично мисли, да се свети гроб отме од неверника. Овај први европски хришћански савез представља први логичан и свесно усмерен напор да се пробије ова ланчана препрека према Црвеном мору и да се за хришћански свет ослободи трговина са Истоком. Европски феудалци воде четири крсташка рата и у крвавим десетогодишњим борбама 1203. године освајају и пљачкају Цариград. Пошто тај покушај није успео и пошто је ислам и даље затварао пут за Индију, морала се нужно појавити жеља да се за Индију нађе други, слободан, независан пут. Ипак Крсташки ратови дали су подстицај каснијим важним географским открићима, а нарочито до поновних открића острва Атланског океана поред афричких обала.

Вековна борба са Маврима, борбе са суседном Кастиљом и Леоном (Шпанија). Млада португалска држава морала је да се брани не само од Мавара, него и од Шпаније. Рат са Маврима је пренет у Мароко. Португалски краљ је са синовима, витезовима Португала, Шпаније, Француске и Енглеске под заставом крсташке војске заузео Сеуту. С времена на време су одлазили из Португалије у Мароко мали одреди крсташа. Забачено краљевство је око пола века после Хенрикове смрти претворио у велику и моћну империју, која се простирала од Бразила до Кине.

Португал се налазио на периферији важнијих трговачких путева тога времена. Зарада од трговине источњачким зачинима, драгим камењем, тканинама и украсима одлазила је у сандуке арапских, турских, млетачких и каталонских трговаца, а богати грађани Португалије били су приморани да се задовољавају робом која је пролазила велики број посредника и због тога била изузетно скупа. На високу цену робе је утицало и то што је потражња далеко превазилазила понуду. Али се са трговином са Левантом Португал налазио на веома добром географском положају за продирање на југ, дуж афричке обале. Од свих европских земаља налазио се најближе афричкој обали Атлантика. Могао је да надзире, спречи и чува излаз из Средоземног мора у Атлантски океан. Све до Хенрика тај по-

¹⁵ Низ ратова вођених између 1096. и 1270. године

вољан географски положај није искоришћен. Због тога су се португалски краљеви рано интересовали за прекоморске експедиције.

Животни сан да мали, немоћни Португал уздигне до прве поморске силе и да од Атлантског океана, на који су све дотле гледали као на препреку створи пут у непознато море. Историја га неоправдано, али и оправдано назива Морепловцем. Неоправдано, јер, осим једног кратког ратног похода у Сеуту, није Хенрик никада пловио морем. Није написао ниједну књигу, ниједно наутичко научно дело, израдио ниједну географску карту.

Почетак XV века био је сав у знаку незајажљиве похлепе за златом и зачинама. Арапи вешти и лукави трговци вековима пажљиво чувају тајну караванских путева. Каравани пролазе кроз Либију и Арапске пустиње. Широки бродови секу бразде кроз таласе Средоземног мора. Посредник са Орјентом присваја целу добит, јер индијска роба мора да промени најмање двадесет различитих руку пре него што дође до последње потрошачеве руке. Бибер, цимет, кининова кора, комфор, опијум, мошус, амбре, ружино уље, тамјан, каранфилић, лековито биље, кинеска свила, индијски дијаманти, сафири, смарагди, дамаст, бисери из Малаке и Цејлона, ћилими из Персије. Крст се мора срамно клањати полумесецу. Ниједном хришћанском броду се не дозвољава пловидба Црвеним морем. Сва трговина са Индијом неумољиво иде искључиво преко турских и арапских трговаца и руку, а тиме не само што поскупљује него прети и опасност да сав вишак племенитих метала пређе на Исток, јер европска роба не достиже ни приближно вредност индијских скупocenости. Европски градови државе Млечи и Ђенова држе искључиво право у трговини Европе са Истоком.

Хенрик Морепловац (Dom Henrique el navegador, Бродар, Енрике) родио се 4. марта 1394. године. Португалци су га звали принц од Португала. Трећи син португалског краља Јована II (1357–1433) и енглеске племикиње Филипе од Ланкастера (1360–1415), најстарије ћерке енглеског краља Џона. Место рођења није сигурно, али се сматра да је то Порто, јер је у том граду крштен. Примео је образовање у својој кући, под надзором родитеља. Примео је религиозно васпитање и опште образовање од своје побожне мајке. Отац га је обучавао ратним вештинама и витешком понашању. Од природних наука показивао је велико интересовање за астрономију. Никада се није женио, а колико је познато није имао ни деце. Пионир је првих поморских истраживања Португалаца и утемељивач њихових географских и картографских сазнања. Покретац је великих географских открића. Оснивач модерне пловидбе. Истакао се рано у Маварском рату у

опсади Сеуте 1412. године, током које је и рањен. Истакао се у мароканским ратовима, нарочито приликом заузимања Малог Алазара. Био је велики учитељ Христовог реда, наследник Темплара¹⁶ у Португалији, под чијом је заставом пловила већина његових бродова. Један од најбогатијих људи у земљи, могао је он као син португалског и синовац енглеског краља добити највише положаје. Сви су га дворови позивали. Енглеска му нуди главну команду. Али овај необични сањар бира као начин живота стваралачку усамљеност. Повлачи се у Рт Сагрес, као прави истраживачки аскета. Напустио је луксузан дворски живот мада је увек био спреман да служи као државник или војник ако то његова земља буде захтевала. Хенрика је подстицала на истраживање и жеља за ширењем моћи своје земље, али више од свега као верног поданика католичке цркве, снажни крсташки мотиви, ширење хришћанства и ослобађање светих места од неверника. Његова верска убеђења била су дубока и чврста. Он је доста времена проводио у црквама, нарочито у Праја де Лук близу Сагреса. Њему се приписује почетак редовних поморских подухвата у непознате крајеве и почетак научних усавршавања поморске науке. Историчари му приписују и прву употребу астроба¹⁷ на мору. Велика заслуга за упознавање обала Африке и њеног правог облика припада Хенрику. Славни ратник и још славнији унапредитељ морепловства. У Португалу је католицизам оставио свој утицај на живот, нарав и религиозни изглед португалског времена.

Португалски државни благајник је предложио напад на Сеуту на Рифу, одакле су Маури почели 711. године војни поход на Европу. Пре похода на Сеуту краљица Филипа се разболела од куге. Позвала је своје синове и из кревета сваком поклонила мач благословивши предстојећу експедицију. Умрла је неколико дана пре него што је флота испловила за Сеуту. Принц Хенрик је заједно са два старија брата учествовао у освајању арапске тврђаве Сеуте, Тетуан око Гибралтарског мореуза. Португалска флота је 25. јула 1415. године извршила изненадни напад са више од 200 бродова и 20.000 људи. На једном од њих се налазио и тиролски витез, песник и дипломата Освалд фон Волкенштајн (1376/7–1445). Овим су подухватом новчане могућности земље биле напрегнуте до те мере, да су чак били изнајмљени бродови из Енглеске, Француске и Фландрије. Накнада се састојала у морској соли коју је Португал у својим соланама произво-

¹⁶ Католички витешки ред основан 1119. године

¹⁷ Инструмент помоћу кога се одређивао положај небеских тела и висине од Земље.

дио у великим количинама. Битка је била кратка и одлучујућа. Португалци су се 15. марта 1414. године искрцали на копно и после једнодневне жестоке борбе прса у прса, лука је освојена. Сва три принца су показала изузетну храброст, па их је у освојеном граду на бојном пољу отац унапредио у витезове истим оним мачевима које су добили од мајке на самртној постељи. Приликом опсаде Хенрик је рањен. Том приликом је схватио значај поморске моћи. Његова изузетна храброст приликом освајања је награђена. Са највише куле освојеног града Сеуте пустио је Хенрик поглед преко непознатог океана и до исто тако тајанственог планинског венца Атласа. Хенрик 1420. године добија положај главног учитеља Христовог војног реда¹⁸ и на том положају остаје до краја живота. Он је био значајан извор новчаних средстава за његове предузимљиве планове, нарочито за покушај освајања Канарских острва¹⁹. Канцеларија великог мајстора Христовог реда ставила му је на располагање знатна новчана средства. Осим тога, Хенрик је такође имао искључиво право над уловом туне у провинцији Алгарве²⁰. Од тада је одлучио да свој живот посвети истраживању афричке обале. Власт над тим одлучујућим афричким положајем олакшала је принчеву намеру да истражи западне обале Африке. Маурски мостобран на афричком тлу и злогласно гусарско уточиште које је ометало пловидбу кроз Гибралтарски мореуз. Највеће заслуге за португалска поморска открића припадају Хенрику. Његов биограф Азурара каже, да је он по сваку цену желео да упозна области иза Канарских острва и рта Бојадора. Он је знао да златни прах долази са југа Сахаре. Саградио је замак на морској обали на рту Сагрес, у провинцији Алгавре, близу луке Лагос из које су стално одлазили бродови на југ. У свом замку је уредио библиотеку, астрономску опсерваторију и школу за морепловство. Изградио је оружарницу, тврђаву. Ту је основао 1417. године, вероватно прву Поморску школу у Европи. Још за време рата са Маврима²¹ прикупио је у Мароку нека обавештења о унутрашњости Африке и сазнао је за оазе Сахаре, реку Гамбију караванску трговину између Туниса и Тимбукта, помоћу које се злато са гвинејске обале превозило у арапске луке Средоземног мора. Пробити

¹⁸ Бивши витешки ред Темплара у Португалији до 1312, када је укинут.

¹⁹ Острва је открио Ђеновљанин Ланзрото Мароцело (Lanzroto Marocello) између 1310. и 1330.

²⁰ Регион на крајњем југу континенталног Португала.

²¹ Назив за исламизоване становнике северозападне Африке.

блокаду Мавара и преко Сахаре доћи до тих богатих крајева, било је у овим условима немогуће. Хенрик је направио план да допре до гвинејске обале морем и да проба да конкурише Арапима у трговини са афричким земљама. Он је сматрао да се иза гвинејске обале налази пут за Индију. Жудео је за златом грамзивошћу неког јеврејског трговца.

Важност прекоморских пловидби први је схватио за време плачкања мароканског града Сеуте, док су крсташи преко преко ћилима поливених крвљу вукли злато, разне драгоцености, вреће са бибером и слонову кост. Млади Хенрик је саслушавао трговце на тргу пред опљачканом цамијом. Њега су занимали подаци о робном промету Сеуте, о путевима којима иду зачини, караванима из Марока преко Сахаре и тајанствени град Тимбукту, о постојању загонетног хришћанског цара и свештеника Јована. Абисинија (Етиопија) је покрштена у IV веку, а хришћанство се тамо одржало у измењеном облику коптске цркве. У XIII веку се сматрало да у средњој Азији постоји велика и јака хришћанска држава. Била је то нека фантастична творевина. Људи су били уверени, да том државом управља кнез, који је у исто време и свештеник (Апостол Иван). Када нису успели да нађу тог владара у Азији, прича га је пребацила у Африку и то у Абисинију. Ово се мишљење заснивало на чињеници, да је у средњем веку Абисинија била хришћанска држава. Иако је Марко Поло у извештају навео да је тај велики господар већ одавно умро, нада да он постоји није никада нестала. Још у XV веку запад је очекивао краља са Истока. Ширењем ислама у VII веку везе са том једином хришћанском оазом у Африци су прекинуте, а пут тамо водио је само преко западне обале Африке. Да стигне до презбитера Јована преко Нила и Црвеног мора нису му дозвољавале тадашње политичке прилике. Блокада источног пута, који су вршили Арапи, била је одавно несавладива. А ни продор преко Сахаре није имао бољи изглед према обавештењима које је имао. Боравећи у Мароку сакупио је прве географске податке о Сахари, рекама Гамбији, Нигеру и Сенегалу. Сазнао је да је злато долазило из Сенегала и са реке Нигер довожено је прво у Тимбукту, а онда двома караванским путевима превожено у Маракеш (Мароко). Енрике је сазнао доста о личности богатог свештеника цара Абисиније Јована. Његов брат Педро донео му је из Италије књигу славног млетачког трговца, путника и путописца Марка Пола (1254–1324) и млетачке географске карте. Други његов старији брат Едвард веровао је у будућност братовљевог програма освајања. Покушавао је да поправи његово новчано стање. Доделивши му краљевску петину оддохотка који је

доносила извезена роба са Мадеире. Хенрик је проучио путопис Марка Пола и велики броја античких и средњовековних географских дела и изводи тачан закључак да је пловидба око Африке и Индије могућа тим пре што су португалски истраживачи утврдили да се Африке од рта Верде повија у југоисточном смеру. У прилог ове његове тврдње служи папина повеља од 1456. године. Њом је Хенрику дата духовна судска надлежност у новооткривеним земљама и другим крајевима, које ће Португалија открити, све до Индије.

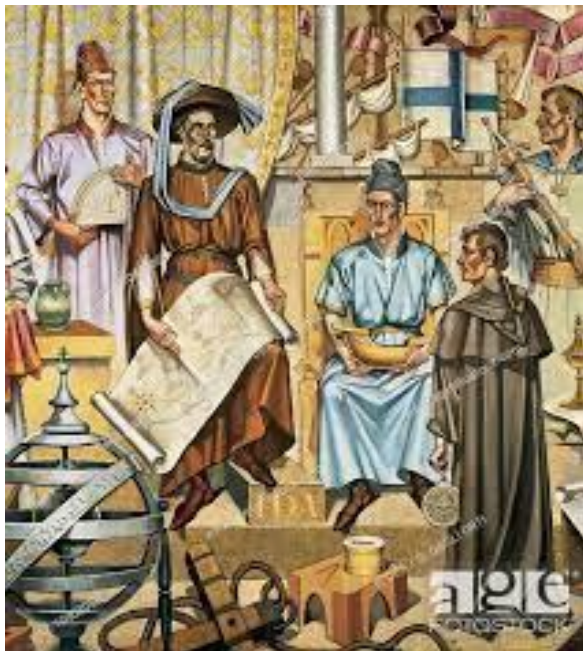
У почетку је страх од непознатог „мора таме“ био јачи од послушности према Хенрику, па су дуго сви његови покушаји да се плови јужно од рта Бојадор остали неуспешни. У средњем веку се за рт Бојадор сматрало за крај Африке, мада се налази нешто јужније од Канарских острва. Осим тога Африка јужно од Сахаре је била Тера инкогнита („Terra incognita“ – непозната земља) за Европљане све до развоја морепловства у XV веку, јер се копненим путем тешко могло стићи до ње услед пустињске препреке. У западној Африци јужно од Сахаре до XV века су постојали градови државе. На пример Гана држава злата, а Тимбукту у средњем току Нигера главни град државе Сонгхај. У време када је Хенрик послао на путовање прве португалске бродове, поморске справе пружали су минималну помоћ истраживачима океана. На бродовима се користи компас, који су у Европи први почели употребљавати Италијани у XIII веку. Али Хенрик је имао две важне предности: добре бродове и способну посаду. До 1415. године Португалци нису имали никаквог успеха у пловидби по Атлантском океану. Били су уверени да је јужније од рта Бојадора немогуће пловити. Још су Феничани ширили лажне вести да је Атлантски океан покривен маглом, да је настањен морским чудовиштима и огромним воденим змијама (хидрама), који гутају посаду и бродове, да би Грке одвратили од пловидбе морем и тиме задржали искључиво право у трговини. Причало се у средњем веку да око рта Бојадор влада неподношљива топлота од које се људи претварају у црнце, да море ври палећи бродове и посаду. Арапи су проширили гласине да се иза рта Бојадор налази крај света. Осим тога у средњем веку је било међу географима и морепловцима раширено античко мишљење о постојању климатских појасева. Они су сматрали да се површина Земље дели на пет појасева од којих у само два могу живети људи, и то у северном и јужном умереном, док у топлом и хладном појасу нема живота. Из свих тих разлога Хенрик је тешко налазио посаду за бродове. Због тога је био принуђен да се обрати папи Еугенију IV (1383–1447) и

молити га да да потпуно опроштење грехова сваком морнару у случају смрти на путу, који учествује у поморским открићима. Хенрик је јасно увидео, да у савлађивању „страшног“ рта треба приступити организовано и пре свега уклонити неистините тврдње. Иако васпитан на хришћански начин, он није био сујеверан, далеко је гледао испред свог времена, упоран и непоколебљив у својим намерама.

Брег Сагрес, недалеко од рта Сан Винцента је најзападнија тачка европског континента. То је нека врста стеновите висоравни око 70 m надморске висине, а штрчи у море читав километар, у облику тољаге. Ти је Хенрик основао неку врсту Поморско–географске школе. Дворане његовог дворца биле су пуне географских карата и инструмената. Ту су прикупљана разна географска обавештења. У Сагресу је радио велики број образованих људи (географа, космографа, картографа, капетана). У Сагресу су научници проучавали античка и арапска дела и античке и средњовековне карте земаља и њених делова расправљајући о тачности или нетачности разних хипотеза. Међу свима њима највише се истицао као најбољи познавалац свих крајева у оно време у Европи познатог света географ и космограф Хајме де Мајорка (пре 1408 – после 1467), који је своје презиме узео по острву Мајорци, са кога је родом. Његова најзначајнија карта је портолан из 1439, нарочито због приказивања скорашњих открића Хенрикеових капетана. Најзначајније је учртавање Азорских острва. Под руководством најугледнијих географа тадашњег света, спремали су се да постепено и детаљно испитају афричку обалу. Њихови бродови су очекивали принчеве наредбе усидрени у оближњој луци Лагосу. Између замка на брегу Сагресу и копна створила се насеобина. Временом се претворила у читав град назван по Хенрику Краљевићева вила (Вила дел Инфанте, Villa del Infante). Сагрешка школа је добијала извештаје и податке од каравана који су пролазили пустињом Сахаром, трасом Мароко–Сенегал–Тимбукту. Извесно је само да су у Сагресу само бирали кормиларе, давали им упутства и неку врсту обуке, а затим слали на пловидбу.

Већина Португалаца сматрала је Хенрика за слабоумног, јер се се цео свој живот повукао у замак на пустој стени, која је штрчала далеко у море. Уместо породицом, био је окружен једино људима од науке. На географска открића је трошио сву имовину, а и новац који му је држава давала. Толико је трошио на открића да је пред смрт дуговао браћи и другим члановима породице више од 20.000 златних круна, што је у оно доба била огромна свота новца. Ипак је са тим износом новца створио од Португали-

је највећу поморску силу на свету. Захваљујући Хенрику после његове смрти у Португалији су се могли пронаћи најискуснији капетани дуге пловидбе, кормилари и крманоши, најуспешнији градитељи бродова, најпотпуније и најтачније географске и поморске карте. Морепловци и учени географи свих земаља одлазили су у Португалију ради усавршавања у својој струци.

*Слика 2. – Хенрик Морепловац у Поморској школи у Сагресу
(држи географску карту)*

Хенрик је проучио доста античких и средњовековних географских дела, која му је највећим делом донео његов старији брат Педро из разних европских градова. Нарочито је добро проучио Птоломејеву географију. Хенрик је услед добре обавештајне службе био упућен у стварни облик Африке. На једној карти Табула ротунда („Tabula rotunda“), коју је 1154. године арапски путник, географ и картограф Идризи (1100–1165) израдио на двору норманског краља Роџера II Сицилијанског (1095–1154) Гвинеја се налази тачно уцртана, док је јужни део Африке завинут ка истоку. Хенрик је охрабривао заповеднике бродова, који су се враћали са неуспешне пловидбе поред рта Бојадора. Испитивао је сваког морнара и капетана ко-

ји се враћао са пута и сва саопштења пажљиво сакупљао у тајни архив и у исто време опремао низ експедиција. Принчева хуманост се огледа у томе што је строго наређивао својим људима, да приликом освајања нових области не употребљавају насиље према урођеницима. Али осамнаест година, од првих организованих поморских експедиција, које је Хенрик од 1415. године стално слао на југозапад, па све до 1433. године сви послати бродови су се заустављали испред споменутог рта. Ипак, његова упорност и напор доноси резултате. Из таласа је изронила Мадеира²², откривена су Азорска острва²³, а португалски морепловци продиру и преко обратнице (23°27' с.г.ш.). Њихови су бродови очекивали Хенрикове наредбе усидре-ни у оближњој луци Лагосу.

Португалски истраживачи Хуан Гонсалвез Зарко (1390–1471) и Тристан Ваз Теишеира (1395–1457) откривају 1418. године острво Мадеира. Прво острво Порто Санто 1418/19. године, а затим на Мадеиру 1419/20. године. Са откривањем ових острва почиње поморска експанзија Португала. Дијего де Силва (XV век) открива Азорска острва 1427. године. Предузимљиви Хенрик је одмах на Мадеири почео са гајењем пшенице, винове лозе и шећерне трске. После тог открића прошло је 12 година у покушајима да се обиђе рт Бојадор око кога су се јављале јаке буре. Хенрик је дошао на помисао да ако би се заплвило из Португалије према западу, морао би се наићи на неко копно. Због тога опрема и упућује 1432. године Кабрала Гонсалвеза да плови према том непознатом копну и истражи западни део Атлантског океана. Допловио је до једне групе острва, на којима су живели само соколови, па су их Португалци назвали Азорским острвима²⁴. Рт Бојадор, мали истурени део на обали данашње Западне Сахаре, око 250 km јужно од Канарских острва. Покушаји да се оплови рт Бојадор почели су 1422. године. Око рта Бојадор (26°07' с.г.ш.) су безуспешно бродови пловили 14 пута. Тако је 1433. године храбри капетан Жил Инес (1395–?) приликом трећег покушаја успео да оплови 20 km поред тог „страшног“ места. Посада брода се изненадила када је видела да је море иза рта мирно, а клима и поднебље још повољније. Свет је постао одјед-

²² Архипелаг у Атлантском океану 400 km северно од Канарских острва, састоји се из два већа острва Мадера и Порто Санто.

²³ Порт. Acores, (око 40° с.г.ш. састоје се од десет већих и великог броја мањих острва, 1500 km западно од Португала.

²⁴ Острва има 9. Два најзападнија су откривена 1452. године.

ном већи. Једна стара предрасуда о кључалом мору је уништена и уклоњена вековна препрека страха. Тај подвиг је почетак великих географских открића. Као доказ свог великог открића Вратио се користећи систем ветрова Волта до мар. Еанес је донео у Португал биљку по имену ружа Свете Марије. Хенрик га је наградио титулом витеза и доделио му имање.

Сада Португалцима није више потребно да трагају за посадом. Из свих земаља јављају се авантуристи и они који су жељни авантура. Свако ново путовање све више охрабрује морепловце. Трагом Инеса смело су пошли други морепловци. Жил Јанеш и Алфонсо Гонзалвес плове 1434. године око 500 km јужно од рта Бојадора. Следеће године Португалци долазе до једног залива, морског рукавца за који су мислили да у њега утиче нека велика река. Због злата који су ту пронашли овоме крају дају име Рио де Оро (порт. Rio de Oro –Златни залив). Алфонсо Гонзалес Балдаја (1415–1481) је 1436. године покушао да оплови рт Нун, за који су средњевековни научници сматрали да није могуће опловити због жеге. Ту дува североисточни пасат из Сахаре и доноси велике количине песка који у мору стварају плићаке и ваздух пун прашине, који морепловцима смањује видљивост и отежава или онемогућава пловидбу. Балдаја је доловио до залива Рио де Оура и Зодијака²⁵, око 800 km јужно од рта Бохадор иза кога је приметио трагове постојања људи. Враћајући се са експедиције донео је у Португал фоке „калуђере“. Португалци су лагано и опрезно даље напредовали. Тако је главна замисао Хенрикова била постигнута. Поморци су се одгајали на пучини, ослобађали се погрешних мишљења и заблуда и спремали се за много напорније поморско истраживачке подухвате. Када је 1438. године умро Хенриков брат краљ Едвард²⁶, питање наследства је довело Португалију на ивицу грађанског рата. Хенрик је смирио напетости и принц Педро²⁷ је преузео власт. Пораз Португала у северноафричкој луци Тангер, смрт краља Дуарта, брата Хенрика и битка за наследство између португалског принца и војводе од Коимбре Педра (1392–1449) и Доне Леоноре озловолише много Хенрика, па се 1438. године потпуно повукао у свој вољени Сагрес.

Хенрик је 1438. године предложио, а неки сматрају да је и сам изradio просту цилиндричну квадратну картографску пројекцију. Меридија-

²⁵ Појас на небеској сфери, који се простире 8° северно и 8° јужно од еклиптике.

²⁶ Краљ од 1391. до 1438.

²⁷ Војвода од Коимбре, Енрикеов брат (1392–1449)

ни паралеле у овој пројекцији образују мрежу квадрата чије су стране једнаке исправљене луцима екватора због све већих деформација са удаљавањем од екватора. Ова пројекција се може применити за израду карата области које се налазе око екватора. Размера се не мења правцем меридијана и на екватору, а правцем паралела размер се увећава за онолико колико је већи обим екватора од обима сваке појединачне паралеле.

Хенрик је послао један брод под командом португалског истраживача Антоа Гонсалвеса и други под командом витеза Нуна Тристао. Допловили су нешто јужније од Рио де Оро. Гонкалвес је 1442. године кренуо на друго путовање и стигао до рта Бланко. Враћајући се у Португалију донео је неколико нојевих јаја. Нуно Тристао (? –1446) је 1443. године отпловио 160 km јужније од рта Бланка и стигао до једног залива у данашњој Мауританији, где је открио острво Аргуим. Ту су Португалци основали прву трговачку станицу у тропској Африци. Нуно Тристао је 1441. године допловио до рта Бланко²⁸, а 1443. године открива Аргуински залив и даље на југозапад открива рт Бланко (Бели рт), нов важан положај. Назвао га је бели јер његова три шиљка из даљине бљеште. Ту су се Португалци први пут сусрели са црнцима, који нису ни предосећали да од тог тренутка почиње несрећа као увод у разгранату трговину робовима, која је у идућим вековима опустошила читаве крајеве Африке. Идући примером ислама и са благословом папе почели су систематски да извозе робове са гвинејске обале, која је касније добила назив „Обала робова. Трговина робовима је процветала средином XV века, када су истраживачи Хенрика обишли око злогласног рта Бојадор. Експедиције су се после 1441. године враћале у Португал са заробљеницима. Од 1444. године из Лагоса су почеле одлазити на југ читаве флотиле по робове. Португалска трговина робовима у Конгу је почела још раније, 1436. године²⁹. Хенрику у почетку није било стало до богаћења, већ је желео да од њих сазна понешто о њиховим земљама и да их, са скромним успехом преобрати у хришћанство. Црнци су брзо научили португалски језик и добровољно прелазили у хришћанство. Али други су у њима видели само уносну трговину робовима, тако да је било све више експедиција са једним циљем да се набаве робови за тржиште у Лагосу. Захваљујући великом приливу робова и злата порту-

²⁸ Порт. Сапо Blanco, 60 km дуго полуострво које представља границу између Мауританије и западне Сахаре на афричкој обали Атлантског океана.

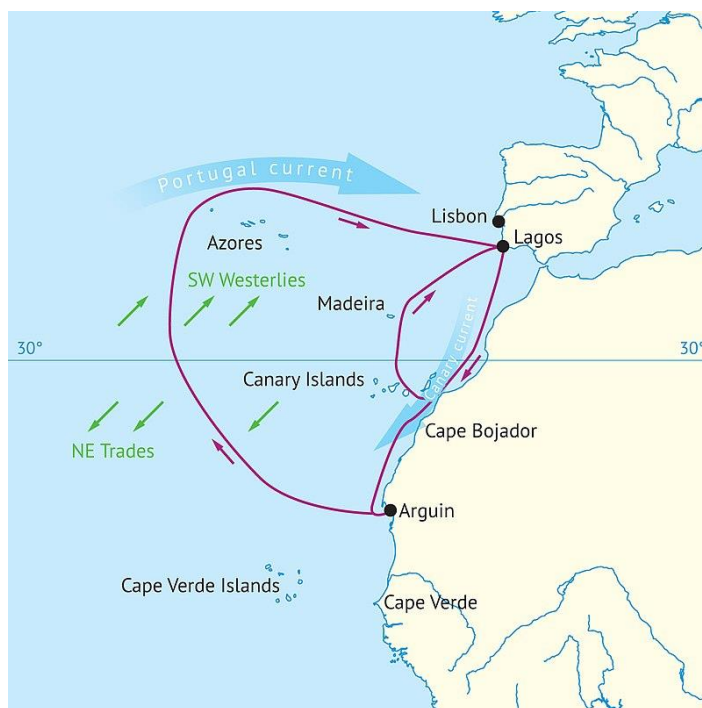
²⁹ Трајала је све до 1885, за које је време доведено по процени око 13 милиона робова.

галска држава је 1452. године исковала прве златнике „крусаде“. Да би се употпунио принчев карактерни лик потребно је ипак рећи да он, и поред тога што је и те како исцрпео своју благајну, није ни покушао поправити своје новчане прилике трговином робовима, иако му је то било лако могуће. Најранији познати забележени примери расизма се могу наћи у XV веку у биографији Хенрика. На рту Бланко је 1448. године основано у заливу Аргуин прво португалско, а тиме и прво европско насеље на западној обали Африке. Антонио Гонзалес је допловио око 600 km јужно од рта Бојадор. Паж краљице Жуане I, Динис Дијас је 1445. године је отпловио око 900 km јужније од рта Бланко и допловио до великог јужног рта, коме је дао назив Зелени брег због његове густе вегетације. Тако је допро до најзападније тачке афричког континента, на којој се налази данашњи главни град Сенегала Дакар. Открива реку Сенегал. Његова пловидба је била од великог значаја, јер је уклонила погрешну представу о ненастањености тропског појаса. Нуно Тристао је 1446. године стигао 400 km јужно од Зеленог рта, обале Гвинеје. После овога Хенрике је још одлучније предузимао слање експедиција. По савету Хенрикеа Жоао Фернандез (1453–1501) искрцао се око 1445. године у Аргуинском заливу и кренуо у унутрашњост Сахаре да пронађе пут за Тимбукту и области у којима се налази злато. Путовао је по Сахари седам месеци и уверио се да је то огромна топла пустиња са оазама. Он је први Европљанин који је оставио тачан опис Сахаре. Лансерот је 1447. године дошао до ушћа реке Гамбије, а 1456. венецијански капетан у португалској служби Луиђи Кадамосто (1432?–1488) дошао је до Рио Гранде. Морепловци су на истакнутим приобалним местима постављали камене стубове зване падраос са португалским грбом и натписом на латинском и португалском језику, чиме је означавана крајња тачка до које су допловили.

Велики допринос португалских истраживача морепловаца XV века током живота Хенрика је проналазак и усавршавање нове навигационе вештине пловидбе под називом Волта до мар (порт. *Volta do mar*, повратак са мора). Коришћењем поуздане појаве сталних кружних ветрова и система кружних океанских струја северног Атлантика. Навигациона вештина откривена у успешном враћању са атлантских острва, где кормилар треба да плови прво далеко на запад да би искористио следеће употребљиве ветрове и вратио се у Европу. Откриће ове технике је било пресудно за повратак будућих открића. Недостатак овог податка је вероватно допринело пропасти експедиције браће Вивалди у XIII веку, који су пловили ка Ка-

нарским острвима (тада још увек непозната Европљанима) и били изгубљени раније тамо. Без познавања система атлантских струја и Волта до мар, нису били у могућности да савладају супротне ветрове ка Гибралтарском пролазу и својој земљи.

У Португалу избија 1448. године грађански рат, који је привремено зауставио португалска истраживања. Узрок је био сукоб између краља Алфонса V од Арагона (1396–1458) и његовог стрица Педра, ранијег изасланика који је побеђен и убијен у бици 1449. године. Принц Хенрик, раздиран љубављу према брату и лојалношћу према свом нећаку, краљу, није учествовао у овом сукобу. Тада се појавила нова препрека даљим португалским истраживањима. То је нерешено питање права власништва над Канарским острвима између 1450. и 1455. године. Шпанија и Португалија су се често због тога налазиле на ивици рата. У том периоду велики број Хенрикових бродова морали су да штите на тим острвима португалске интересе. Због тога је располагао са малим бројем бродова за истраживачка путовања.

Слика 3. – Волта до мар

Птоломеј је нацртао карту на којој је Африка на јужној половини претерано проширена у смеру исток–запад. Јужна Африка је спојена са неким измишљеним копном са југоисточном Азијом, а унутар њих је Индијски океан, као неко велико језеро. Географија Птоломеја је, и поред многих грешака важила до краја средњег века као основа свог географског знања и као непогрешив водич сваког путника. Италијански трговац Антониото Усодимаре (1416–1461) и венецијански племић, трговац робовима и истраживач Алвизе де Кадамосто (1432–1488) 1455. по Хенрикеовом налогу допевају 180 km јужно од Зеленог рта до ушћа велике реке Гамбије и називају је Рио Гранде Усодимаре плови из реку Гамбију како би дошао до Абисиније и свештеника Ивана, али без успеха. Продро је уз реку мало у унутрашњост и донео у Сагрес неке вести о караванском саобраћају у унутрашњости Африке. Кадамосто 1455. стиже до острва Понто Санто, а 1456. године до острва Бисагос, које се налази на обалама данашње Португалске Гвинеје. Кадамосто је приликом путовања у свом извештају описао сазвежђе Јужни крст³⁰. Ово сазвежђе је било потпуно непознато за португалске истраживаче, јер се далеко на север од екватора не може видети. Он је први Европљанин који је открио Капвердска острва. Назвао их је тако јер издижу из мора. Оставио је запис о трговини робовима, чији је центар био у Аргулину. Хенрик га је дочекао са великим слављем. То је била и последња експедиција коју је Хенрик послао. Кадамосто се оженио 1463. године и тим чином престало је свако његово деловање. Погрешно је сматрао да су Нигер и Нил иста река. Историјат својих путовања и открића је описао у књизи „*Le navigazioni Atlantiche*“ (Пловидба Атлантиком). Дијего Гомез 1458. године плови уз реку Гамбију. Први је португалски морепловац који је користио квадрант у одређивању положаја брода. Ђеновљанин у служби Португала Антонио де Ноли (1415–1497) 1460. године поново стиже до Капвердских острва. Млетачки морепловац Кадамосто написао је књигу „Путовања по Атлантику“ у којој износи занимљивости о афричким приморским земљама. Описао је биљни и животињски свет уз реку Гамбију, чудно дрво баобаб и живот црнаца. Португалски морепловац Педро де Синтра (?–1484) открива 1462. године Сијера Леоне. То је један од ретких планинских делова обалске западне Африке. Тако посебна са мора да је ју је Синтра назвао Лавља планина.

³⁰ *Sgrux australis* се налази на стази Млечног пута, а његове сјајне звезде обликују мали и јасан крст.

Вероватно је први Хенрик дошао на идеју средином XV века, да би се могло пловити до Индије коришћењем непознатог пролаза на северозападу америчког континента, који су открили Викинзи у X веку. На то га је навела једна географска карта. У последњим годинама свог живота добио је Хенрик од свог стрица норвешког краља Ериха (1381/2–1459), један поклон, који га је необично заинтересовао. То је била копија географске карте северне Европе, коју је саставио 1427. године чувени скандинавски географ и картограф онога времена Клаудије Клави (1388–?). У делу „Тратадо“³¹ Антонија Галваа приказана је крата света, којом се служио Хенрик. У вези са том картом, дошао је Хенрик на помисао да би се можда могло стићи у Индију једним северозападним поморским правцем. Можда је тај пут краћи од оног југоисточног, у који је он уложио већ доста труда и капитала. Чини се да је Хенрик већ предложио данском краљу Ериху, да упути експедицију на северозапад. Али је Ерих ускоро умро. Тек је његов наследник Кристијан I прихватио овај предлог, али десетак година после смрти Хенрика.

Поједине етапе португалског продирања према југу Африке одражавају се углавном на италијанским картама. Оне су рађене на основу португалских извора, а аутори су већином Млечани. Рт Бојадор је на картама браће Пизигани из 1367. године, Каталонској из 1375. године, портолану Месије Виладесте из 1413. и другим приказан као крај Африке. Све оне, као и планисфера италијанско–мајорчанског картографа из 1339. године Анђелина Далсера (1330-их) приказују Африку у облику троугла, а њену обалу јужно од поменутог рта као благо повијену према истоку. На неким од тих карата се називу предели поред Нигера и Сенегала. Од португалских морепловаца и картографа Педро Реинел (1485–1540) је израдио карту нових предела, карту западноафричке обале. На географској карти из 1459. године венецијанског космографа и географа XV века Фра Маура (1400–1464) означени су новооткривени крајеви Африке и велика река у Сахари. Африка се повија благо ка југоистоку. Означен је Гвинејски залив. На основу Хенриковог схватања ова карта је давала могућност пловидбе око Африке.

Јужно пространство црног континента било је веће него што Хенрик сматрао. Пред крај живота он је схватио, да ће проћи још много времена, док се пронађе поморски пут за Индију. Његовом смрћу у географ-

³¹ Antonio Galvao, „Tratado The discoveries of the World“, London, 1601.

ском просторном смислу резултати су били скромни. Његови бродови нису допловили ни до екватора. Али прави тријумф португалских бродова налази се тада не у постигнутој раздаљини, него у моралним оквирима. Уклањању једне опасне легенде по којој је иза рта Нон пловидба била немогућа. Од сунчеве топлоте море у тим повратницима ври. Због тога Хенрикова смрт значи само последњи тренутак прикупљања снаге, пре остваривања великог успеха. Принц није дочекао обилажење афричког континента. Када је Хенрик изненада умро 13. новембра 1460. године у Сагресу, острва Бисагос у данашњој Поругалској Гвинеји били су најужнија тачка до које су допловили његови капетани. Португалски историчар Магаљаис Годињо (1918–2011) је навео 35 забележених пловидби извршених између 1418. и 1460. године. Велики допринос у славу експедиција је имао и његов брат Педро. Хенрик је умро је у огромним дуговима, јер је целог живота био дарезљив према својим кормиларима. Радо је сносио губитке неуспелих трговачких путовања. После Хенрикова смрти не само што више није било интелектуалног вође афричких подухвата, већ је опала и спремност португалске државе да без изгледа на добитак, само у истраживаче сврхе улаже нова средства. Али традиција афричких пловидби постала је сувише значајним делом португалске политике, да би се могла тако лако прекинути. Животно дело принца Хенрика створило је научне и наутичке предуслове који су наредним генерацијама те мале земље на Атлантском океану омогућили да остваре важна открића. Подстакао је да се после његове смрти предузме и оствари пројекат³² пловидбе око Африке и да се открије поморски пут од Европе до Истока.

Хенрик није доживео ниједно једино велико откриће од оних која су обесмртила његову отаџбину у историји географских открића на Земљи. Много слављено откриће Азорских острва и Мадеире било је у ствари само поновно откриће. Портолану Лаурентино бележи их још 1351. године. Почела је ситна, не славна трговина белом и углавном „црном слоном кости“, тј. у гомилама се хватају црнци на сенегалској обали да буду продани у Лисабону на тргу робова и налази се мало златног праха. Тај мали оскудни почетак је све што је Хенрик угледао од свог замишљеног дела. Хенрик није имао предузимљивог наследника. Краљ Алфонсо V због великих политичких брига, није се лично могао заузети ни за наставак от-

³² Серија активности са постављеним циљевима да донесе резултате у ограниченом временском року.

кривања ни за управљање новооткривеним областима. Па ипак барем некако унапреди дело покојног принца Хенрика, тако што је богатом трговцу Фернао Гомезу предао трговачки монопол по приморју Гвинеје. Његови капетани су препловили Гвинејски залив, прешли су екватор и допловили до 1°15' ј.г.ш. Капетан Фернао По искрцао се на Гвинејском острву које носи његово име. Путовања која су предузета у доба Алфонса V нису имала неког успеха. Тек када је 1481. ступио на престо Јован II, човек велике енергије и предузимљив, истраживања су добила нов полет.

Слика 4. – Области до које су допловили истраживачи Хенрика Морепловца

Његовом смрћу долази до извесног прекида у даљим истраживањима. Лопо Гонсалвеш (XV век) доловио је до нигеријске обале и вероватно

постао први Европљанин који је прешао екватор, који пролази кроз Габон. Пловио је у периоду од 1469 до 1474. године. Бродови 1471. стижу до екватора. Капетан Диего Као (? –1486) запловио је 1482. године даље на југ са оне стране екватора и открио ушће реке Конго (12° ј.г.ш.). Видевши огромно ушће реке које се пружа далеко према истоку помислио је да је опловио Африку. На првој пловидби допире до 13°28' ј.г.ш. На другој пловидби 1486. године прелази ушће Конга и стиже до рта Света Марија 13°27' ј.г.ш и рта Негро (15°42' ј.г.ш. и до рта Крос 21°47' ј.г.ш. и залива Балена (23° ј.г.ш.). Открио је острво Анобон у Гвинејском заливу. У његовој пратњи је био немачки космограф и географ Мартин Бехајм (1459–1506/7). Као вешт у одређивању географске ширине и руковању поморским инструментима позван је да учествује у Каовој експедицији. Увео је у практичну употребу Јаковљев штап³³. Бехајм је био уверен да је рт Негро најјужнија тачка афричког континента, јер га је на Глобусу што га је касније израдио забележио. Делило га је само око 1.200 km до најјужнијег рта Африке. Прешао је жарки појас и потпуно оповргао античке територије о његовој ненастањености. Испитао је обалу Конга и Анголе. Наставио је истраживање до Сијера Парда, где је вероватно и умро. Каовим путовањем је, осим тога утврђена, да се афрички континент сужава према југу, па се због тога може опловити. Коначно се испуњава Ненриков пророчки сан. Португалски морепловац и истраживач Бартоломео Диас (око 1450–1500), из славне породице морепловаца, Жуаун Дијас је открио рт Бојадор, а Диниш Дијас Зелени рт. Дијаз је приметио онај рт за којим је Хенрик узалуд толико чезнуо. Надчовечанским напорима Дијас покушава да оплови афрички континент. Обилази најјужнији рт Африке и стиже до источног рта Африке, Рта добре наде, опловљава га и долази до ушћа Велике рибље реке и и до залива Кравара (порт. Angra dos Vaqueros), до залива Санта Круз (Свети крст) и Алгоа. Опловљеном рту даје име Рт олуја (порт. Cabo tormentoso), али му је нешто касније португалски краљ Јован II³⁴ (1455–1495) променио име у Рт Добре наде јер како је рекао Дијасу³⁵, не назовимо га боље Рт Добре наде, пошто сада имамо основа да се надамо

³³ Употребљавао се пре астролаба за одређивање географске ширине помоћу меридијанске висине Сунца и висине северњаче на хоризонту.

³⁴ Краљ Португалије, синовац Хенрика, много се интересовао за географска открића

³⁵ Дијас је после једне друге пловидбе 1500. године баш у близини истог рта који је открио изгубио живот у олуји.

да су Португалци пронашли давно тражени пут за Индију“. Дијазова експедиција је открила 2.100 km до тада непознате обале и доказала да постоји морски пут око Африке. Осим тога доказано је постојање јужног умереног појаса, у коме су се, по Мелином мишљењу налазили антиподи. Дијас је дао највећи допринос открићу морског пута за Индију од било ког другог морепловца. Не само да је обишао Африку, већ је и открио метод његовог обилажења на отвореном мору спречавањем промене правца брода помоћу ветра. Те године завршава се поглавље о Африци и Португалцима. На почетку је стајала величанствена личност Хенрика Морепловца, а на крају се указао Португалцима морски пут у Индију. Да је до тога дошло заслуга је велика Хенрикова. Откриће поморског пута за Индију је представљало врхунац наутичких напора које је започео Хенрик. Први пут је коначно одређен географски облик Африке. Први пут је, насупрот александријском географу Птоломеју (100–170), утврђено да је слободни поморски пут у Индију постоји.

Слика 5. – Портрет Хенрика на португалској новчаници

После обиласка Рта добре наде, Португал нико више не може претећи. Ни једна од европских сила не сме чак ни да пође за њом овим давно осигураним путем. Јер, већ је Хенрик из предострожности извадио од папе писмену гаранцију да Португалу припадају све земље, мора и острва која се открију иза рта Бојадор. У Португалу је Хенрик био тај, који је у својом

изузетном упорношћу нагнао Португал на море. Португал је захваљујући Хенрику освојила у XV и XVI веку и дуго поседовала колоније у Африци. Гвинеју Бисао до 1973. године, Анголу, Мозамбик и Зеленортска острва до 1975. године, док су Канарска острва и Сеута припала Шпанији. Мадеира је била у поседу Португалије од 1419–1814. године. Португалу од преосталих колонија припадају и даље Азорска острва и острво Мадеира у Атлантском океану.

Принц Хенрик Морепловац је имао неколико титула, војних чинова и одликовања. То су титула витеза из 1415. године, војводе од Визе. Чин Краљевог поручника у Сеути 1415. године, Гувернера провинције Алгарве из 1419. године, витешки црквени ред Христа, врховног учитеља реда Авиз, одликовање витешког реда Енглеске. Због великих заслуга у географским открићима и истраживањима и развоју поморства откривен му је споменик 1840. у Сагресу. Његов споменик налази се у Португалији (Порто и Лисабон), Енглеској (Лондон и Ливерпул), Нигерији (Лагос).

Свега неколико срушених зидина остало је од некадашњег замка на Сагресу, који је изградио принц Хенрик, а који је опљачкао и срушио енглески гусар и морепловац Франсис Дрејк (1540–1596). Кроз сенке и велике легенде данас је једва могуће у појединостима разазнати на који је начин Хенрик припремао Португалу пут за освајање света. Његов „дух“ и даље управља кормилом и меша се са буком морских таласа.